

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

İSLÂM TARİHİNDE XIII. YÜZYILA DAMGA VURAN YÖNETİCİ
KADINLAR: SULTAN RAZİYE BEGÜM, ŞECERÜDDÜRR VE
KUTLUG TÜRKAN HATUN

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

BETÜL ÖZDEMİR

BURSA- 2021

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

**İSLÂM TARİHİNDE XIII. YÜZYILA DAMGA VURAN YÖNETİCİ
KADINLAR: SULTAN RAZİYE BEGÜM, ŞECERÜDDÜRR VE
KUTLUG TÜRKAN HATUN
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)**

BETÜL ÖZDEMİR

Danışman:

Dr. Öğr. Üyesi Şevket YILDIZ

BURSA- 2021

TEZ ONAY SAYFASI
T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim / İslâm Tarihi Bilim Dalı'nda 701822001 numaralı Betül ÖZDEMİR'in hazırladığı "İSLAM TARİHİNDE XIII. YÜZYILA DAMGA VURAN YÖNETİCİ KADINLAR: SULTAN RAZİYE BEGÜM, ŞECERÜDDÜRR VE KUTLUG TÜRKAN HATUN" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı,/...../ 2021 günü -saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının (başarılı / başarısız) olduğuna (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Dr. Öğr. Üyesi Şevket Yıldız
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Dr. Öğr. Üyesi İlhami Oruçoğlu
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Nurettin Gemici
İstanbul Üniversitesi

...../...../ 2021

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 25/08/2021

Tez Başlığı / Konusu: İSLAM TARİHİNDE XIII. YÜZYILA DAMGA VURAN YÖNETİCİ KADINLAR: SULTAN RAZİYE BEGÜM, ŞECERÜDDÜRR VE KUTLUG TÜRKAN HATUN.

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 139 sayfalık kısmına ilişkin, 16/08/2021 tarihinde şahsım tarafından TURNITIN adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 7'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

Kaynakça hariç

Alıntılar hariç

5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

25.08.2021

Adı Soyadı: Betül Özdemir
Öğrenci No: 701822001
Anabilim Dalı: İslam Tarihi ve Sanatları
Programı: İslam Tarihi
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Şevket YILDIZ
25.08.2021

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “İSLAM TARİHİNDE XIII. YÜZYILA DAMGA VURAN YÖNETİCİ KADINLAR: SULTAN RAZİYE BEGÜM, ŞECERÜDDÜRR VE KUTLUG TÜRKAN HATUN” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

25.08.2021
Tarih ve İmza

Adı Soyadı : Betül ÖZDEMİR
Öğrenci No : 701822001
Anabilim Dalı : İslâm Tarihi ve Sanatları
Programı : Tezli Yüksek Lisans
Statüsü : Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı Soyadı	:	Betül Özdemir
Üniversite	:	Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	:	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	:	İslâm Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı	:	İslâm Tarihi
Tezin Niteliği	:	Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	:	xii + 147
Mezuniyet Tarihi	:	... / ... / 20...
Tez Danışmanı	:	Dr. Öğr. Üyesi Şevket YILDIZ

İSLAM TARİHİNDE XIII. YÜZYILA DAMGA VURAN YÖNETİCİ KADINLAR: SULTAN RAZİYE BEGÜM, ŞECERÜDDÜRR VE KUTLUG TÜRKAN HATUN

Müslüman Türk kadınının XIII. yüzyıldaki konumunu yakından incelediğimiz çalışmamızda, döneminin idarededeki güçlü simaları olarak neşet eden ve siyasette zirveye yükselerek tahta çıkan önemli kadın yöneticilere mercek tutulmuştur. Bunların başında gelen ve ayrı birer bölümde derinlemesine tetkik ettiğimiz Sultan Raziye Begüm, Şecerü'd-dürr ve Kutlug Türkan Hatun gibi önemli simalar ışığında araştırmamız, XIII. yüzyılda çağdaş toplumların kadınları çoğu alanda kendine yer bulamazken aynı dönemde Müslüman kadınların siyasi erk elde ederek yönetici dahi olabildiği bir konjonktüre sahip olduğunu gözler önüne sermektedir.

Tarih, siyaset sahnesindeki kadınların yalnızca perde arkasında var olduğu veya sadece yan rolleri üstlenebildikleri şeklindeki hatalı söylemlerle doludur. XIII. yüzyıl kapsamında önce geniş bir perspektifle açıklamaya çalıştığımız arkasından detaylandırarak zikrettiğimiz nice kadın yönetici ise adeta tüm bu düşüncelerin aksini ispatlamaktadır.

Siyasi karizmasıyla iktidar savaşlarının üstesinden gelen ve askeri yönüyle temayüz eden Sultan Raziye, müthiş zekası ve idare kabiliyetiyle Eyyübî ve Memlûk Devletleri arasında köprü kuran Şecerü'd-dürr, adeta kanında taşıdığı asalet, azamet ve liderlik meziyetleriyle yirmi altı yıl yönetimde söz sahibi olan Kutlug Türkân Hatun ve çalışmamızda isimlerini zikretmekle yetindiğimiz ya da hiç bahsetmediğimiz ancak İslâm tarihi boyunca kendi dönemlerinde etkili olmuş çok sayıda yönetici kadının bulunduğunu da söyleyebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Yönetici, Sultan Raziye Begüm, Şecerü'd-dürr, Kutlug Türkân Hatun, XIII. Yüzyıl

ABSTRACT

Name and Surname : Betül Özdemir
University : Bursa Uludag University
Institution : Social Science Institution
Field : Department of History of Islam and Islamic Arts
Branch : Department of Islamic History
Degree Awarded : Master
Page Number : xii + 147
Degree Date :/...../20....
Supervisor : Dr. Öğr. Üy. Şevket YILDIZ

WELL KNOWN FEMALE LEADERS OF XIIITH CENTURY IN ISLAMIC HISTORY: SULTAN RAZIA BEGUM, SHAJAR AL-DURR AND KUTLUGH TURKAN HATUN

In our study, in which we closely examined the status of Muslim Turkish women in XIIIth century, we focused on the important women leaders who emerged as the powerful figures of the period and climbed to the peak level in politics and ascended to the throne. In the light of important figures such as the leading ones who are Sultan Razia Begum, Shajar al-durr and Kutlugh Turkan Hatun which we have examined in detail in a separate chapter, our research reveals that Muslim women have a conjuncture in which they can even become rulers by gaining political power while the women of contemporary societies in the XIIIth century could not find a place for themselves in most areas.

Back history is replete with erroneous discourses that women on the political field only exist behind the scenes or can only take on supporting roles. Many female leaders, which we tried to explain with a broad perspective within the scope of the XIIIth century, and which we have mentioned in detail, prove the opposite of all these thoughts.

Sultan Razia, who overcame power struggles with her political charisma and stood out with her military aspect; Shajar al-durr, who built a bridge between the Ayyubid and Mamluk States with his great intelligence and leadership ability; Kutlugh Turkan Hatun, who had a voice in the management for twenty-six years with the virtues of nobility, majesty and leadership she carries in her blood, and we can say that there are many leader women who were influential in their own periods throughout the Islamic history, whose names we either mention or not mention in our study.

Key Words: Women, Leader, Sultan Razia Begum, Shajar al-durr, Kutlugh Turkan Hatun, XIIIth Century

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iii
YEMİN METNİ.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
ÖNSÖZ	x
KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ.....	1
I. ARAŞTIRMANIN AMACI, METODU VE MUHTEVÂSİ	1
II. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	4

BİRİNCİ BÖLÜM KADIN ÜZERİNE PANORAMİK BAKIŞ

I. İSLÂM ÖNCESİ VE SONRASI DÖNEMDE KADIN YÖNETİCİ.....	8
A. İSLÂM ÖNCESİ DÖNEM.....	8
B. İSLÂM SONRASI DÖNEM.....	11
1. XIII. Yüzyıl Öncesinde Kadın Yöneticiler	13
2. XIII. Yüzyıl İslâm Dünyası ve Kadın Yöneticiler.....	15
3. XIII. Yüzyıl Sonrasında Kadın Yöneticiler.....	20

İKİNCİ BÖLÜM KARİZMATİK BİR YÖNETİCİ SULTAN RAZİYE BEGÜM

I. UMDETÜ'N-NİSVÂN MELİKE-İ ZAMAN SULTAN RAZİYE BEGÜM (1236-1240)	27
A. RAZİYE BEGÜM ÖNCESİ DELHİ TÜRK SULTANLIĞI	30
1. Aybek ve Aram Şâh Dönemleri.....	30
2. İltutmuş ve Şemsiyye Hanedanı	31
B. RAZİYE BEGÜM'ÜN VELİAHT SEÇİLMESİ VE RÜKNEDDİN FIRÛZ ŞÂH DEVİRİ.....	34
1. Raziye Begüm'ün Veliht Seçilmesi.....	34
2. Rükneddîn Firûz Şâh'ın Kısa Süren Saltanatı	35
C. SULTAN RAZİYE BEGÜM DEVİRİ	37
1. Rükneddîn'in Tutuklanması ve Raziye Begüm'ün Tahta Çıkışı	37
a. Taht Hakimiyetini Elde Etme Yöntemi	38
2. Sultan Raziye'nin Saltanatı	39
a. Sultan Raziye'nin Kullandığı Unvanlar ve Bastırdığı Paralar	40
3. Sultan Raziye'nin Sulh Temininde Karşılaştığı Güçlükler	41
a. Nur-Türk Ayaklanması (Karmatî İsyanı).....	41
b. Türk Emir ve Meliklerin İsyanına Karşılık Raziye'nin Akıllı Siyaseti 42	

c.	Denge Amaçlı Gerçekleştirilen Yeni Atamalar.....	44
d.	Atamalar Sebebiyle Kırklar'ın Ayaklanması	45
4.	Saltanatı Sırasında Sultan Raziye Hakkında Çıkan Söylentiler.....	46
a.	Yakut Habeşî ile Münasebeti Hakkında Çıkan Söylentiler.....	47
b.	Giyim ve Gündelik Yaşam Tarzındaki Değişimler	48
5.	Sultan Raziye'nin Tahttan İndirilmesi.....	49
6.	Raziye Begüm'ün Son Direnişi ve Ölümü.....	50
7.	Raziye Begüm Sonrası Şemsiye Hanedanı	52
D.	RAZİYE BEGÜM'ÜN TERCEME-İ HALİ	54
1.	Edebî Yönü.....	54
2.	Zühdü ve Takvası	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜÇ VE ZEKA TİMSALİ ŞECERÜ'D-DÜRR

I.	İSMETÜ'D-DÜNYA VE'D-DÎN MELİKETÜ'L-MÜSLİMÎN ÜMMÜ HALİL ŞECERÜ'D-DÜRR (1250)	60
A.	ŞECERÜ'D-DÜRR ÖNCESİ MİSİR: EYYÛBÎ DEVLETİ'NİN SON ZAMANLARI	62
1.	Melik Kâmil'den Melik Sâlih'e Kadar Olan Devir	62
2.	Sâlih Necmeddîn Eyyûb Devri	65
a.	Bahrî Memlûkleri	67
b.	Sultan Sâlih Necmeddîn'in Uğraştığı İç İsyanlar	69
c.	VII. Haçlı Seferi ve Şecerü'd-dürr'ün İdaredeki Konumu	71
3.	Turan Şâh'ın Kısa Süren Saltanatı.....	75
a.	Saltanata Bahrî Memlûklerin Darbesi	76
B.	ŞECERÜ'D-DÜRR'ÜN SALTANATI.....	77
1.	Şecerü'd-dürr'ün Tahta Çıkışı.....	77
a.	IX. Louis'in Serbest Bırakılması.....	78
2.	Şecerü'd-dürr'ün Devlet Yönetimi	79
a.	Devlet Ricâline Karşı Tutumu.....	80
b.	Yönetimi Sırasında Kullandığı Ad Ve Unvanlar	80
c.	Devrine Kattığı Yenilik: Mahmil-i Şerîf.....	82
3.	Şecerü'd-dürr Karşısında Oluşan Muhalefet ve Sonuçları	83
a.	Meclis Onaylı Evlilik	85
b.	Tahttan Feragat	86
C.	AYBEK İLE EVLİLİĞİ SONRASI ŞECERÜ'D-DÜRR'ÜN KONUMU	87
1.	Melikü'l-Muizz İzzeddîn Aybek Devri	87
a.	Sultan Aybek'in Şecerü'd-dürr'e Bağlılığı.....	88
b.	Memlûk Tahtına Yeni Bir Şerîk	89
c.	Sultan Aybek'in Karşılaştığı Diğer Problemler ve Sonuçları	90
2.	Şecerü'd-dürr'ün Hissî ve Siyasî Dışlanması	93

a.	Aşkın Yitirilmesi.....	94
b.	Şecerü'd-dürr ve Aybek Birlikteliğinde Son Nokta	95
3.	Şecerü'd-dürr'ün Kritik Hamlesi	97
a.	Aybek'in Ölüm Emri.....	98
4.	Hakimiyetin El Değiştirmesi.....	100
a.	Şecerü'd-dürr'ün Destek Arayışı	100
b.	Mansûr Nureddîn Ali'nin Tahta Çıkışı.....	101
5.	Şecerü'd-dürr'ün Hazin Sonu	102
D.	ŞECERÜ'D-DÜRR'ÜN TERCEME-İ HÂLİ.....	105
1.	Hayatı.....	105
2.	Ahlakı ve Şahsiyeti	106
3.	Estetik Zevki	107
4.	Edebiyat, Sinema ve Televizyonda Şecerü'd-dürr	109

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SİYASETİ BİLEN BİR LİDER KUTLUG TÜRKÂN HATUN

I.	İSMETÜ'D-DÜNYA VE'D-DİN KUTLUG TÜRKÂN HATUN (1257-1283)112	
A.	KUTLUG TÜRKÂN'A KADAR KUTLUGHANLAR.....	114
1.	Kutbeddîn Muhammed ve Rükneddîn Hâce Dönemleri	118
B.	KUTLUG TÜRKÂN HATUN DEVRİ.....	120
1.	Kirmân Tahtının Nâibesi: Kutlug Türkân Hatun.....	120
2.	Kutlug Türkân Hatun'un Soyu	122
3.	Tahtın Görünmeyen Yüzü Sultan Haccâc ve Dönemindeki Gelişmeler	123
a.	Sultan Haccâc'ın Kutlug Türkân'a Karşı Cephe Alması	124
b.	Haccâc'ın Hindistan'a Kaçışı ve Kutlug Türkân'a Karşı Savaş Hazırlığı.....	125
4.	Kutlug Türkân'ın Bağımsız Hakimiyeti.....	126
a.	Kutlug Türkân Hatun Devrindeki Faaliyetler.....	127
b.	Soyurgatmış'ın Kalkışma Girişimi	128
5.	Kutlug Türkân Hatun'un Tahttan İndirilmesi.....	130
a.	Abaka Han'ın Ölümüyle Birlikte Dengelerin Değişimi	130
b.	Soyurgatmış'ın Kirmân Zaferi.....	131
6.	Türkân Hatun'un Ölümü	132
C.	KUTLUG TÜRKÂN HATUN'UN TERCEME-İ HÂLİ.....	133
	SONUÇ	137
	KAYNAKÇA.....	139

ÖNSÖZ

Günümüzde geriye dönük tarih okumalarında insan ortak paydasını yok sayarak konuya cinsiyet odaklı yaklaşan birtakım fikirlerin çoğaldığı görülmektedir. İslâm'ın ayırım yapmaksızın insana verdiği değeri bir kenara iterek feminizmin de etkisiyle tarihi ataerkil bir konsepte indirgeyen bu düşünce anakronik bir çerçeve inşa etmektedir. Zira kadını tarihin bir parçası gibi gösterip onu bir sorun olarak ele almak sorunun ta kendisidir. Diğer taraftan kadının tarihte gerçekte var olduğu konumunu görmezden gelerek tamamen kadını yok sayan İslâm tarihi okuması da bir o kadar mahzurludur. İslâm'a göre erkeğin olduğu gibi kadının da sosyal, siyasi, ilmi hemen her alanda etkin olması olağandır. Araştırmamızın üzerinde durduğu XIII. yüzyıl ise kadınların tarihimizdeki etkinliğini en iyi kanıtlayan dönemlerden biridir. Bizi bu çalışmaya iten düşünce de yanlış tarih paradigmalarını adeta yıkan, müthiş zekaları, kültürü, siyasi ve pek çok alandaki meziyetleriyle dönemlerine, hatta asırlar sonrasına da iz bırakan sayısız Müslüman kadın yöneticilerin varlığı olmuştur.

Müslüman Türk kadınının tarihimizde pek çok alanda söz sahibi olmasına rağmen çalışmamız, muhtevanın çok geniş olacağı düşünüldüğünden XIII. yüzyıl'da tahta çıkararak yöneticilik yapmış kadınlarla sınırlı tutulmuştur. Tezimiz, giriş kısmı ve onu takip eden dört bölümden oluşmaktadır. İki kısımda ele aldığımız giriş bölümünde öncelikle tezimizin amacı, metodu ve muhtevası hakkında bilgi verilmiş ardından araştırmamız sırasında yararlandığımız kaynaklar tanıtılmıştır. Müslüman kadın yöneticilerin tarihsel seyrini tetkik ettiğimiz ilk bölümümüz ise İslâm öncesi ve sonrası dönem olmak üzere iki kısımda incelenmiştir. Bu bölümde tarih boyunca tahta çıkan, nâibe veya hükümdar olarak devletlerinin siyasi aklı, yöneticisi ve önderi olan Müslüman kadınlardan isimlerini bulabildiklerimizi tanıtmaya gayret gösterdik. Diğer üç bölümde ise Hindistan, Mısır ve Kirmân olmak üzere üç farklı coğrafyadan idare kabiliyetleri, politik akılları, siyasi düşünce ve fikirleriyle dönemlerine damga vuran önemli yöneticiler Sultan Raziye Begüm, Şecerü'd-dürr ve Kutlug Türkân Hatun'u mütalaa ettik. Böylelikle İslâm tarihinde isimleri sayılamayacak kadar çok kadının en üst düzeylere kadar erişebildiğini ve yönetici olabildiklerini tarihi bir gerçeklik olarak sunmuş olduk.

Bu vesîle ile, hem tez konumun özenle seçilmesi ve tezin olgunlaştırılması sürecinde hem de tekâmül yolculuğumda fehmi, ilmi, tecrübe ve tavsiyeleriyle bana ilham veren, tüm içtenliğiyle kıymetli zamanını benimle paylaşarak desteğini üzerimde her daim hissettiren

saygıdeğer danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Şevket YILDIZ'a, her zaman bilgi, tecrübe ve yardımlarıyla benden desteğini esirgemeyen, lisans döneminde ilmi ve ferasetinden etkilenererek bu yolculuğa çıkmamda fikir önderim olan değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi İlhami ORUÇOĞLU'na şükranlarımı sunuyorum.

Ayrıca araştırmamız esnasında aradığım bazı kaynakların temininde bize hızla yardımcı olan Dr. Öğr. Üyesi Kenan Özçelik hocamıza, tez yazım yol ve yöntem becerilerini kazanmam için bilgi, tenkit ve tavsiyeleriyle bana epey yardımcı olan Öğr. Gör. Abdülhalim BAŞAL hocamıza da müteşekkirim.

Bu meşakkatli yolculukta dua ve teşvikleriyle bana moral olan daima yanımda varlıklarını hissettiğim kıymetli aileme, bilhassa iş yoğunluğu olsa da beni kırmayıp tezimin dil ve yöntem eksiklerini gidermek adına bana katkılarını sunan sevgili abim Mustafa ÖZDEMİR'e teşekkürü bir borç bilirim. Yine tez sürecimde teknik ve düşünsel anlamda her zaman fikir alışverişinde bulunduğum değerli dostum Tuğba ÜLKER nezdinde duaları, moral ve motivasyon destekleriyle her daim yanımda olan tüm dostlarıma da teşekkür ederim.

Betül ÖZDEMİR

Bursa, 2021

KISALTMALAR

b.	:	Basım / Baskı
Bkz.	:	Bakınız
C.	:	Cilt
çev.	:	Çeviren
ÇÜTAD	:	Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi
DİA	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	:	Editör
H.	:	Hicrî
haz.	:	Hazırlayan
Hz.	:	Hazreti
inc.	:	İnceleyen
M.	:	Milâdî
MEB	:	Millî Eğitim Bakanlığı
nşr.	:	Neşreden
s.	:	Sayfa
S.	:	Sayı
ss.	:	Sayfalar
t.y.	:	Tarih yok
terc.	:	Tercüme, tercüme eden
thk.	:	Tahkik eden

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN AMACI, METODU VE MUHTEVÂSİ

Modern zamanda kadının siyasi, sosyal, kültürel, ilmi hemen her alanda çok fazla etkin olmasıyla birlikte cinsiyet bazlı bir tarafı yüceltip diğer tarafı aşağılayan veya gerçek dışı kanaatler ortaya atan fikir ve söylemler artmış, bu da kadın ve erkek arasındaki farkın sorgulanmasına sebep olmuştur. Bu düşünceyle gelişen tarih paradigmaları da geçmişimizin böylece okunmasına ve kadının İslâm dünyasında da çoğu kez geri planda tutulduğu algısının kalıplaşmasına zemin hazırlamıştır. Ne var ki kadını bir sorun olarak ele alarak aslında gerçek bir sorun ortaya çıkaran ve tarihi, oluşturdukları hatalı perspektiften okuyan bu düşünceler, insanın varoluş amacının anlamını yitirmesine, erkek ve kadın arasında rekabetçi bir ilişki doğmasına sebep olmaktadır.¹ Halbuki incelediğimiz yalnızca bir asır bile İslâm'ın tarihinde kadının nasıl bir karşılığı ve etkinliği olduğunu göstermesi açısından gayet yeterlidir.

Hem İslâm öncesi din ve toplumları hem de Ortaçağ'ın hakim düşüncesi olmaya çalışan Hıristiyan toplumunu yakın markaja aldığımızda çoğu zaman kadının ikinci plana atıldığı, erkek egemen bir düşünce tarzının belirlendiği görülmektedir. Bunun aksine İslâm medeniyeti, dünyaya kadının değerini ortaya çıkaran bir düşünce aşısı olmuştur. Zira İslâm, geldiği ilk günden beri insan olması bakımından kadına kıymet vermiş ve ona kapısını sonuna kadar açmıştır. O zamana kadar elbette hayatın içinde zaman zaman yer alan hatta bazen devletlerinin yöneticisi olmayı başaran kadınlar vardır. Fakat İslâm'ın kadınlara sahip oldukları özdeğerlilik duygusunu hatırlatması ve bu düşünceyi tüm dünyaya aktarmasıyla onlar sosyal hayatta daha da etkin hale gelmişlerdir. Dolayısıyla İslâm'ın attığı bu tohum kendi içinden de pek çok sanatkar, sufi, asker ve yönetici kadının yetişmesine vesile olmuştur. Öyle ki atılan tohum XIII. yüzyılda çiçek açmış ve Müslüman kadınlar en fazla bu dönemde, devletin zirvesinde dahi yer alarak siyasi erk elde edip idarede rol oynamışlardır.

¹ Mustafa Tekin, "İslâm'da ve Günümüzde Kadın", *Aile Sempozyumu Tebliğler*, Ankara, 2015, ss. 117-131.

İşte çalışmamızın asıl amacı da İslâm tarihinde XIII. yüzyıl'a damga vuran kadın yöneticilere mercek tutarak kadının kamusal alanda yer almadığı bir dünyada Müslüman toplumun kadının idareci olabildiği bir konjonktür oluşturduğunu ortaya koymaktır. Ayrıca İslâm tarihinde yer almış önemli kadın figürleri inceleyerek onları daha yakından tanımak ve günümüz kadınlarına rol model olacak tarihi kişiliklerini öne çıkarmak diğer bir gayemizdir. Böylece geçmişimizde genelde erkeklerin hükümdar olup kadınlara hiçbir hak tanınmadığı varsayımlarını veya kadının yalnızca perde arkasındaki entrikaların sultanı olduğu bakış açısını değiştirmeyi hedefliyoruz. Zira Sultan Raziye, Şecerü'd-dürr, Türkân Hatun ve tezin içeriğinde yer alan pek çok kadın yıllarca idarede aktif rol oynamış, devletlerinin siyasi aklı ve yöneticisi olmuş önemli kadınlardır. Bu sebeple üzerinde durulması elzem ve dikkate şayan tarihi kişiliklerdir.

Araştırmamızın hedefine uygun olarak öncelikle konu bütünlüğü sağlamak adına tarihte kadının konumunu geniş bir perspektifle inceledik sonrasında daha detaylı bir aktarım sunmak için XIII. yüzyıl'da güçlü ve başarılı yöneticilikleriyle temayüz eden üç kadın hükümdar hakkında mütalaa ettik. Daha çok ilk bölümde olmakla birlikte diğer üç bölümde de araştırmamıza dışarıdan bir göz olarak yorumsal bazlı değerlendirmeler katmaya gayret ettik. Bu bakımdan araştırmamızda çoğunlukla önce konuyla ilgili yapılan genel değerlendirmeler ve ardından gelen derinlemesine konu izahları onu takip etmiştir. Ayrıca çalışmamızda ana kaynaklardan derinlemesine bilgiler elde etmekle birlikte çağdaş araştırmaların konuyla ilgili yorumlarını da dikkate aldık.

Tezimizin perspektifinde kadını tamamen kutsallaştıran ya da kadını tamamen yok sayan bir dikotomiye düşmeden, İslâm tarihinde kadınla ilgili her ne oluyorsa onu ortaya çıkarmak ve tasvir etmek gibi bir hedef güttük. Zira, bir yanda İslam dininde ve tarihinde kadının kendine hiç bir yer bulamadığını, kadına hep haksızlık yapıldığını savunan bir yaklaşım mevcutken, diğer tarafta bunu haklı çıkaracak şekilde İslam tarihinde kadının varlığını kabullenmeyen, onun kamusal alanda yeri olamayacağını düşünen kanaatler vardır. Fakat tezimizde her iki düşüncenin de gerçeğe uygun düşmediği aksine İslâm tarihinde kadının çok önemli yerlere gelebildiği ve İslâm toplumlarının da buna aşina olduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca bu, tek bir coğrafya veya devlet örneğiyle değil de XIII. yüzyılda üç farklı bölgede, birbirinden bağımsız devletlerde yöneticilik yapmış üç Müslüman kadın örneği seçilerek gerçekleştirilmiştir. Böylece İslâm tarihinde kadının rolü ve kamusal alandaki etkinliği konusunda çok güçlü kanıtlar sunulmuştur.

Çalışmamızın birinci bölümünde, kadının tarihteki etkinliği genelde tüm alanlarda özelde ise kamu alanında olmak üzere, İslâm öncesi ve sonrası dönem şeklinde iki kısımda incelenmiştir. Bununla birlikte kadının konumu hakkında XIII. yüzyıl'a kadar gelen süreç, İslâm ile birlikte ortaya çıkan değişim ve bu yüzyıl sonrasındaki yaklaşımlar panoramik bir açıyla ele alınmıştır. İslâm'dan sonraki dönem anlatılırken, çalışmamızın asıl üzerinde durduğu XIII. yüzyıl İslâm dünyasındaki kadın yöneticilere çeşitlilik kazandırmak maksadıyla hem bu yüzyılda hem de önce ve sonrasında nâibelik ve hükümdarlık yapan pek çok kadının örnekleri sunulmuştur. Bundan dolayı bu bölüm, çalışmamızın daha tutarlı hale gelmesine hizmet etmesi açısından epey mühimdir.

İkinci bölümde, İslâm tarihine varlıklarıyla damga vurmuş Müslüman kadınlardan Sultan Raziye Begüm üzerinde durulmuştur. Hindistan'da Delhi Türk Sultanlığı tahtında dört yıl boyunca yöneticilik yapan Sultan Raziye, idare kabiliyeti ve yönetim gücüyle temayüz etmiş önemli bir hükümdardır. Raziye daha genç yaşından itibaren siyasette aktif rol oynamış, adından her daim söz ettirmiş, güçlü ve dirayetli bir kişiliğe sahipti. Bu sebeple onun taht yolcuğu başlamadan o iktidar mücadelesinin içine doğmuştur. Dolayısıyla bu kısımda onun sahip olduğu siyasi karizması, devleti idare ederken karşılaştığı çeşitli sorunlar ve bunlara nasıl karşılık verdiği detaylı şekilde anlatılmıştır.

Üçüncü bölümde, Mısır'da Eyyûbî ve Memlûk Devletleri arasında köprü vazifesi gören ve tarihe bıraktığı izle asırlar sonraya dahi capcanlı bir imaj çizen diğer bir kadın yönetici Şecerü'd-dürr'ü işledik. Hem Eyyûbî hükümdarı eşi Sâlih Necmeddîn zamanında hem de ondan sonra tahta çıktığında üstün siyasi zekası ve idare becerisi sayesinde halk ve devlet erkanından tam not alan Şecerü'd-dürr, üç aya yakın tahtta kalsa da bu süre zarfında devlete önemli katkılar sunmuştur. Keza tahttan feragat etmesinin ardından sonraki eşi vasıtasıyla idarede söz sahibi olmaya devam eden Şecerü'd-dürr'ün, yönetici kimliğe sahip kudretli bir sima olduğu anlaşılmaktadır. Bu bölümde onun önemli başarıları ve kısa süreli gözükken ancak yıllarca idareyi elinde tutmaya muvaffak olduğu yönetim gücü derinlemesine incelenmiştir.

Son bölümde ise diğer Türk İslâm devletleriyle benzer kültürlere sahip Moğol hanlığına bağlı bir hayat sürdüren Kutlughan Devleti'nin dördüncü hükümdarı Türkân Hatun konu edilmiştir. İran'ın Kirmân bölgesini önce nâibe olarak sonrasında resmen hükümdar olarak yöneten Kutlug Türkân, irili ufaklı birçok devletin güç mücadelesini

sürdürdüğü girift bir coğrafyada Kutlughan Devleti’ni yirmi altı yıl gibi uzun bir süre ayakta tutmuş hatta memleketine her anlamda zirveyi yaşatmıştır. Bu sebeple dördüncü bölümde zeki, ileri görüşlü ve yönetim bilgisi epey yüksek olan bu hanımın hem kişilik hem de politik ve siyasi açıdan çizdiği başarılı portre ayrıntılı şekilde tetkik edilmiştir.

II. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Araştırmamızın amacında belirtildiği üzere tarihin tozlu sayfaları arasında unutulmaya bırakılmış belki de görmezden gelinmiş Müslüman kadın yöneticileri bu çalışmada zikrederek onları ön plana çıkartmak hedeflerimizden biriydi. Fakat amacımızın gerekliliğine binâen, çoğu zaman üzerinde durulmamış bu kadın yöneticiler hakkında detaylı bilgi toplamakta bu noktada bizi asıl zorlayan durum olmuştur. Zira İslâm Tarihinde XIII. yüzyıl’a damga vuran yönetici kadınları ve diğer tahta çıkmış nâibe ve kadın hükümdarları araştırırken klasik veya modern kaynaklarda bu hanımlarla ilgili özel bir eser veya detaylı bir bölüm bulamamak zaman zaman sıkıntı yaratmıştır. Ayrıca Sultan Raziye Begüm, Şecerü'd-dürr ve Türkân Hatun ile ilgili bölümlerde Hint, Mısır ve İran olmak üzere üç farklı coğrafyadan ve hanımdan bahsediyor olmak üç farklı kaynak taramasına ve dil kullanımına ihtiyaç duymuştur. Burada da var olan çeviri eksikliği kaynakların azlığıyla birleşince bazen girift bir probleme dönüşmüştür. Yine de konunun mahiyeti anlaşılacak derecede çeşitli kaynaklardan, bir dipnottan veya şiirde geçen sözden de olsa yararlanılmış ve kapsamlı bir araştırma sunulmuştur.

Sultan Raziye Begüm üzerinde durduğumuz bölüm, klasik kaynaklardan konuyla ilgili bilgi bulmakta en çok zorlandığımız kısım olmuştur. Sultan Raziye’yi incelerken Cûzcânî’nin *Tabakâtu Nâsırî*², aynı eserin Raverty tercümesi³, Nizâmüddîn Ahmed’in *Tabakât-ı Ekberî*⁴, Müneccimbaşı’nın *Sahâifü’l-Ahbâr fî Vekâyi’i’l-A’sâr*⁵ ve İbn Battuta’nın *İbn Battûta Seyahatnamesi-II*⁶ adlı eserleri temel kaynaklarımızı oluşturmuştur. Ayrıca Aziz Ahmet’in *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*⁷, Hikmet Bayur’un

² Ebu Ömer Minhâcüddîn Osman b. Muhammed b. Osman Cûzcânî, *Tabakâtu Nâsırî*, terc. Afaf es-Seyyid Zeydan, C.I., Kahire: el-Merkezü’l-Kavmi li’t-Terceme, 2012.

³ Cûzcânî Maulana, Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nasiri: A General History of Muhammedan Dynasties of Asia Including Hindustan*, terc. H.G. Raverty, V.I, London 1881.

⁴ Nizâmüddîn Ahmed Bağşî el-Herevî, *Tabakât-ı Ekberî*, çev. B. De, Kolkata: The Asiatic Society, 2015.

⁵ Müneccimbaşı, *Sahâifü’l-Ahbâr fî Vekâyi’i’l-A’sâr*, C.II., İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1285.

⁶ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi-II*, çev., inc., A. Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.

⁷ M. Aziz Ahmet, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*, haz. Tansu Say, İstanbul: Tercüman Gazetesi, [t.y.]

*Hindistan Tarihi: İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar(1526)*⁸ adlı eserler de konunun aydınlatılmasına yardımcı olan diğer kaynaklarımızdır.

Eyyûbî ve Memlûk Devleti'nin kavşak noktasında yer alan Şecerü'd-dürr'ü konu edindiğimiz bölümde ise biraz önce bahsedilen kaynak azlığıyla ilgili problemlerin hiçbiri sorun teşkil etmemiştir. Nitekim Arap coğrafyasının velûd yapısı sayesinde Şecerü'd-dürr ile ilgili klasik veya modern pek çok kaynağın var olması bize epey fayda sağlamıştır. Bu bölümde müracaat ettiğimiz kaynaklar bir hayli fazla olsa da Makrizî'nin *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*'u⁹, İbn Tağrıberdî'nin *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısr ve'l-Kahire*'si¹⁰, Nüveyrî'nin *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb* i¹¹, Ebü'l-Fida'nın *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer* i¹², İbn Haldûn'un *Târîhu İbn Haldûn*'u¹³, es-Safedî'nin *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*'i¹⁴, M. Süheyl Takkuş'un *Târîhu'l-Memâlik* i¹⁵, İbn İyas'ın *Bedâi'z-Zuhûr fî Vekâii'd-Duhûr*'u¹⁶, İbnü'l-İmâd'ın *Şezeratü'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*'i¹⁷ ve Kadriye Hüseyin'in *Muhadderatu İslâm*'ı¹⁸ bunlardan bazılarıdır.

İran coğrafyasından Kutlug Türkân Hatun'u ele aldığımız bölümde ise Nâsırüddîn Münşî-i Kirmânî'nin *Simtü'l-'Ulâ li'l-Hazreti'l-'Ulya*'sı¹⁹, Hamdullah Müstevfi Kazvînî'nin *Târih-i Güzide*'si²⁰, Alaaddin Ata Melik Cüveynî'nin *Tarih-i Cihan Gûşa*'sı²¹, Hondmîr'in

⁸ Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi: İlk çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, C.I, 2.b., Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.

⁹ Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir Makrizî, *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, nşr. Muhammed Mustafa Ziyade, C.I/II., 2.b., Kahire: Lecnetü't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1957.

¹⁰ Cemaleddin Ebü'l-Mehasin Yusuf b. Tağrıberdî el-Atabiki, *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısr ve'l-Kahire*, C.VI., Kahire: Vizaretü's-Sekâfe ve'l-İrşad, 1929.

¹¹ Şehabeddin Ahmed b. Abdülvehhab b. Muhammed Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, thk. Necip Mustafa Fevvez, Hikmet Keşli Fevvez, C.XXIX., Beyrut: Dârü'l Kütübi'l-İlmiyye, 2004.

¹² İmadüddin el-Melikü'l-Müeyyed İsmail b. Ali Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, thk. Muhammed Zeynühhüm Muhammed Azeb, Yahyâ Seyyid Hüseyin, Muhammed Fahri el-Vasıf, C.III., Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, 1998.

¹³ Abdurrahman b. Muhammed b. Haldûn el-Hadrami el-Magribi, *Târîhu İbn Haldûn*, C.V., Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2000/1421.

¹⁴ Salâhüddin Halil b. İzziddin Aybeg es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâvût, Türkî Mustafa, C.XVI, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/2000.

¹⁵ Muhammed Süheyl Takkuş, *Târîhu'l-Memâlik fî Mısr ve Biladi's-Şam: H.648-923 / M.1250-1517*, Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1999.

¹⁶ Muhammed b. Ahmed İbn İyas, *Bedâi'z-Zuhûr fî Vekâii'd-Duhûr*, thk. Muhammed Mustafa, C.I/I., Beyrut: el-Ma'hedü'l-Almani li'l-Ebhasi's-Şarkıyye, 2010.

¹⁷ Ebü'l-Felah Abdülhay İbnü'l-İmâd, *Şezeratü'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, C.V., Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, [t.y.]

¹⁸ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, Kahire: Maârif Matbaası, 1952.

¹⁹ Nâsırüddin Münşî-i Kirmânî, *Simtü'l-'Ulâ li'l-Hazreti'l-'Ulya*, terc. Abbas İkbâl, Tahran, 1328.

²⁰ Hamdullah Müstevfi Kazvînî, *Târih-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.

²¹ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Gûşa*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Basımevi, Ankara 2013.

Târîh-i Habîbü's-Siyer fî Ahbâri Efrâdi Beşer'i²², Muinüddîn Nazarî'nin *Müntehabâtü't-Tevârîh-i Mu'ni*'si²³, Reşîdüddîn Fazlullah'ın *Câmiu't-Tevârih*'i²⁴ ve Bertold Spuler'in *İran Moğolları*²⁵ birincil kaynaklarımızı oluşturmuştur.

Binâenaleyh, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi, İslâm Tarihi ve Medeniyeti: Müslüman Türk Devletleri-II* gibi kaynaklarda yer alan konuyla ilgili bölümlerin ve özellikle birinci bölümde sıkça yararlandığımız *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* ve diğer ansiklopedilerin de araştırmamıza bir hayli katkısı olmuştur. Ayrıca çalışmamız esnasında burada ismini sayamayacağımız kadar çok yüksek lisans ve doktora tezleri, yerli yabancı makaleler ve kısmi oranda elektronik kaynaklardan da yeterince istifade ettik. Son olarak Bahriye Üçok'un *İslâm Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar*²⁶ adlı eseri ise araştırmamıza ışık tutacak pek çok kadın yönetici ve bunların kaynaklarına işaret etmesi noktasında bize referans olan ve bu anlamda başucu niteliğinde faydalandığımız en önemli kaynaklardandır.

²² Gıyâseddîn b. Hımâmeddîn Hondmîr, *Târîh-i Habîbü's-Siyer fî Ahbâri Efrâdi Beşer*, C.III, Tahran: Kitabhane-i Hayyam, 1333.

²³ Muinüddîn Nazarî, *Müntehabâtü't-Tevârîh-i Mu'ni*, Tahran, 1383.

²⁴ Reşîdüddîn Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, çev. İsmail Aka-Mehmet Ersan-Ahmad Hesamipour Khelejani, TTK Basımevi, Ankara, 2013.

²⁵ Bertold Spuler, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, TTK Basımevi, Ankara 1957.

²⁶ Bahriye Üçok, *İslâm Devletlerinde Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, 3.b., İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2011.

BİRİNCİ BÖLÜM
KADIN ÜZERİNE PANORAMİK BAKIŞ

I. İSLÂM ÖNCESİ VE SONRASI DÖNEMDE KADIN YÖNETİCİ

Zamanın başlangıcından bu yana kadının toplum içindeki konum ve değeri hakkında tüm insanların üzerinde mutabık olduğu bir anlayış söz konusu değildir. Yaratılış itibariyle kadının sahip olduğu birtakım özellikler, onun bireysel ve sosyal hayatını belirlerken her toplum ve coğrafyada bu durum farklı şekillerde yansıma bulmuştur. Umumiyetle İslâm dünyası özelde XIII. yüzyıl Müslüman toplumu ise kadına insan olması bakımında kıymet vermiş ve onu dini çerçevede içerisinde özgür kılmıştır. Bu sebeple siyasi, sosyal, kültürel pek çok alanda ilerlemesine izin verilen İslâm kadınının, yönetici olarak da tarihte birçok kez karşımıza çıktığı görülmektedir. Bununla birlikte, XIII. yüzyıl İslâm toplumundaki kadın yöneticileri anlatmaya geçmeden önce, bu konuyla ilgili bu zamana kadar tarihte süregelen yaklaşımları incelemek çalışmanın bütünselliği açısından daha faydalı olacaktır.

A. İSLÂM ÖNCESİ DÖNEM

Her millette, dinde ve çağda kadınla ilgili olumlu veya olumsuz çok farklı yaklaşımlar bir arada bulunmasına rağmen, zaman zaman belirli kanaatlerin ağır bastığı görülmüştür. İslâm öncesi çeşitli toplumlarda da kadın, bazen yüceltilmiş bazen aşağılanmış bazen de erkekten bir farkı olmadığı düşünülmüştür. Örneğin Milattan önce Babil kralı Hammurabi tarafından yazılan kanunlara bakıldığında kadınların lehine pek çok uygulamanın var olduğu görülecektir. Eski Yunan'da ise tam tersi erkek baskın bir düşüncenin hakim olduğu, kadınların hiçbir politik hak ve yetkisinin olmadığı bilinmektedir. Yine Roma Hukuku'nda da bu düşünce hakim olup kadınlara kamu alanında hiçbir hak tanınmamış ve böylece devlet kurumlarında görev alamamışlardır.²⁷ Bununla birlikte İslâm öncesi Türkler'de, çağdaşlarına nazaran kadına karşı daha olumlu bir yaklaşım söz konusudur. Türkler her ne kadar ataerkil bir toplum yapısına sahip olsalar da sosyal hayatta kadına eşini seçebilme, mal edinebilme gibi pek çok serbestiyet tanımışlardır. Özellikle İslâm öncesi Türk devletlerinde hakanın eşi veya annesi olan kadınlarla beraber devleti yönetmesi ve onların da imza yetkisinin bulunması toplumda kadına ne kadar kıymet

²⁷ Ömer Faruk Harman, "Kadın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXIV., İstanbul, 2001, ss.82-83.

verildiğini göstermesi bakımından önemlidir.²⁸ Ne var ki tüm bu eski toplumlarla ilgili kanaatler sınırlı sayıda belgelerden yola çıkarak günümüze kadar ulaşan bilgilerdir. Dolayısıyla bu bilgilerden yola çıkarak kesin ve genel yargılar ortaya konulamayacağı gibi bunların ışığında dönemin veya toplumun her kesiminin sahip olduğu genel konjonktür de anlaşılabilir.

Kadına verilen değer ve haklar İslâm öncesi dinlerde de farklılık arz etmektedir. Mesela Hinduizm ve Budizm’de erkek hakim bir bakış açısı söz konusuysen Yahudiliğin kutsal kitabı Tevrat’ta kadın, yaratılış itibarıyla hem erkekle eşit olduğu hem de erkeğe yardım için var olduğu iki farklı şekilde vurgulanmıştır. Ancak Yahudilikte de kadının çoğunlukla ikinci plana atıldığı, erkeğin kadının efendisi olup varlık sebebinin ona çocuk doğurmak ve yuvasına bakmak olduğu anlayışı öne çıkmıştır. Hıristiyanlık’ta da genelde bu düşünce devam etmiş, onlar da kadının erkek için yaratıldığını savunmuşlardır. Zira onlar Hz. Adem’e yasak meyveyi yedirip cennetten kovulmasına Havva’nın yani kadının sebep olduğuna, böylece insanların günahkar olmasına yol açtığına inanırlar. Ortaçağ Hıristiyan dünyasında ise kadına karşı bu olumsuz düşünceler öylesine artmıştır ki XII. Yüzyıldan sonra Batı’da büyücü ve cadı avları başlatılarak pek çok kadın cinlerle ilişkisi olduğu bahaneleriyle yakılmış veya suda boğulmuştur.²⁹ Görüldüğü üzere çeşitli milletlerde farklı dinlerde de olsa kadının toplumdaki rolü ve değeri hakkında birtakım genel kanaatler ön plana çıkarılmıştır. Ancak bütün bu genelleyici sözlerden yola çıkarak farklı dönemlerde fakat yine aynı topraklarda yetişmiş birçok değerli çiçeğin var olduğu da görmezden gelinmemelidir.

Binlerce yıl boyunca geri planda tutulduğu zannedilen fakat her çağ, dönem ve millete adını kazıyan, bazen tahta kadar çıkarak yöneticilik yapan bazen de perde arkasından etkin olan siyasi, ilmi, askeri alanlardaki kadın yetenekler azımsanmayacak derecede çoktur. Asırlar öncesine gidildiğinde İsrail Kralı Ahab’ın kızı aynı zamanda Yudea Kralı Yoram’ın karısı Atalya’nın M.Ö. 842/841- M.Ö. 836/835 yılları arasında Yehuda Krallığı’nı altı yıl süreyle tek başına yönettiği görülür.³⁰ Yine M.Ö. 30’da Antik Mısır’da babasından sonra tahta çıkan VII. Kleopatra, kardeşiyle tuttuğu iktidar savaşını kendisini aşık ettiği büyük

²⁸ Bkz. Arzu Terzi, “Türk Siyaset Kültüründe Kadınların Rolü”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, C.I., S.I., 2012, s.18.

²⁹ Harman, “Kadın”, ss.84-86.

³⁰ *Kutsal Kitap, Eski ve Yeni Antlaşma*, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 2001, II. Krallar, 11/11; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.13.

Roma Kralı Sezar ve Antonius'dan destek bularak devam ettirmiştir. Siyasette hep başrol olmuş Kleopatra yine bir savaş sırasında mağlup olunca bu adı bir başkasının değil yine onun yok edebileceğini gösterircesine kendisini zehirli bir yılanla sokturmak suretiyle öldürmüştür.³¹ Konumuz itibariyle genellikle tahta çıkan kadınları ele almaya devam edecek olursak bunlardan biri de III. Yüzyılda Suriye'de hüküm süren Palmira Devleti'nin hükümdarı Üzeyne'nin (Odaenathus) ölümünden sonra yerine geçen karısı Zenobia (Zebba veya Zeynep)'dir. Devletin tüm kontrolünü eline alan Zenobia, Romalılarla arasını iyi tutarak Mısır'ı ele geçirmiş daha sonra sınırlarını Anadolu'ya kadar genişletmiştir. O dönemde büyük bir güç elde ettiği görülen Zenobia, Romalılara karşı ayaklanmaya kalkışmış fakat ne kadar dirense de bir süre sonra yenilgiye uğrayarak Romalılara esir düşmüştür.³² İslâm'dan önceki dönemde tahta çıkarak ülkesinin idaresinden sorumlu olan diğer bir yönetici hanım ise Kur'an-ı Kerim'de de kendisinden bahsedilen Sebe Melikesi Belkis'tır. Klasik kaynaklarda hayatıyla ilgili anlatımlar epey farklılık arz eden Belkis'in, Hz. Süleyman devrinde yaşamış Sebe kavminin hükümdarı olduğu kabul edilmektedir.³³ Kur'an'da geçtiği üzere Hz. Süleyman'ın Allah'ın dinine davet ettiği Sebe Melikesi'nin, zengin ve iktidar sahibi bir yönetici olduğu anlaşılmaktadır.³⁴ İman ettikten sonra da ülkesini yönetmeye devam ettiği bilinen bu hanım, İslâm dininde ve İslâm tarihinde kadın yöneticilere her zaman kapı açıldığını gösteren en önemli örnekler arasındadır.³⁵ Sadece tahta çıkan kadın hükümdarlardan bahsediyor olsak da bu önemli konumdaki örneklerden yola çıkarak o dönemlerde daha pek çok alanda temayüz eden kadınların da var olduğu çıkarımı yapılabilir.

Bir zamanlar kadınların esamesini bile okumayan meşhur Ortaçağ Avrupası'nın dahi ilerleyen zamanlarda şekil değiştirdiği, içlerinden birçok kadın yönetici ve lider çıkardıkları da bilinmektedir. Örneğin İngiltere'de I. Elizabeth (1558-1603), II. Mary (1689-1694),

³¹ Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.13; Kürşat Bardakçı, "Mısır Kraliçesi Kleopatra'nın Dağlık Kilikia'daki Egemenliği", *ANASAY (3 Aylık Ulusal Hakemli- Süreli Dergi)*, S.3, 2018, ss.118-125.

³² Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.13-14; Bkz. İsmat Abbas, *Roma İmparatorluğu'nun III. Yüzyıl Krizine Etki Eden Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Gelişmeler*, (Yüksek Lisans Tezi), Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

³³ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et- Taberî, *Tarih-i Taberi Tercümesi*, C.I., 2.b., Konya: Can Kitabevi, t.y., ss.473-484; İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi : el-Bidâye ve'n-Nihâye*, çev. Mehmet Keskin, C.II., İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994, ss.34-44.

³⁴ en-Neml, 27/22-44.

³⁵ Hafsa Fidan Vidinli, "Kur'an'da Üç Kadın Havvâ, Meryem, Sebe Melikesi", Kur'an ve Kadın Sempozyumu, Ankara, 2013, ss. 162-165; Şebnem Aslan, "İslam'ın Kadın Liderliğe Bakışı: Disiplinlerarası Nitel Araştırma", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.8, 2015, ss. 86-87.

Kraliçe Anne (1702-1707) ve Kraliçe Victoria (1837-1901) gibi güçlü kadın yöneticilerin uzun süreli hüküm sürdüklerini görmekteyiz. Yine Rusya’da 34 yıl boyunca hüküm süren ve Osmanlı Devleti ile mücadele edip Kırım’ı Rus topraklarına bağlayan II. Katerina ile İspanya’yı tek taç altında toplayarak Kristof Kolomb’un Yeni Dünya’yı keşfetmesini sağlayan I. Isabel (1474-1504)’de önemli örneklerdendir.

Her ne kadar bazen kadının yok sayılmaya çalışıldığı veya görmezden gelindiği düşünce yapısının baskın olduğu görülse de tüm bu isimler ve buraya yazamayacağımız kadar çok örneklerden anlaşılıyor ki kadınlar tarih boyunca her dönem ve coğrafyada hükümdarlık gibi önemli konumlar dahil çok fazla alanda öne çıkmışlardır. Elbette bazı dönemlerin şartları ve baskın gelen fikirleri itibariyle geri planda tutuldukları olmuştur. Ancak verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere bu durum tarihin genel paradigmasını yansıtmamaktadır. Ne var ki, İslâm ile birlikte kadının değerli olduğu düşüncesi Müslüman toplum tarafından çok önce kazanılmış ve hayata yansıtılmışken diğer din ve toplumlar bunu çok geç kazandığı için geri planda kalarak tarih algısını bir nebze olsa etkilemişlerdir. Bu sebeple İslâm’ın ve özellikle XIII. yüzyılın öne çıkardığı Müslüman kadın yöneticilerin, tarihi bir dönüm noktası olması bakımından ne kadar önemli oldukları bir kez daha anlaşılmalıdır.

B. İSLÂM SONRASI DÖNEM

İslâm öncesi din ve toplumlarında kadının farklı zamanlarda çeşitli şekillerde değer bulduğu anlaşılmaktadır. İslâm ise geldiği yeri aydınlatan bir kandil gibi kadının da yoluna ışık olmuştur. Zira İslâm gelmeden önce Câhiliye devrinde olan Arap toplumu, kadınları ikinci plana atan hatta kadının hayatını bile önemsemeyen bir düşünce yapısına sahipti. Ancak burada dikkati çekmesi gereken nokta, Câhiliye devrinde dahi bazen şehirli kadının bedevi kadından ayrılıp bazı haklara sahip olmasıdır.³⁶ Bu da ne kadar olumsuz anılan bir toplum olsa da içinde farklı yaklaşımların yer aldığını göstermesi açısından yine önemli bir örnektir.

İslâm dini ve indirilen yüce kitabı Kur’ân-ı Kerîm ile birlikte kadının ne kadar değerli bir varlık olduğu, erkekten hak ve sorumlulukları yönünden bir farkı olmadığı ortaya

³⁶ Mehmet Âkif Aydın, “Kadın”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXIV., İstanbul, 2001, s.86.

konulmuştur. Nitekim Allah (cc), kulu olmak bakımından erkek ve kadını eşit görür. Bu sebeple evlenme, mal alım-satımı, miras paylaşımı ve yargı hukuku gibi pek çok alanda erkeğe olduğu gibi kadına da birtakım hak ve sorumluluklar verilmiştir. Aynı dönemlerde Batı hukukunda kadınlara kendi malları üzerinde tasarruf yetkisi veya miras hakkı tanınmazken Müslüman kadınlar tüm bu haklara sahipti. Dolayısıyla İslâm, kadına değerini iade etmiştir. Onun sosyal hayat içerisinde dini ölçüleri aşmaksızın rahatça hareket etmesine müsaade etmiştir. Yine bunun neticesi olarak birtakım meşgalelere sahip olup konum elde etmesinde de bir sakınca görmemiştir. Hz. Peygamber (sav) döneminde İkinci Akabe Biatına ve Bey'atü'r-Rıdvân'a kadınların katılması, Hz. Peygamberin (sav) ders halkalarında kadınların da bulunup ilim tahsil etmeleri ve yine Hz. Osman'ın halife seçimi sırasında Abdurrahman b. Avf'ın erkeklerle birlikte kadınlara da fikirlerini sorması onlara İslâm'ın ilk dönemlerinden beri değer verilip yer açıldığının önemli kanıtıdır. Buna binaen ilerleyen zamanlarda İslâm'ın içerisinde Râbia el-Adeviyye ve Meryem el-Basriyye gibi sûfî kadınlar, Lâle Hatun mahlasıyla şiirler yazıp Ku'ân tezhipleri yapan Padişah Hatun gibi sanatkâr kadınlar, bizzat savaşa katılan Muaviye zamanında yaşamış Hazrecli bir kadın Ümmü Harâm ve Delhi Türk Devleti'nin Sultanı Raziye gibi askeri yetisi olan kadınlar neş'et etmiştir. Tüm bu isimler de İslâm toplumunun kadına dini kaideleri gözettiği takdirde her alanda ilerlemesine izin verdiğini, üstelik bunun tarihte azımsanmayacak derecede çok örneğinin olduğunu göstermektedir.

Kadının kamu alanındaki konum ve etkinliğine gelindiğinde, tarih boyunca diğer tüm toplumlarda olduğu gibi İslâm devletlerinde de bu husus bazı tartışmalara sebep olmuştur. Bu tartışmalar daha çok kadının devlet başkanı ve hakimlik yapıp yapamayacağı ile ilgili mezheplerin ve fıkıh alimlerinin fikir ayrılıklarıdır. Bu konu üzerinde Ebu Bekre'nin Hz. Peygamber'den rivayet ettiği: "İşlerini kadına bırakan bir millet asla felah bulmayacaktır"³⁷ hadîsi ve birkaç farklı delil de esas alınmıştır.³⁸ Fakat burada alanımız gereği teknik detaylara ve uzun tartışmalara girmeyi uygun bulmuyoruz. Ancak bu hadîste Hz. Peygamber'in umum ifade etmeyip Kisra'nın kızıyla ilgili özel bir durumu ifade ettiği görüşü de kanaatimizce ağır basmaktadır. Ayrıca Hz. Ömer döneminde Şifa bint Abdullah isimli bir hanımın kadınların devam ettiği Medine pazarında denetim görevlisi olması

³⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm Cu'fi Buhârî, *Sahîhü'l-Buhârî*, ed. Mahmud Muhammed Nassar, Beyrut: Dârü'l Kütübî'l-İlmiyye, 1971, s.798.

³⁸ Daha detaylı bilgi için bkz. Hüseyin Çeliker, "İslâm Hukuku'nda Devlet Başkanlığı", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun, 2008, S. 26-27., ss.274-282; Bekir Karadağ, "İslâm Hukukuna Göre Kadının Hâkimliği", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, C.X., S.20., 2018, ss.690-707.

İslâm'ın kadına bu alanda da yer açtığını göstermektedir. Kaldı ki asıl konumuz itibariyle XIII. yüzyılda tahta çıkıp hükümdarlık yapan Müslüman kadınların bir hayli çok oluşu da İslâm toplumunun bu konudaki genel kanaatini veya işleyişini göstermesi açısından gayet yeterlidir.

1. XIII. Yüzyıl Öncesinde Kadın Yöneticiler

Yönetimde söz sahibi olup idareyi eline alan kadınlar yalnızca XIII. yüzyıla sınırlı değildir. Neticede zikredilen kadınlar, sadece çağın şartları el verdiğinden dolayı birden bire bu yüzyılda yönetici olmaya başlamamıştır. Bundan sonra olacağı gibi buraya kadar da pek çok İslâm devletinde tahta çıkarak yöneticilik yapmış kadınlar vardır. Örneğin, 976 (H. 366) yılında Endülüs Hükümdarı II. Hakem ölünce, yerine geçen oğlu Hişam'ın küçük yaşta olması sebebiyle annesi Subh ona nâibe tayin edilmiştir. Subh'un nâibeliği esnasında İbn Ebû Âmir adında bir devlet adamının da yardımı sayesinde yönetimde epey etkin olduğu bilinmektedir.³⁹

Çocuğu küçük yaşta olduğu için devlet yönetimini eline alan bir başka hanım ise Rey'de hüküm süren Büveyhîler (M. 932-1062) Hükümdarı Fahrüddeve'nin eşi Seyyide Hatun'dur. Ümmü'l-mülük Şîrin diye de anılan Seyyide Hatun, 997 (H. 387) yılında eşi ölünce nâibe olarak idarenin başına geçmiş, oğlu büyüdüğünde de onun iktidar sahibi olmamasından ötürü devleti kendisi yönetmiştir. Seyyide'nin 1028 (H. 419) yılındaki ölümüne kadar otuz dört yıl gibi uzun bir süre boyunca devletin ancak bu kadının güçlü siyaseti sayesinde ayakta kaldığı anlaşılmaktadır. Zira birçok defa Rey'i tâbiyetine katmaya kalkışan Gazneli Mahmud, Seyyide Hatun iş başında olduğu sürece harekete geçmemiş onun tarafından da Horâsân için bir tehlikenin mevcut olmadığını düşünmüştür. Ancak onun güçlü şahsiyeti ortadan kalkınca Büveyhîlerin Rey'deki bu hakimiyeti de ortadan kaldırılmıştır.⁴⁰

Fâtımî Halifesi Azîz-Billâh'ın kızı Sittülmülk de daha babası zamanında devlet işlerinde etkin olan ayrıca babası öldükten sonra da yerine geçen üvey kardeşi Hâkim-Biemrillâh'ın taht mücadelesinde etkili bir rolü olan isimdir. Nitekim Hâkim öldükten sonra

³⁹ Mehmet Özdemir, "Endülüs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XI., İstanbul, 1995, ss.213-214; Mehmet Özdemir, "Hişam II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XVIII., İstanbul, 1998, ss.146-147; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.32.

⁴⁰ Ahmet Güner, "Mecdüddeve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXVIII., Ankara, 2003, ss.229-230; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.37-38.

yerine geçirdiği kardeşi Zâhir'e nâibelik yapan Sittülmülk, bilfiil devleti yöneterek sosyal ve ekonomik açıdan devleti istikrara kavuşturmayı başarmıştır. Kaynakların akıllı, siyaset bilen, iyi bir idareci olarak anlattığı Sittülmülk, 1023 (H. 413) yılında vefat etmiştir.⁴¹

Devlet idaresini elinde bulunduran Müslüman kadınlardan bir diğeri, Van gölü çevresinde hüküm sürmüş bir Türk hanedanı olan Ahlatşahlar'ın (M. 1100-1208) tarihinde önemli bir rol üstlenmiş İnanç Hatun'dur. Ahlatşahlar'ın kurucusu Sökmen el-Kutbî 1111 yılında ölünce yerine oğlu Zahîrüddin İbrâhim geçmiş, fakat zayıf bir karakter olmasından ötürü devleti annesi İnanç Hatun idare etmişti. İbrahim 1126 veya 1127 tarihinde öldüğünde yönetimi bütünüyle eline alan İnanç Hatun, İbrahim'in oğlu yani torunu Sökmen tahta geçinceye kadar faaliyetlerine devam etmiştir. Ne var ki ihtiraslı olmasıyla tanınan İnanç Hatun'un tek başına hakimiyet kurmayı hedeflediği için torununu öldürtmek istediği, bunun farkına varan devlet adamları tarafından da engellenmek amacıyla boğdurulduğu bilinmektedir. (H. 528 / M. 1133-34)⁴²

XIII. yüzyıl öncesinde, tahtın fiili sahibi olmuş kadınların haricinde yönetimi resmen elinde tutan Mama Hatun'da bu çağın önemli bir siması olarak temayüz etmiştir. Doğu Anadolu'da hüküm süren Türk İslâm hanedanı Saltuklular'dan (M. 1071-1202)⁴³ II. İzzeddin Saltuk'un kızı olan Mama Hatun, 1191 (H. 587) yılında Saltuklu Beyliği'nin başına geçmişti. Erzurum sahibesi olarak tanınan bu hanımın, hükümdarlığının ilk yıllarıyla ilgili pek fazla bilgi bulunmasa da askeri yönü olan güçlü bir idareci olduğu anlaşılmaktadır. Saltanatının sol yıllarında yeğenleriyle taht mücadelesine girdiği bilinen Mama Hatun, 1200-1201 (H. 597) yılına kadar Erzurum'u yönetmiştir. Mama Hatun'un XII. Yüzyılın sonu ve XIII. yüzyılın başlarında inşa ettirdiği Tercan'daki külliye ise günümüze kadar ulaşmıştır.⁴⁴

Selçuklularda Sultan Melikşah'ın eşi Terken Hatun, Kirmân Selçukluları'ndan (M. 1048-1187) Melik Arslanşah'ın hanımı Zeytun Hatun, Harizmşahlar'da Sultan Tekiş'in eşi Terken Hatun, Sultan Alâeddin Muhammed'in annesi Terken Hatun ve Timurlu Hükümdarı

⁴¹ Cengiz Tomar, "Sittülmülk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXXVII., İstanbul, 2009, ss.276-277; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.32.

⁴² Faruk Sümer, "Ahlatşahlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.II., İstanbul, 1989, ss.24-25.

⁴³ Abdülkerim Özaydın, "Saltuklular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXXVI., İstanbul, 2009, ss.54-56.

⁴⁴ Dursun Ali Şeker, "Mama Hatun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXXVII., Ankara, 2003, s.548; Ayşe Denkbalbant, "Mama Hatun Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXXVII., Ankara, 2003, ss.549-550.

(M. 1370-1507) Şâhruh'un karısı Gevher Şad gibi nüfuzlu ve yönetimde söz sahibi pek çok kadını⁴⁵, burada çalışmanın kapsamını aşmamak adına detaylı anlatmaya gerek duymuyoruz. Hakeza bütün bu isimler de Müslüman kadınların tarih boyunca her daim siyasette var olduğunu bununla da kalmayıp tahtın yegane sahibi olabildiklerini destekleyen tarihi gerçeklerdir.

2. XIII. Yüzyıl İslâm Dünyası ve Kadın Yöneticiler

XIII. yüzyıl, Türk İslâm tarihi açısından irdelenip incelenmesi gereken önemli bir çağdır. Zira bu yüzyıl hem önemli zaferleri hem de büyük buhranları içerisinde bulunduran mühim bir dönemdir. X. Yüzyılda Türklerin Müslüman olmasının ardından dört bir yana hızla yayılan İslâm, Selçuklu Devleti'nin (M.1040-1308) temelini oluşturan Oğuzların da Müslüman olmasıyla adeta yeniden hayat bulmuştu. Nitekim Selçuklu Devleti ile birlikte İslâm medeniyeti, çektiği türlü sıkıntıları gidererek XIV. Asra kadar dünyanın üstün medeniyeti olmasını sağlayacak ruhu tekrar kazanmıştı.⁴⁶ Öte yandan İslâm bayrağını hala elinde tutan Abbâsî Devleti (M. 750-1258) ise artık son demlerini yaşamaktaydı. Öyle ki Moğollar Çin'e yaptıkları başarılı akınlardan sonra 1218 yılından itibaren yüzünü batıya çevirmiş ve İslâm dünyasını istila etmeye başlamışlardı.⁴⁷ Türk İslâm tarihinde önemli rol oynayan Harizmşahlar'ın (M.1040-1308) ilerlemesine Moğollar ile ket vurulmuş, Anadolu Selçukluları ile yaptıkları savaşla da son bulmuşlardı. Büyük Selçuklu Devleti'nin (M. 1040-1157) yıkılmasının ardından Anadolu Selçuklu Devleti (M. 1075-1308) mirasını devam ettirse de Köseadağ Savaşının ardından o da Moğolların kontrolü altına girmişti.⁴⁸ Selçuklu gibi güçlü bir destekçisi artık olmayan Abbâsî Devleti de daha fazla dayanamamış, 1258 yılında Moğol hanlığına bağlı İlhanlılar tarafından yıkılmıştı. Batıda İslâm devletleri bunlarla uğraşırken doğuda diğer bir İslâm devleti Eyyûbîler (M. 1171-1462) ise üst üste gerçekleşen seferler sonucu Haçlılar tarafından epey yara almaktaydı.

⁴⁵ Recep Uslu, "Gevher Şad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XIV., İstanbul, 1996, ss.42-43; Bkz. Pınar Sertkaya, *Türk Tarihinde Terkenler*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011; Terzi, "Türk Siyaset Kültüründe Kadınların Rolü", ss.19-20.

⁴⁶ Osman Turan, "Türkler ve İslâmiyet", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, , C.IV., S.4., Ankara, 1946, ss.464-472.

⁴⁷ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.I., İstanbul, 1988, s.37.

⁴⁸ Refik Turan, "XIII. Yüzyıl Anadolu Buhranı ve Ayakta Kalan Güçler", *Erdem: Atatürk Kültür Merkezi Dergisi (Erdem: İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi)*, C.VIII., S.23. (Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı – II), Ankara, 1996, ss.529-533.

Neticede, hem Moğol hem de Haçlı gibi iki büyük düşmanın İslâm dünyasının etrafını çepeçevre kuşattığı bu çağda yangından kaçmayı başaran pek çok irili ufaklı devletler zuhur etmiştir. Bunların büyük bir kısmı Türk devleti olmakla birlikte yine bazılarının da Moğollara bağlı bir hayat sürdürdüğü görülmektedir. Türklerde ve Moğollarda önceden beri var olan kadının değerli olduğu düşüncesi ise tüm bu devletlerde yansıma bulmuştur. Zira genelde XIII. yüzyılı özelde ise bu devletleri incelediğimizde Müslüman kadınların etkin bir güç olarak idarede söz sahibi oldukları göze çarpmaktadır. Bu kadınlar, perde arkasından devlet yönetmekten ziyade çoğunlukla idari yardımcı ve nâibe statüsünde olup devlete büyük etkileri olmuştur. Özellikle dikkati çekense sadece bu pozisyonda kalmayıp bizzat tahta çıkarak devleti yöneten kadınların da azımsanmayacak derecede çok oluşudur. Neticede bu denli mühim bir dönemde kadınların hem nâibelik hem de devlet başkanlığı yapması bakımından velûd bir çağ olan XIII. yüzyıl, bu sebeple üzerinde durulması gereken önemli bir zaman dilimidir.

Çalışmamızın ana konusunu teşkil eden İslâm tarihinde XIII. yüzyıla damga vuran kadın yöneticilerin en başında Sultan Raziye Begüm gelmektedir. 1236 (H. 634) yılında tahta çıkan Sultan Raziye, Hindistan'da yer alan Delhi Türk Sultanlığı gibi koca bir devleti dört yıl boyunca idare eden kudretli bir hükümdardır. Babası Sultan İltutmuş tarafından veliaht olması vasiyet edilen Raziye Begüm, gerçek bir yönetici kimliği taşıdığını daha genç yaşında göstermiştir. Tahta oturduktan sonra siyasi karizması ve kendine has güçlü mizacıyla dosta düşmana kendini kanıtlayan bu hanım, devletini ileriye taşıyarak ülkesinin refah düzeyini arttıran önemli bir idareci olmuştur.

Hukuki olarak devlet idaresini eline almış diğer bir kadın yönetici ise Mısır'da Eyyûbî Devleti'nin sona erip Memlûk Devleti'nin başlamasına vasıta olan Şecerü'd-dürr'dür. Onun adını tarihe kazıyan en önemli olay, Haçlılar gibi acımasız düşmanların Müslümanların etrafını sardığı zamanda Eyyûbî hükümdarı olan eşi Sâlih Necmeddîn'in vefat ettiğini duyurmadan karşılık vermesi ve böylece akıllıca siyasetiyle devletin başsız kalmasını önlemesidir. Bu mühim zaferin ve devletin önemli bir askeri gücü olan Bahrî Memlûklerin desteği sayesinde kolayca tahta çıkan Şecerü'd-dürr, devletini müşfik, cömert, fedakar ve yenilikçi sıfatlarla yönetmiştir. Ancak Şecerü'd-dürr, kendisinin ileriye dönük gücünün farkında olanlar tarafından tahttan indirilmek istenmiş, o da idareyi memlûk asıllı eşi İzzeddîn Aybek'e devrederek siyasi hayatına devam etmiştir. Seksen gün gibi kısa bir

süre hükümdarlık yapmış olsa da Şecerü'd-dürr, Eyyübî ve Memlûk Devletleri arasında üstlendiği birleştirici rolle tarihe etkisi asırlar boyu sürecek bir iz bırakmıştır.

XIII. yüzyıl İslâm dünyasının bir başka önemli kadın yöneticisi de İran'ın Kirmân bölgesinde kurulmuş olan Kutlughan Devleti'nin dördüncü hükümdarı Kutlug Türkân Hatun'dur. Üstün idari zeka ve kabiliyete sahip olan Türkân Hatun, önce eşinin perde arkasındaki siyasi aklı olmuş daha sonra halkın ve devlet ricalinin desteğini kazanarak Kirmân tahtının nâibesi olmuştur. Fiili olarak uzun yıllar devletin tüm idaresini elinde bulunduran Kutlug Türkân, Moğol Hanlarıyla kurduğu politik ve dostane ilişkileri sayesinde Kirmân'da bağımsızlık elde etmiştir. İrili ufaklı pek çok devletin güç gösterisinde bulunduğu karışık bir coğrafyada, yönettiği yirmi altı yıl boyunca Kutlughan Devleti'ni ayakta tutmayı başaran Kutlug Türkân, hem kişilik hem de yöneticilik anlamında önemli bir değer ortaya koyan nadide bir hükümdardır. Buraya kadar aktardığımız bu üç hanım hakkında ileride daha detaylı bilgi verileceği için kısaca bahsetmekle yetindik. Bundan sonraki isimlerde ise yer yer detaylandırılarak konunun bütünlüğü sağlanmaya çalışılacaktır.

XIII. yüzyılda tahta çıkarak yöneticilik yapan kadınlar yalnızca bu üç isimle sınırlı kalmamıştır. Kutlug Türkân Hatun'un kızı Padişah Hatun da Kirmân'ın altıncı hükümdarı olarak tahta çıkmıştır. Annesi Türkân Hatun zamanında Moğol Hanlarından Hülagu'nun oğlu Abaka Han ile evlenen Padişah Hatun, konumu itibariyle hem annesinin yönetimine hem de Kirmân'a yıllarca faydalı olmuştur. Zira Moğollar bu bölgelerde daha adil ve insafli davranmışlardır. Abaka Han'dan sonra Şehzade Geyhatu ile evlendirilen Padişah Hatun, kocasının 1291 (H. 690) yılında İlhanlı tahtına oturmasının ardından Kirmân tahtına oturmuştur.⁴⁹ Abaka Han ile olan evliliğinden 1295 (H. 694) yılında Kirmân tahtından indirilişine kadar adeta Moğollar ile İslâm milleti arasında köprü vazifesi gören Padişah Hatun, bu açıdan çok önemli bir isimdir. Burada Padişah Hatunu Türkân Hatun'un kızı olması ve konu devamlılığı sağlaması açısından önce zikrettik, kronolojik olarak sıralayacak olursak ondan önce tahta çıkıp hükümdarlık yapan Abiş Hatun gelmektedir.

Fars'ta hüküm süren Salgurlu Devleti'nin (M. 1148-1286)⁵⁰ son hükümdarı olan Abiş (veya Ebeş) Hatun, Salgurlular'dan II. Sa'd ve ileride bahsedeceğimiz Bibi Türkân'ın

⁴⁹ Ahmet Taşağıl, "Kutluğhanlılar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXVI, Ankara, 2002, s.493; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.129-149.

⁵⁰ Detaylı bilgi için Bkz. Erdoğan Merçil, "Salgurlular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXXVI., İstanbul, 2009, ss.29-31.

kızıdır. Abiş Hatun, Fars Atabeglerinden başka erkek varis kalmadığı için adeta veliaht gibi 1263-64 (H. 662) yılında hiçbir engelle takılmadan Salgurlu tahtına geçmiştir. Fakat Abiş'in yaşının küçük olması sebebiyle Mengü Timur'la evlendirilerek devlet işleriyle çok fazla ilgilenmesine müsaade edilmediği, ancak olgun yaşa geldiğinde idarenin başına geçtiği anlaşılmaktadır. Keza İlhanlı Ahmed Han zamanında yeniden Fars'a dönen Abiş Hatun'un halkın büyük sevinç gösterileri ve şenlikleriyle karşılanması da halkın ondan ümitvar olduğunu göstermesi açısından önemlidir. 1286-87 (H. 685) yılına kadar yöneticilik yapan ve adına hutbe okunup sikke kesilen Abiş Hatun'un, yirmi üç yıllık yöneticiliğinde halkın rahat bir yaşam sürdüğü bilinmektedir.⁵¹

Abiş Hatun'un Hülagu'nun oğlu Mengü Timur'dan olan kızı Kürduçin de XIII. yüzyılda tahta çıkan bir başka kadındır. Kürduçin siyaset sahnesine ilk olarak, Türkân Hatun'dan sonra tahta çıkan Kirmân'ın beşinci hükümdarı Soyurgatmış ile olan evliliği sayesinde adım atmıştır. Buna binaen, Padişah Hatun devrindeki olaylarda ve Kirmân'ın politik hayatında etkin rol oynayan Kürduçin'in, kızı Alem Şâh ile evli olan İlhanlı Baydu vasıtasıyla 1295 (H. 694) yılında Kirmân ve çevresinin idaresini elde etmesi onu öne çıkaran asıl olaydır.⁵² Burada zikrettiğimiz son dört ismin ortak paydasını vurgulamakta fayda vardır. Zira Moğol Hanlarına bağlı bir hüküm sürdüren bu hanımlar, birebir İslâm'dan kaynaklı olmasa da Moğolların Türklerle benzerlik arz eden olumlu kadın algılarından fazlasıyla yararlanmışlardır. Çünkü Moğollar, hangi tabakadan olursa olsun kadına bizzat değer vermiş ve siyasi, sosyal, askeri her türlü alanda ona da yer açmışlardır. Keza, Ögeday Han'ın eşi Töregene Hatun ve Güyük Han'ın eşi Ogul-Gaymış gibi kadınların büyük hanlar döneminde nâibelik yaptığı ve yine Türkân Hatun'un son dönemlerinde tahta çıkan Ahmed Han'ın annesi Kutay (Kuti) Hatun'un da taht mücadelelerinde etkin olduğu bilinmektedir.⁵³ Bundan dolayı kadının siyasette aktif rol oynadığı Moğollar'da, saydığımız bu dört kadın da hem kolayca tahta çıkabilmiş hem de yönetimlerini rahatlıkla sürdürebilmişlerdir. Üstüne üstlük İslâm dünyasının yaka silktiği bir milletin, kendi elleriyle Müslüman kadın yöneticilere yer açıp ihtiram göstermesi de tarihin bir cilvesi olarak İslâm medeniyetini büyük ölçüde rahatlatan çok önemli bir ayrıntıdır.

⁵¹ Bkz. Faruk Sümer, "Âbiş Hatun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.I., İstanbul, 1988, ss.310-311; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.161-170.

⁵² Sümeyye Melek Öncel, *Moğollarda Kadın*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, ss.141-142.

⁵³ Bkz. Öncel, *Moğollarda Kadın*.

Saymakla bitmeyen bunca kadın yöneticinin, İslâm devletlerinin Haçlı ve Moğol gibi düşmanlarının etrafta kol gezdiği bir çağda kendilerine yer bulabildiği ve sahip oldukları idareleri kısa veya uzun süreli sürdürdükleri görülmektedir. Bununla birlikte, tahta çıkarak doğrudan hükümdarlık yapanların yanında bir de nâibe yani hükümdarın vekili konumunda görev alarak idareyi ellerinde bulunduran kadınlar vardır. Tarihte sayıları epey fazla olan nâibelerin XIII. yüzyıl İslâm dünyasında karşılık bulan önemli isimlerinden biri ise Safiyye (Sâhibe veya Dayfe) Hatun'dur. Bu hanım, Eyyübî hükümdarlarından Melik Âdil'in kızı, Halep Eyyübîleri'nden Melik Azîz'in annesi ve ondan sonra yerine geçen oğlu Melik Nâsır Yusuf'un da babaannesidir. 1236 (H. 634) yılında Melik Azîz ölünce yerine oğlu Melik Nâsır sultan ilan edilmiş fakat onun küçük yaşta olması sebebiyle devletin idaresi nâibe tayin edilen babaannesi Safiyye Hatun'a verilmiştir. Altı yıl boyunca devletini en iyi şekilde idare eden Safiyye Hatun'un, ülkesinin imarına ve hayır işlerine çok önem verdiği bilinmektedir.⁵⁴ Ayrıca siyasi ilişkilerde kritik noktalarda yer alan Safiyye Hatun'un, Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev ile anlaşma sağlayıp onun adına hutbe okutması da dikkat çeken önemli bir olaydır.⁵⁵ 1242 (H. 640) yılında vefat edinceye kadar ülkesini emniyetle idare eden Safiyye Hatun, sonrasında yerini o sıralarda on üç yaşında olan torunu Melik Nâsır'a bırakmıştır.⁵⁶

XIII. yüzyılda nâibelik yapmış diğer bir hanımsa Gâziye Hatun'dur. Gâziye Hatun, Melik Kâmil'in kızı olup Hama hakimi Melik Muzaffer ile evlenmiştir. Melik Muzaffer vefat ettiğinde Hama tahtına sahip olan oğlu Melik Mansûr'un küçük yaşta olması sebebiyle annesi Gâziye Hatun'un nâibe olarak idarenin başına geçtiği bilinmektedir.⁵⁷ Kaynaklarda hakkında daha detaylı bilgiye rastlayamadığımız Gâziye Hatun'un, Melik Mansûr ergin çağa gelir gelmez iktidardan çekildiği ve ölüm tarihinin 1258 (H. 656) olduğu kaydedilmektedir.⁵⁸

Biraz önce tahta çıkıp hükümdar olan kızı Abiş Hatun'dan bahsettiğimiz, Yez Atebegi Mahmud Şâh'ın kızı Bibi Türkân da Salgurlu Devleti'nde nâibelik yapmış bir hanımdır. Şirazlılar henüz on iki yaşında olan oğlu Muhammed'i Adudüddin unvanı vererek tahta geçirince, tek başına devleti idare edemeyeceği için annesi olarak Bibi Türkân'ı da ona

⁵⁴ Mustafa Kılıç, *Melik Nâsır II. Salahaddin Yusuf devrinde Eyyübiler Devleti: Hicri 634-659 / Miladi 1236-1261*, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2001, ss.62-66.

⁵⁵ Emine Uyumaz, "Türkiye Selçuklu Devleti-Eyyübî Münasebetleri", *Türkler*, C.V, Ankara, 2002, s.94.

⁵⁶ Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.41-42.

⁵⁷ Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, s.210.

⁵⁸ Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.45.

nâibe tayin etmişlerdi. Oğlu 1261-62 (H. 660) yılında ölünceye kadar iki yıl yedi ay kadar ona nâibelik eden Bibi Türkân'ın, oğlunun ardından Fars'a hakim olup devlet idaresini devam ettirdiği bilinir. Zira Selçuklu soyundan gelen Selçuk Şâh'la evlenip kızı Abiş Hatunu da Moğol şehzadesi Mengü Timurla nişanlamış olan Bibi Türkân'ın siyasette ileriye dönük planları olduğu anlaşılmaktadır. Ne var ki, nâibelik döneminden beri epey nüfuz kazanmış olan bu hanımın daha fazla ilerlemesine müsaade edilmeyip eşi tarafından öldürüldüğü bildirilir.⁵⁹

Gelinen noktada sadece tarihin ışık tutabildiği kadar kadını zikrettiğimizde bile XIII. yüzyıl İslâm dünyasının bu konu seyrinde ne kadar önemli bir çağ olduğu görülmektedir. Zira bazılarının hükümdar olduğu çoğunun ise hükümdar unvanı almasa da gerçek bir yöneticinin nüfuzuna sahip olduğu bu hanımlar, İslâm'ın kadına verdiği itibarı ve Müslüman toplumunun sahip olduğu konjonktürü açıkça ortaya koymaktadır.

3. XIII. Yüzyıl Sonrasında Kadın Yöneticiler

İslâm devletlerinde tahta çıkarak idareyi ellerinde bulunduran kadınlar sadece XIII. yüzyıla sınırlı kalmadığını söylemiştik. Kaldı ki buraya kadar saydığımız isimler sadece bu yüzyılın değil tüm İslâm dünyasının kadın yöneticilere kapısını sonuna kadar açtığını göstermesi adına fazlasıyla yeterlidir. Yine de bütün çerçeveyi çizmek için bu yüzyıl sonrasında tahta çıkmış olan bazı Müslüman kadınları zikretmekte fayda vardır. Bunların başında XIII. yüzyılın hemen bitiminde Hurşîdîler (M. 1184-1597) tahtına geçen Devlet Hatun gelmektedir. Luristan'ın kuzey ve batısında Lur-ı Kûçek de denilen yerde hüküm süren Hurşîdîler, hanedanın içinde sürekli devam eden tahta kavgaları yüzünden bir süre sonra Moğolların kontrolü altına girmişlerdi. Hurşîdî Hükümdarı İzzeddin Muhammed'in yerine geçecek erkek bir varis kalmayınca devletin başına 1316 veya 1320 (H. 716 / 720) yılında karısı Devlet Hatun geçmiş, o da devleti veziriyle birlikte başarıyla yönetmiştir. Zira Moğol baskısı sürerken çeşitli madenlere sahip olan Lur-ı Kûçek'in bağımsızlığını tam anlamıyla kaybetmemesi için idareyi kardeşi İzzeddin Hüseyin'e devreden Devlet Hatun, böylece devletin devamlılığını sağlamıştır. Hurşîdîlerin on dördüncü hükümdarı olduğu

⁵⁹ Merçil, "Salgurlular", ss.29-31; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.153-158.

bilinen Devlet Hatun'un bundan sonraki hayatı hakkında ise detaylı bilgi bulunmamaktadır.⁶⁰

Müslüman İlhanlılar'dan (M. 1256-1353) Olcaytu'nun kızı olan Satı Beg de XIII. yüzyıldan sonra hükümdarlık yapmış kadınlardan biridir. Önce İlhanlı komutanlarından Emîr Çobanla sonrasında Arpa Han ile evlendiği bilinen Satı Beg, eşinin ölümünün ardından İlhanlılar'ın taht mücadelelerinin sürdüğü karışık bir devrede Kalmuklar'dan⁶¹ Küçük Hasan'ın teşvikiyle 1338 (H. 739)'de tahta çıkmıştır. Bir yıl kadar tahtta kaldıktan sonra İlhanlı soyundan Süleyman Han ile evlendirilerek tahttan feraget ettirilen Satı Beg, bu kısa hükümdarlığı süresince kendi adına hutbe okutup para bastırmıştır.⁶²

İran'ın batısı ile Kuzey Irak'ta hüküm süren Celâyirli'lerden (M. 1340-1431)⁶³ Sultan Hüseyin'in kızı Döndü Hatun da XV. Yüzyılda hükümdarlık yapmış bir hanımdır. Amcaoğlu Şâh Veled ile evlendiği bilinen Döndü Hatun, eşi saltanata geçtikten altı ay sonra öldürülmüş, o da Bağdat'taki idarenin başına geçmiştir. Bazı kaynakların üvey oğlu Şâh Mahmud'u zehirleterek öldürdüğünü söylediği Döndü Hatun, Üçok'un aktardığı bilgilere göre Şüşter'e gelerek önce beş yıl kadar üvey oğluna nâibelik etmiş sonrasında onu ortadan kaldırarak üç yıl daha devleti tek başına idare etmiştir. Öyle ki hakkında yeterli bilgiye sahip olamadığımız hatta hükümdar sıralamasında adının dahi çoğu kez zikredilmediği bu hanımın, Şâh Veled'in oğullarının küçük yaşta olmasını fırsat bilerek devlete gönlünce hükmettiği anlaşılmaktadır. Esasen yıkılmak üzere olan Celâyirli Devletini toparlayan ve kendi adına hutbe okutup para bastıran Döndü Hatun'un, oğlu Üveys'in yerine geçtiği 1419 (H. 820) tarihine kadar yaşadığı bilinmektedir.⁶⁴

XIII. asırdan sonra tahta çıkan kadınlar yalnız bu saydıklarımız kadar değildir. İslâm'ın elinin ulaştığı neredeyse her coğrafyada Müslüman kadına mütemadiyen siyasette ve idarede yer verilmiştir. Mesela İbn Battûta'nın Zîbetü'l-Mehel diye adlandırdığı Maldiv adalarında Hadîce Sultan adında bir kadın hükümdarın olduğu görülmektedir. 1340 (H. 740) yılında tahta çıktığı kaydedilen Hadîce Sultan'ın adına fermanlar yazdırılıp hutbe okunduğu

⁶⁰ Rıza Kurtuluş, "Lur-ı Küçük", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXVII., Ankara, 2003, ss.226-227; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.175-179.

⁶¹ Muallâ Uydu Yücel, "Kalmuklar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXIV., İstanbul, 2001, ss.267-268.

⁶² Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.183-192; Öncel, *Moğollarda Kadın*, s.142.

⁶³ Muzaffer Ürekli, "Celâyirli'ler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.VII., İstanbul, 1993, 264-265.

⁶⁴ Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.197-206.

bilinmektedir.⁶⁵ Yine Kazan Hanlığı'nda (M. 1437-1556)⁶⁶ küçük yaşta tahta geçen oğlu adına 1548-1551 yılları arasında nâibelik yapan Süyün-Bike Hatun da Kazan'ı kuşatan Çarlık kuvvetlerine karşı verdiği büyük mücadeleye tanınan önemli bir isimdir.⁶⁷ Açe İslâm Sultanlığı'nda da XVII. Yüzyıldan sonra bir süre kadın sultanların idarede olduğu kaydedilmektedir.⁶⁸ XVII. Yüzyılda tahta çıkan diğer bir Müslüman kadın ise Kâsım Hanlığı'ndan (M. 1445-1681) Fâtıma Sultan Bike'dir. 1627 yılında çocuk yaşta olması sebebiyle oğlu Seyyid Burhan'a nâibe tayin edilen Fâtıma Sultan, oğlunun ölümünün ardından yaşı ilerlemesine rağmen tahta geçmiştir. Onun 1681 yılında vefat etmesiyle de Kâsım Hanlığı son bulmuştur.⁶⁹ Hindistan'da Bopal Devleti'nde Kudsiyye Begüm (M. 1820-1837), İskender Begüm (M. 1868), Şâh Cihan Begüm (M. 1868-1901) ve Sultan Cihan Begüm (M. 1901-1926) gibi tahta çıkararak uzun süreli idareyi ellerinde tutmuş Müslüman kadın yöneticiler ise XIX ve XX. Yüzyılın önemli isimlerindedir.⁷⁰

Osmanlı Devleti padişahlarının eşleri, ikballeri, anne ve kızları ise sosyopolitik hayatın en etkin isimleri arasında yer almaktadır. Her ne kadar yönetici olarak tahta çıkmış değilseler de siyasette aktif rol oynayan bu hanımlar, tarihin seyrini olumlu veya olumsuz yönde etkileyen başrollerdendir. Örneğin Osmanlı'nın ilk dönemlerinde Orhan Bey'in hanımı Nilüfer Hatun'un İznik'in hükümrانlığını yaptığından, yabancı konuk ve elçileri kabul ettiğinden bahsedilir.⁷¹ I. Murad'ın kızı Melek Hatun veya Selçuk Hatun'un da ilk dönem siyasette rol oynadığı söylenilir. Kanuni döneminde Hürrem Sultan⁷², kızı Mihrimah Sultan⁷³ sonraları Kösem Sultan⁷⁴ ve Esmâ Sultanlar gibi nüfuzlu pek çok padişah hanım ve

⁶⁵ Casim Avcı, "Maldivler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXVII., Ankara, 2003, ss.484-485; İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi-II*, ss.827-828, 844.

⁶⁶ İsmail Türkoğlu, "Kazan Hanlığı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXV., Ankara, 2002, s.137.

⁶⁷ Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.209-210.

⁶⁸ Numan Kurtulmuş, "Açe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.I., 1988, İstanbul, s.330; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.46.

⁶⁹ Ahmet Taşağıl, "Kâsım Hanlığı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXIV., İstanbul, 2001, ss.543-544; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.213-220.

⁷⁰ Enver Konukçu, "Bopal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.VI., İstanbul, 1992, s.283; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.46-47.

⁷¹ Muallâ Kavuncu, "Osmanlılarda Aile ve Kadın", *Dinî Araştırmalar*, C.II., S.4., 1999, ss.160-161; Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi-I*, çev., inc., A. Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000, s.430.

⁷² Cahit Baltacı, "Hürrem Sultan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XVIII., İstanbul, 1998, ss.498-500.

⁷³ Mustafa Kaçar, "Mihrimah Sultan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXX., İstanbul, 2005, ss.39-40.

⁷⁴ Mücteba İlgürel, "Kösem Sultan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXVI., Ankara, 2002, ss.273-275.

kızlarının siyasette bir hayli aktif oldukları bilinmektedir.⁷⁵ Bilhassa valide sultanlar, XVI. yüzyıl ortaları ve XVII. yüzyıl boyunca *mehd-i ulyayı saltanat* resmî unvanıyla siyasete yön vermiş, küçük yaştaki oğullarına da naibelik yapmışlardır. Ayrıca bu hanımlar devlete sadece siyasi birikimlerini yansıtmaktan ziyade çoğunlukla İstanbul olmak üzere pek çok yerde yaptırdıkları hastane, medrese, cami, kervansaray, aşevi, çeşme gibi halkın kullanımına sundukları vakıf eserleriyle de güçlerini ortaya koymuşlardır.⁷⁶ Dolayısıyla Müslüman kadınının siyasi, sosyal, ilmi hemen her alandaki etkinliğiyle birlikte sahip olduğu konum ve değeri, zirvede rol oynayan bu mühim örnekler de apaçık ortaya koymaktadır.

En başından beri, doğrudan hükümdarlık yapmış veya fiili olarak devleti yönetse de resmiyette hükümdarın vekili konumunda olan kadınlara mercek tuttuk. Özetlemek gerekirse, İslâm öncesinden XIII. yüzyıl ve sonrasına kadar getirdiğimiz bu süreçte, kadına değer vermeyip söz hakkı tanımayan toplumları ardında bırakan Müslüman toplumunun, kadının en yüksek konuma çıkartılıp yönetici olduğu bir konjonktür oluşturduğunu görüyoruz. Nitekim İslâm öncesi din ve toplumlarda kadının kamusal alanda var olmasını veya idareci olmasını bırakın, çoğu zaman sosyal hayatındaki konumu bile erkek egemenliğine hasredilmekteydi. Yine Ortaçağ Hıristiyan dünyasının başlattığı ve neredeyse üç asır süren cadı avlarının temel savı kadını ötekileştirmekten başka bir şey değildi. Halbuki İslâm, geldiği yere güzel koku yayan bir çiçek gibi var olduğu her yeri daha da güzelleştirmiştir. İslâm dini, kadına elbette her zaman değer vermiş ve hemen her alanda ona yer açmıştır. Fakat halkı yönetme gücünü bizzat kadına tahsis etmek apayrı bir boyuttur. Hele ki diğer toplumların çoğu zaman göz ardı ettiği kadının, İslâm'da bu denli kıymet verilip en başat konuma yükseltilmesi tüm dünyanın bundan sonraki seyrini neredeyse tamamıyla değiştirmiştir. Zira konunun başında da bahsettiğimiz gibi diğer din ve toplumlar bu anlamda içler acısı bir durumdayken İslâm'dan çok sonraları da olsa onların da nihayetinde kadına yer açıp belli statüler verdiği görülmektedir. Bu da kanaatimizce ancak İslâm'ın dünyaya yaptığı bir düşünce aşısı olarak açıklanabilir. İşte kendinde barındırdığı pek çok Müslüman kadın yöneticiyle bir anlamda zirve bulan XIII. yüzyıl ise bu yüzden üzerinde durulması gereken fazlasıyla önemli bir çağdır.

⁷⁵ Osmanlı Padişahlarının anneleri, hanımları ve kızlarının hayatları hakkında daha detaylı bilgi için bkz. M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.

⁷⁶ Terzi, "Türk Siyaset Kültüründe Kadınların Rolü", ss.21-23.

Kadınlara İslâm'ın ilk günlerinden beri hemen her alanda daima kapısını açık tutan Müslüman toplumu, zaman zaman belirli tartışmalar gün yüzüne çıksa da devletin en yüksek statüsüne sahip olmasına her devirde imkan tanımıştır. Bunun en güzel örnekleri ise XIII. yüzyıl'da tahta çıkan Sultan Raziye, Şecerü'd-dürr, Kutlug Türkân ve daha önce zikrettiğimiz pek çok hükümdarlık ve nâibelik yapan kadınlardır. Ne var ki, tarih boyunca hemen her dönem ve coğrafyada olduğu gibi İslâm toplumunda da bu kadınların karşılaştığı pek çok sorun olmuştur. Zira zirveye giden yol sarp ve engebelidir. Hele ki geçmişe dönüp bakıldığında kadının zar zor yer bulmaya çalıştığı bir süreçte kamusal alanda veya idareci olarak boy göstermesi epey olanaksızdır. Bundan dolayı klasik düşüncede böylesi genel bir önyargının hüküm sürdüğü kadın ve onun konumu hakkında İslâm dünyasında da zaman zaman ufak çaplı krizler yaşanmıştır. Örneğin Sultan Raziye, Delhi Türk Sultanlığı tahtına hükümdar olduğu dönemde bazı Türk emir ve meliklerin itiraz ve isyanlarıyla karşılaşmıştır. Bu vetîrede Sultan Raziye'nin kadınlığı, elbisesi, davranışları bahane edilerek yönetimden el çekirmek istenmiştir. Yine Şecerü'd-dürr'ün de kendi döneminde karşılaştığı isyanların görünürdeki sebebi kadın oluşudur. Fakat bu kadınların yaşadığı hiçbir sorun gerçekten kadın oldukları için veya zayıf ve yanlış bir yönetim sergiledikleri için gerçekleşmemiştir. Aksine Raziye'nin siyasi karizması, Şecerü'd-dürr'ün ise sahip olduğu idari güç ve büyük destek onları korkutmuş ve apaçık bir iktidar savaşına sokmuştur. Dolayısıyla bu sorunların hiçbiri kadına, İslâm'a, bir dönem veya coğrafyaya has değildir. Üstelik bütün bir toplumun sahip olduğu bakış açısını da yansıtmazlar. Eğer öyle olsaydı Raziye, güçlü ve ileri görüşlü bir hükümdar olan babası tarafından veliaht tayin edilmek de istenmezdi. Halbuki hem Raziye ve Şecerü'd-dürr hem de önce saydığımız Müslüman kadın yöneticiler halkları tarafından çoğunlukla sevilen ve desteklenen hükümdarlar olmuştur. Halkın sevinç gösterileri ve şenliklerle karşıladığı Abiş Hatun örneği de kadın yöneticilerin toplumda ekseriyetle nasıl karşılık bulduklarını çok iyi yansıtmaktadır. Neticede İslâm'ın ilk dönemlerinden beri damla damla çoğalan, XIII. yüzyılda ise adeta taşan Müslüman kadın yöneticiler bu medeniyetin sahip olduğu konjonktürü en güzel şekilde anlatan örneklerdir. Buna rağmen yanlış tarih paradigmalarına takılı kalarak kadının her dönem ve toplumda ikincil konumda kaldığını söylemekse bizzat kadına yapılmış bir haksızlıktır. Öyle ki birtakım düalist söylemlerin etkin olduğu bu düşünce, tamamıyla kadının değerini, İslâm medeniyetini ve onun etkisiyle gelişim göstermiş Batı düşüncesini hiçe saymaktadır. Halbuki tarih doğru okunursa kadının el üstünde tutulduğu bir medeniyetin ve onun çiçek açan pek çok bahçesinin var olduğu gözler önüne serilecektir. Biz de çalışmamızın sonraki

kisimlerinde bu amaca riayet ederek İslâm tarihine ve XIII. yüzyıl'a damga vurmuş üç kadın yöneticiyi daha detaylı inceleyeceğiz.

İKİNCİ BÖLÜM
KARİZMATİK BİR YÖNETİCİ SULTAN RAZİYE BEGÜM

I. UMDETÜ'N-NİSVÂN MELİKE-İ ZAMAN SULTAN RAZİYE BEGÜM (1236-1240)

Sultan Raziye Begüm, tarih boyunca Müslüman devletler arasında tahta çıkan Türk kadın hükümdarların en başında gelenlerden biridir. Delhi Türk Sultanlığı'nda 1236-1240 (H.634-638) yılları arasında yöneticilik yapan Sultan Raziye, idare kabiliyeti, güçlü siyaseti ve kendine has mizacıyla adını tarihe yazdıran önemli bir hükümdardır.

Raziye Begüm, Delhi Türk Sultanlığı'nın gerçek kurucusu kabul edilen Sultan İltutmuş'un kızıdır. Babası tarafından adeta nadide bir çiçek gibi üstüne titreyerek yetiştirilen Raziye, iyi ahlaklı, üstün zekaya ve türlü meziyetlere sahip bir hanımdı. Bütün bu özellikleriyle babasının gözünde gelecek vadeden Raziye'nin, Sultan İltutmuş tarafından valiaht olması vasiyet edilmiştir. Ne var ki bu durum bir grup Türk emir ve melik tarafından Raziye'nin kadın olduğu bahanesi ileri sürülerek engellenmiş ve onun yerine kardeşi tahta çıkarılmıştır. Babası zamanından beri halkın kendisini sevdiği, adil ve hayırsever bir kadın oluşuyla nam salan bu hanım aslında tam da bu sebeplerden dolayı daha tahta adım atmadan engellenmek istenmiştir. Ancak tarih boyunca her dönem ve coğrafyada yaşanabilecek krizlerden biriyle karşılaşmış olan Raziye, yine de bütün bunların üstesinden kendi gayret ve azmiyle gelerek hakkı olan tahtı kardeşinden geri almıştır. Zira yaşadığı problemlerin hiçbiri yönetiminin yanlışlığı gibi gerçek sebeplerden dolayı çıkmamış, kadınlığı, giyimi, davranışları bahane edilerek ortaya atılmıştı. Bu sebeple adeta kılıçların çekildiği bir iktidar savaşının içinde olan Raziye'de buna göre hakkıyla karşılık verecekti.

Sultan Raziye Begüm'ün tahta çıkış hikayesi kadar saltanatı sırasında yaşadıkları da bir hayli çetrefillidir. Nitekim o, daha tahta çıkmadan önce bazı Türk emir ve meliklerin itirazlarıyla karşılaşmış ardından tahtın sahibi olduğunda da bu tutum yer yer devam ettirilmiştir. Ancak kendisine temkinli yaklaşmayı tercih eden bu bir grup Türk emir ve melikin yarattığı problem her devlet başkanının başına gelecek türdendir. Zira Sultan Raziye, iyi huylu, adaleti yayan, halkını seven ve onlara cömert davranan bir hükümdar olmuştur. Ayrıca tahta geçtikten sonra devleti neredeyse çöküşten kurtarmış ve ülkenin refah düzeyini de artırmıştır. Üstelik bütün bunlara rağmen ortaya çıkan isyanlarla da başarılı bir

şekilde mücadele eden Sultan Raziye, tüm bu fiili ve psikolojik baskıları gerçek bir hükümdara yaraşır tavırla püskürtmeyi bilmiştir. İşte tam bu noktada Raziye'nin bir devlet başkanında olması gereken siyasi karizmayı kendinde barındırması bütün okların ona çevrilmesine sebep olmuştur. Çünkü o üstün performans ve idare kabiliyetiyle devletini idare ederken ne bir nâibe ne de emirlerin desteğine ihtiyaç duymamıştır. Keza onları korkutan ve her seferinde çeşitli bahaneler ileri sürerek ayaklanmalarına yol açan da onun bu siyasi gücü olmuştur.

Sultan Raziye Begüm, iktidarı adına attığı kritik adımları bir basamak ileriye taşıması devlet içerisinde bir hayli kargaşaya sebep olacaktır. Nitekim Sultan Raziye, İltutmuş zamanından beri devletin her makamında söz sahibi olan ve adeta artık buna hakları olduğunu düşünen Türk emir ve meliklerin devlet içindeki devletsel yapılanmalarını önceden fark etmiştir. Bu sebeple gözü kara olan ve hiç kimseye minnet etmeyerek bir hükümdar olarak gerekeni yapmaktan asla çekinmeyen Sultan Raziye, belirli makamlara farklı milletten insanları atayarak devlet terazisinin ağır basan kefesinde denge bulmaya çalışmıştır. Ancak kendilerini görmezden geldiği Türk emir ve melikler, bu sefer de ona daha büyük bir oyunla karşılık vermiştir. Sultan'ın *kadın elbiseleri giymeyip, tesettüre uymadığı, cüppe giyip, külah örterek halkın arasında görüldüğü ve fil üstüneyken halk arasında açıkça dolaştığı* şeklinde söylentiler ve çirkin yakıştırmalarla onu yıkmaya çalışmışlardır. İlerleyen kısımlarda bu söylentiler ve sonuçlarıyla ilgili ayrıntılı bilgi verilecektir. Fakat bu noktada kanaatimizi paylaşacak olursak, bizce Sultan Raziye ile ilgili ortaya atılan söylentilerin zamanı epey manidardır. Zira Raziye Begüm'ün tahta çıkışından bu yana gelinen noktada her daim onun sultan olma fikrinin karşısında duran Türk emir ve meliklerin tam da kendilerinin yok sayılmaya çalışıldığı zamanda bu söylentileri ortaya atmaları gariptir. Nitekim öncesinde belirttiğimiz gibi Raziye'nin kadın olmasından dolayı tahtta tutunamayacağı bahanelerini ileri süren bu kişiler, Raziye'nin en başından beri gerçek bir hükümdar kimliği taşıdığıнын gayet farkındadır. Onun karşılaştığı bütün problemlerinde kendilerine tamah etmeyerek tüm baskı ve dayatmalara karşı tek başına mücadele etmesi, halkına karşı kendini sevdirek iyi huylu, adaleti tesis eden bir hükümdar olması açıkça bu kişilerin gözünü korkutmuştur. Öyle ki Raziye'nin halk ve devlet nezdinde sahip olduğu bu siyasi karizma onu günden güne yüceltmeye ve zirveye taşımaya devam edecekti. Bu da idareyi enikonu eline alan Türk emir ve meliklerin işine gelmemiştir. Kaldı ki kendilerini bir kenara iterek devlet idaresini eline alan bu hükümdar erkek olsa dahi onun karşısında yer

olarak kötü niyetlerini sakınmayacakları da bellidir. Dolayısıyla Sultan Raziye'ye karşı girişilen bu söylenti ve isyanlar aslında iktidar savaşının bizzat kendisidir.

Sultan Raziye'nin kadın oluşunu ileri sürmeleri ise iktidar oyunlarını gizlemek için kullandıkları bir paravandır. Zira Raziye'nin en başından beri güçlü, her daim kimseye ihtiyaç duymaksızın aktif rol oynayan siyasi karizması Türk emir ve meliklerin gözlerini korkutmaya yetmiştir. Bu sebeple onlar, kadınlığını bahane ederek insanların aklını karıştırmak ve Raziye'yi böylece ekarte etmek istemişlerdir. Adil olan düşmanı minderde yıkmaktır fakat Raziye'nin karşısındakiler adil dövüşmemiştir. Onun güçlü siyasetine karşı gerçek muhalif bir siyasetle karşılık vermediler. Onun devlet idaresindeki bir eksikliğini dile getirerek değil kadınlığını, elbisesini hedef alan türlü bahanelerle itiraz edip isyana kalkıştılar. Bundan dolayı bazı Türk emir ve meliklerin Raziye'nin kadın oluşunu bir zaafmış gibi göstermeleri onların iktidarı elde etmek için giriştikleri acımasız bir oyundan başkası değildir.

Sultan Raziye'nin karşısında kurulan bu yıkım ekibi işinin ehliydi. Ona karşı başlattıkları fiziksel ve ruhi baskılar ne yazık ki karşılık bulmuştur. Ancak Raziye bir depremle yerinden oynatılamayacak kadar güçlü bir binaydı. Bu yüzden Türk emir ve melikler onu tahtından indirerek Taberhind kalesine hapsedtiklerinde bile o en büyük düşmanlarından birini kendi yanına çekerek durumu kendi lehine çevirmeyi bilmiştir. Başından beri tek başına direndiği bu yolculuğa nihayetinde birinin, hatta en başından beri kendi karşısında yer alan birinin desteğiyle devam eden Raziye, siyasi kimliğini her şeyin üstünde tuttuğunu açıkça göstermiştir. Fakat Melik İhtiyâreddîn Altuniye ile evlenerek büyük bir kuvvetin başına geçen Raziye, direnişini bu yolla sürdürmeye çalışsa da düşmanları bu çetin savaşta ona galip gelecek ve 25 Rebiülevvel 638'de hayata gözlerini yumacaktır.

Dört yıl boyunca Delhi Türk Sultanlığı tahtında oturan Sultan Raziye Begüm, XIII. yüzyılın önemli devletlerinden birinin idaresini elinde bulunduran ve bu kısa zamanda devletini ileriye taşıyan güçlü bir hükümdardır. Zeki, muktedir ve epey dirayetli olan Sultan Raziye, yönetimi sırasında her hükümdarın karşılaşabileceği gibi pek çok zorlukla karşı karşıya gelmiştir. Bunlardan bazısı acımasız ve beklenmedik olsa da Raziye, tüm oyunlara karşı güçlü ve akıl almaz adımlar atarak meydan okumayı bilmiştir. Böylece gözleri korkutan ve adeta düşman titreten Sultan Raziye, yaşadığı pek çok olaya rağmen pes

etmeyerek, çoğu zaman yalnız bırakılsa da tek başına karşı koymayı bilerek gerçek bir yönetici kimliği taşıdığını herkese kanıtlamıştır. Bundan sonraki kısımda onu kudretli bir hükümdar olmaya götüren bu yolculuk anlatılacaktır.

A. RAZİYE BEGÜM ÖNCESİ DELHİ TÜRK SULTANLIĞI

Hindistan'ın kuzeyinde yer alan ve oldukça hareketli bir tarihî geçmişe sahip olan Delhi (Dehli), pek çok Müslüman Sultanlığın da merkezi olmuştur.⁷⁷ Şehir, Müslümanların eline geçmeden önce Çavhanlar'ın başşehriyken Gazne Sultanı Gurlu Muizüddin Muhammed'in kölesi ve aynı zamanda en önemli komutanlarından olan Emir Kutbeddin Aybek tarafından H.584 (1188-89) yılında fetholunmuş ve İslâm'a açılmıştır.⁷⁸ Buna binâen, kaynaklarda Delhi'nin genel itibariyle H.589 (1192-93) yıllarında ele geçirildiği ve Delhi Türk Sultanlığı'nın bu topraklarda gerçek itibariyle kurulduğu kaydedilmektedir.⁷⁹ H.602'de (1205-6) Muizüddin Muhammed (Şehabeddin Muhammed)'in ölümünden sonra Aybek, Delhi'de resmen bağımsızlığını ilan etmiş ve Muizüddin'e nispetle kurduğu hanedana *Muizziyye* adını vermiştir.⁸⁰ Nitekim kendisinden sonra yerine geçecek belirli bir veliahdı olmayan Muizüddin'in çok sevdiği melikleri Aybek, Tâceddin Yıldız, Nâsıreddin Kabaca, Bahaeddin Toğrıl ve Muhammed Kalaç tarafından o öldükten sonra Gur toprakları paylaşılacaktır.

1. Aybek ve Aram Şâh Dönemleri

Tahta geçen Aybek, Hindû Delhi şehrine İslâmî bir çehre kazandırmak için göçmenleri buralarda iskan ettirmiş ve Nahravala, Ranthambhor, Ecmir, Gvalyor gibi kaleleri Delhi'ye bağlayarak Gur sultanı adına idare edilmesini sağlamıştır.⁸¹

⁷⁷ Khaliq Ahmad Nizami, "Delhi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.IX, İstanbul, 1994, ss.126-128; Naimur Rahman Farooqui, "Delhi Sultanlığı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.IX, İstanbul, 1994, ss.130-132.

⁷⁸ İbn Battûta Delhi Camii'nin mihrabında 584 tarihinin yazılı kaydını gördüğünü zikreder bkz. İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi-II*, s.620; Hamdullah Müstevfi, *Târih-i Güzide*, ss.423-424

⁷⁹ Nizâmüddin Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, ss.39-40; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, s.144; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s.269; Salim Cöhce, "Dehli Türk Sultanlığının Kurucusu Kutb ed-din Aybeg'in Hayatı ve Şahsiyeti", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 5, Elazığ 2000, ss.16-17.

⁸⁰ Nizâmüddin Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, s.43; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, ss.155-156; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.55; Cöhce, "Delhi Türk Sultanlığı", ss.221-223.

⁸¹ Cûzcânî, *Tabakâtü Nâsırî*, ss. 592-593; Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri", ss.375-376.

Aybek saltanatı sırasında Muhammed Kalaç'a yakınlık gösterirken, Tâceddin Yıldız ve Nâsireddin Kabaca ile de rakip konumda yer almıştı. Bunu Pencap ve Lahor şehirleri için Yıldızla girdiği savaşlarda görmek mümkündür. Ancak H.607/1210 yılında Lahor'da meraklısı olduğu çevgan oyununu oynarken attan düşüp yaralanması ve çok geçmeden vefat etmesi onun planlarının yarıda kalmasına sebep olacaktır.⁸² Nitekim Delhi Türk Sultanlığı'nın büyük kurucusu olarak tarihe adını yazdıran bu önemli simanın ölümünden sonra Hindistan Türk Sultanlığı kendi içinde bölünecek, Delhi'de Aybek'in oğlu Aram Şâh, Badaun'da damadı İltutmuş, Uç'ta yani yukarı Sind bölgesinde diğer damadı Kabaca ve Bengal'de Merdan oğlu Ali bağımsızlıklarını ilan ederken diğer yandan da birçok yer yeniden Hindu egemenliğine dönmüştür.⁸³ Kutbeddîn Aybek'in ani ölümü üzerine emir ve melikler Aram Şâh'ı tahta geçirirse de onun saltanatı uzun sürmeyecek, aynı yıl İltutmuş ona karşı harekete geçerek çarpışacak ve Aram Şâh'ı tahtından indirecektir.⁸⁴ Kuzey Hindistan Türklerini bir araya getiren güç ise İltutmuş olacaktır.

2. İltutmuş ve Şemsiyye Hanedanı

Aram Şâh'tan sonra *Şemsü'd-Dünya ve'd-Dîn* hükümdarlık unvanından hareketle *Şemsiyye Hanedanlığı*nı kuran ve Delhi Türk Sultanlığı tahtına oturan İltutmuş⁸⁵ Hindistan Türk hakimiyetinde yeni bir dönem başlatacak ve devrin kaynakları bu dönemi *Şemsiyân-ı Hind* veya *Selâtin-i Şemsî* şeklinde adlandıracaktı.⁸⁶ Öte yandan, İltutmuş daha o tahta çıkmadan dörde bölünmüş bir devletin problemleriyle karşı karşıya kalmıştır.

Sultan Muizüddîn'in ölümünün hemen ardından Gazne'deki Gur tahtına oturan Tâceddîn Yıldız İltutmuş'a çetr⁸⁷ ve durbaş (âsâ) göndermiş, o da Hindistan Türkleri

⁸² Cûzcânî, *Tabakâtu Nâsiri*, s. 593; Nizâmüddîn Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, s. 45; Cöhce, "Delhi Türk Sultanlığı", s.224.

⁸³ Cûzcânî, *Tabakâtu Nâsiri*, ss. 593-594; Nizâmüddîn Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, s. 61; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, s.163; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s.276.

⁸⁴ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsiri*, Raverty, s.530; Nizâmüddîn Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, s. 61; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, s.162; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s.277 Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri", s.377; Cöhce, "Delhi Türk Sultanlığı", ss.225-226.

⁸⁵ İltutmuş adı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi olmamakla beraber araştırmacılar tarafından "Altamış, İyaltmış, İletmiş, İletmiş" gibi değişik şekillerde de kullanılmıştır. Buna rağmen yaygın kullanımda ilim adamları tarafından tercihe şayan olanın İltutmuş olduğu görülmektedir. Bkz. A. S. Bazmee Ansari, "İltutmuş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXII, İstanbul, 2000, ss.158-159.

⁸⁶ Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri", s.379.

⁸⁷ Çetr, hükümdar sefere veya alayla bir yere giderken başı üzerinde tutulan gölgelik yani şemsiye veya çadırıdır. Özellikle Müslüman-Türk devletlerinde hakimiyet alâmeti olarak yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Daha detaylı bilgi için bkz. Aydın Taneri, "Çetr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.VIII, İstanbul, 1993, ss.293-294; S. Haluk Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat (1206 - 1414)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006, ss.65-70.

arasında Gazne'ye bağıllık manevi bir güç sayıldığından bu durumu sessizlikle karşılamıştır. Delhi tahtı için İltutmuş'un Aram Şâh ile mücadelesi sürerken Kabaca Multan'ı, denize kadar Sind'i, Lahor'u, Pencab'ın büyük kısmı ve Sütlec ırmağının güneyindeki birçok yeri ele geçirerek büyük bir devlet kurmuştu. Diğer taraftan Harizmşah Muhammed, Hindukuş'un güneyindeki ülkeleri sınırlarına katmaya kalkışınca Yıldız, ordusunu Gazne'den Kabaca'nın elinde tuttuğu Uc'a yönlendirmiş Lahor ve Multan'ı da alıp yolunu Delhi üzerine doğru devam ettirmiştir. Bunun üzerine harekete geçen İltutmuş Tarain düzlüklerinde karşılaştığı Tâceddîn Yıldız'ı mağlup ederek yaralı bir şekilde esir almıştır. Hapsedilmek üzere Bedaun'a gönderilen Yıldız kısa süre sonra orada ölmüştür.⁸⁸

Tâceddîn Yıldız gibi önemli bir engeli ortadan kaldıran İltutmuş, ondan boşalan bölgeler hakkında Nâsireddin Kabaca ile bir türlü anlaşma sağlayamamıştır. Nihayetinde Lahor, Taberhind ve Kuhram üzerinde sürekli devam eden savaş hali İltutmuş'un zaferiyle sonuçlanmıştır.⁸⁹

Dış siyaseti en çok meşgul eden Cengiz Han'ın Moğol tehdidi bertaraf edilirken bu akınlardan kaçan Celâleddîn Harizmşah'ın Delhi'de yeniden devlet kurma emelleri İltutmuş'un bolca hediyeleri ve *sizin gibi asil bir şehzadeye bu ülkenin iklimi yaramaz* şeklindeki kibar fakat akıllıca siyasi sözleriyle engellenecektir.⁹⁰

Sultan Şemseddîn İltutmuş, ülkenin batısındaki olayları kontrol altına aldıktan sonra dikkatini ülkenin doğusuna çevirmiştir. Lakhnauti'deki gittikçe büyüyen Kalaç Sultanlığıyla ilgilenmek üzere Patna'yı geçip Kalaç arazisine girdiğinde taraflar arasında anlaşma sağlanmış ve Kalaçlar tekrar Delhi Türk Sultanlığı'nın hakimiyetini tanımıştır. Onları kontrol altında tutmak isteyen İltutmuş, melik İzzeddîn Canî ile birlikte oğlu Nâsireddîn Mahmud'u Bihar'a tayin ederek oradan ayrılmıştır.⁹¹ H.623/1226 yılında Hindûların elindeki Retenbûr kalesi ile Mandor kaleleri alındıktan sonra H.624/1227'de yeniden

⁸⁸ Cûzcânî, *Tabakâtu Nâsirî*, ss. 621-622; Nizâmüddîn Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, ss. 64-65; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, ss.169-170; Salim Cönce, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", *Türkler Ansiklopedisi*, C.8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss.693-697.

⁸⁹ Cûzcânî, *Tabakâtu Nâsirî*, s.621; Nizâmüddîn Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, s. 65; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, s.170; Cönce, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", ss.693-698.

⁹⁰ Cûzcânî, *Tabakâtu Nâsirî*, s.622; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, ss.170-171; Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri", s.381; Cönce, "Delhi Türk Sultanlığı", s.230.

⁹¹ Nizâmüddîn Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, s. 66; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, ss.171-172; Yasin Karakuş, *XIII. ve XIV. Yüzyılda Hindistan'da Türk Hâkimiyeti*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne, 2015, ss.47-48.

ayaklanan Bihar da hakimiyet altına alınmıştır. İltutmuş, Belgal'deki olaylar sakinleşince bir süredir kendi haline bıraktığı Nâsireddîn Kabaca meselesi ile ilgilenmiş, H.625/1228 yılında bu tehdidi de ortadan kaldırarak Kabaca'nın sahip olduğu Sind, Uc, Multan'dan okyanusa kadar olan tüm bölge Delhi'ye bağlanmıştır.⁹²

H.625/1228 yılında muzaffer bir şekilde başkent Delhi'ye dönen Şemseddîn İltutmuş, H.626/1229'da Abbâsî halifesinin gönderdiği elçileri törenlerle karşılayacaktır. Halifeden hil'at⁹³ ve buyruk getiren elçiler böylelikle onun Hind sultanı ve ele geçirdiği tüm yerlerin hükümdarı olarak tanındığını belirtmişlerdir.⁹⁴ Bu husus hakkında kaynaklarda net bir açıklık olmasa da Sultan'ın "es-Sultânü'l-Muazzam... Nâsiru Emîri'l-Mü'minîn" unvanıyla taltif edildiği bilinmektedir.⁹⁵ Dolayısıyla bu olay daha öncesinde yarım kalmış bir işin tasdîkidir ki artık Delhi'nin Türk ve Müslüman bir devlet olup halife tarafından tanındığı resmileştirilmiştir. Bu durum İltutmuş'u ne kadar mutlu etse de bu mutluluk çok uzun sürmeyecek, Bengal valisi olan ve ihtimal odur ki kendisinden sonra varisi olarak düşündüğü en büyük oğlu Nâsireddîn Mahmud'un ölüm haberiyle derinden sarsılacaktır.⁹⁶

Nâsireddîn Mahmud'un yokluğunu fırsat bilerek ayaklanan Kalaç Meliki'nin isyanını başarıyla bastıran İltutmuş, rakip Türk beylerini teker teker mağlup ettikten sonra Hinduların eline geçen Gvalyor kalesini de H.629/1232'de geri almıştır. İyi bir komutan olan Sultan İltutmuş aynı zamanda ilim ve sanat adamlarına da değer vermiş, Tabakât-ı Nâsırî yazarı Minhâcüddîn'i Gvalyor'a kadı, hatip ve imam olarak yani tüm şer'î işler için tayin etmiştir.⁹⁷ H.631/1234'de Malva, Bhilsen ve Ucceyn'i fethederek başkent Delhi'ye dönmüş, burada Batınîler'e mensup İsmailîlerden bir grup Cuma namazı sırasında Sultanı öldürüp kendileri başa geçmek için saldırı düzenlese de başarılı olamamış ve hepsi yok edilmiştir.⁹⁸ Son zamanlarını hep gazâ seferleriyle geçiren Şemseddîn İltutmuş yine bir sefer

⁹² Cûzcânî, *Tabakâtu Nâsırî*, ss.623-624; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, ss.172-174; Cöhce, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", ss.693-698.

⁹³ Hil'at, halifeler ve hükümdarlar tarafından taltif etmek ve şereflendirmek amacıyla devlet adamlarına ve diğer bazı kişilere giydirilen değerli elbisedir. Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Şeker, "Hil'at", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XVIII, İstanbul, 1998, ss.22-25.

⁹⁴ Cûzcânî, *Tabakâtu Nâsırî*, s.624; Nizâmüddîn Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, s. 67; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, ss.174-175; Cöhce, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", s.699.

⁹⁵ Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.57; Cöhce, "Delhi Türk Sultanlığı", ss.233-234.

⁹⁶ Cûzcânî, *Tabakâtu Nâsırî*, s.624; Nizâmüddîn Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, ss. 67-68; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, s.176; Cöhce, "Delhi Türk Sultanlığı", s.233.

⁹⁷ Cûzcânî, *Tabakâtu Nâsırî*, s.626; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, ss.175-176; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s.281.

⁹⁸ Nizâmüddîn Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, s.71; Cöhce, "Delhi Türk Sultanlığı", ss.234-235.

yolculuğundayken ağır bir hastalığa yakalanarak Delhi'ye dönmek mecburiyetinde kalmış ve Delhi'de 22 Şaban 633 / 10 Nisan 1236 yılında 26 yıl süren saltanatın ardından dârü'l-bekâya irtihal etmiştir.⁹⁹ Sultan İltutmuş, büyük bir törenle Delhi'deki Kutub Camii'nin kuzeybatı köşesindeki türbede toprağa verildi.

Sultan Şemseddîn İltutmuş, bugün Türk tarihinde isminden sıkça söz edilmese de devrinin istisnasız en önemli sultanları arasında yer almaktadır. O keskin zekası, yumuşak huyu, cesareti, cömertliği, yönetim ve komuta yeteneği ve en çok da adaletli oluşuyla tarihe adını yazdırmıştır. Nitekim kendisi mazlumların renkli kıyafet giymesini emreder böylelikle şehri atla dolaştığında onları tespit edip özel olarak dertlerini dinlerdi. Yine her türlü adaletsizliği anında önleyebilmek ve hükümdarlarına doğrudan ulaşabilmeleri için sarayın kapısına iki tane çan astırdığı da bilinmektedir.¹⁰⁰ Bu yüzden halk, askerî ve idarî kabiliyetleri haricinde çok merhametli, cömert ve adil olan bu hükümdarlarının sarayına *Derbâr-ı Şemsî* adını vermiştir.¹⁰¹

B. RAZİYE BEGÜM'ÜN VELİAHT SEÇİLMESİ VE RÜKNEDDİN FİRÛZ ŞÂH DEVRİ

1. Raziye Begüm'ün Veliyht Seçilmesi

Sultan İltutmuş vefat ettiğinde ardında bıraktığı halefleri arasında kendisi gibi iktidar sahibi simalar yoktu. Hükümdarlık için düşünebildiği tek muktedir oğlu Nâsireddîn Mahmud ise Bengal valisi iken aniden ölmüş ve bu durum İltutmuş'un planlarını alt üst etmişti. Diğer oğullarından hiçbirini geride bırakacağı Hindistan'daki bu büyük Türk Devletini idare edebilecek yetide göremeyen İltutmuş, kızı Raziye Begüm'ü bu makama layık bulacaktır.¹⁰² Nitekim ondan "Akıllı, adil, hayırsever, devletin velinimetini, halkının koruyucusu ve büyük bir savaşçıydı. Aynı zamanda çok iyi de Kur'ân okurdu." şeklinde güzel meziyetleriyle bahsedilirdi.¹⁰³ Dolayısıyla İltutmuş'da onun gibi akıllı, cesur, devlet işleriyle yakından ilgili bir hanımın bu devleti yönetmesini isteyecekti. Bu sebeple Sultan geleneklerinin aksine onu evlendirmemiş, H.629/1232'de Gvalyor seferinden başkent

⁹⁹ Cûzcânî, *Tabakâtü Nâsirî*, s. 626-627; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, s.177; Karakuş, *XIII. ve XIV. Yüzyılda Hindistan'da Türk Hâkimiyeti*, ss.50-51.

¹⁰⁰ Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri", ss.387-389; İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi-II*, ss.621-622.

¹⁰¹ Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.59-60.

¹⁰² Cöhce, "Delhi Türk Sultanlığı", s.236.

¹⁰³ Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, s.191.

Delhi'ye geri döndüklerinde kızı Raziye'nin veliaht olmasını vasiyet etmiş hatta Müşrif-i Memâlik Tâcü'l-Mülk Mahmud'a kızı Raziye'yi veliaht tayin ettiğine dair bir ferman yazmasını emretmiştir. Ancak devlet ricâlerinden sultana yakınlığıyla bilinen memlûk asıllı meliklerin “yetişmiş oğulları varken bir kızın İslâm mülküne oturmasının münasip olmayacağı” gibi ikaz yollu sözleri onu bu fikrinden caydırmıştır.¹⁰⁴ Fakat bir kadının değerini kabul etmeyecek tüm komplekslerden arınmış olan¹⁰⁵ Sultan İltutmuş meliklerin bu sözlerine karşılık “Benim oğullarımda hayır yoktur. Hepsi işret âleminde ve gençlik zevkleriyle ziyân-ı vakt ederler. Hiçbirisinde memleket idare edecek kabiliyet yoktur. Âgah olunuz ki benden sonra umûr-i devleti çekip çevirmeye kâdir kişi sadece Raziye Hatun'dur! Zira, Raziye her yönden erkek kardeşlerinden üstündür. Gerçi kadındır ama zeka ve basireti erkekten farksızdır” şeklinde cevap vererek asıl kararının hangi yönde olduğunu açıkça belirtmiştir.¹⁰⁶ Burası üzerinde durulması gereken bir noktadır. Zira Sultan İltutmuş, XIII. yüzyıl Türk İslâm dünyasının kadınlar hakkındaki düşünce ve algısının ne kadar geniş olduğunu ortaya koyan önemli bir örnektir. Her ne kadar Raziye hakkında tahta çıkmadan önce ve sonra birtakım itirazlar ve kadınlığına yönelik eleştiriler ortaya atılsa da İltutmuş, bu düşüncenin bütün bir coğrafyaya teşmil edilemeyeceğini apaçık göstermektedir. Nitekim bazı güç merkezlerinin aslında kadın olduğu için değil de sırf başarılı bir siyaset ortaya koyduğu için Raziye'ye engel olmaları, bütün Hint ve Türk İslâm coğrafyasının kadın yönetici algısının olumsuz yönde olacağı anlamına gelmemektedir. Esasen bu bir iktidar savaşıdan başkası değildir. Raziye nezdinde üzerinde durduğumuz bu husus ileride anlatacağımız diğer kadın yöneticiler ve onları destekleyenler noktasında da aynı durumu ihtiva etmektedir.

2. Rükneddîn Firûz Şâh'ın Kısa Süren Saltanatı

Şemseddîn İltutmuş son Pencap seferinden hasta olarak başkente dönmek zorunda kaldığı sırada yanında Lahor valisi ve yaşayan oğullarının en büyüğü olan Rükneddîn Firûz Şâh'ı da getirmişti.¹⁰⁷ Bu durum İltutmuş ölünce emirlerin ikiye ayrılmasına sebep olmuştur. Bir taraf İltutmuş'un vasiyeti gereği Raziye'nin tahta geçirilmesini isterken, diğer taraf

¹⁰⁴ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi-II*, ss.646-647; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, ss.193-194; Cöhce, “Delhi Türk Sultanlığı”, ss.238-239.

¹⁰⁵ Fatıma Mernissi, *Hanım Sultanlar (İslâm Devletlerinde Kadın Hükümdarlar)*, çev. M. Ali Kayabol-Filiz Nayır, Cep Kitapları Yayınları, İstanbul 1992, s.110.

¹⁰⁶ Cüzcânî, *Tabakâtü Nâsirî*, s.634; Nizâmüddîn Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, ss.74-75; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, s.194; Konukçu, “Hindistan'daki Türk Devletleri”, ss.391-397.

¹⁰⁷ Nizâmüddîn Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, s. 72; Cöhce, “Delhi Türk Sultanlığı”, s.237.

Sultan'ın hasta olduğu halde Firûz Şâh'ı Delhi'ye beraberinde getirerek Raziye'yi değil de Firûz'u sultan olarak tanınmasını ima ettiğini öne sürmüşlerdir. Bu olaylar neticesinde Sultan'ın ölümünden bir gün sonra melikler ve ileri gelen devlet adamları tarafından Firûz Şâh *Rükneddîn* unvanını alarak Delhi Türk Sultanlığı tahtına çıkarılmıştır.¹⁰⁸

Rükneddîn Firûz Şâh, ilk zamanlarda babası gibi iyi huylu, nezaket sahibi ve cömert biri olarak devleti yönetse de bu ancak birkaç ay gibi kısa bir müddet sürmüş, çok geçmeden bu düzen hali bozulmuştur. Çünkü Sultan zevk-i sefaya ve eğlence hayatına dalmıştır.¹⁰⁹ Sultan Rükneddîn Firûz Şâh her ne kadar iyi biri olsa da idaredeki dirayetsiz duruşu ve biraz da gençlik gururu onu tecrübeli devlet adamlarını dinlememeye yöneltmiş ve bu sebeple yönetim tam anlamıyla Türk asıllı olan annesi Şâh Türkân'ın eline geçmiştir.¹¹⁰ Şâh Türkân âdeta devletin tüm idaresini elinde bulundurduğundan keyfi bir şekilde haremdeki cariyelere eziyet edip bazılarını öldürtmesi işleri içinden çıkılmaz bir duruma getirecektir. Raziye Begüm'ün öz kardeşi Kutbeddîn (veya Muizeddîn)'in gözlerini çıkartarak öldürtmesi ise artık bardağı taşıran son damla olacaktır.¹¹¹

İltutmuş'un vasiyetinin aksine Firûz Şâh'ı tahta geçiren Şemsî Melikler (Kırklar)¹¹² harekete geçerek kendilerinin seçtiği kişinin hükümdarlığa layık olmadığı gerekçesiyle teker teker ayaklanacaklardı. Diğer yandan Gazne, Kirman ve Bamyân bölgelerine egemen olan Melik Seyfeddîn adında bir Türk de Pencab'a girmişti. İltutmuş'un oğullarından Eved (Oud) valisi Gıyaseddîn Muhammed de ayaklanmış ve Delhi'ye giden vergilere el koymuştu.

¹⁰⁸ Cûzcânî, *Tabakâtu Nâsirî*, s.630; Nizâmüddîn Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, s. 72; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, s.188; Cöhce, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", s.701.

¹⁰⁹ Cûzcânî, *Tabakâtu Nâsirî*, s.631; C. Collin Davies, "Raziye", *İslâm Ansiklopedisi*, C.IX, MEB, İstanbul, 1964, ss.647-648; Bayur, *Hindistan Tarihi*, ss.281-282; Cöhce, "Delhi Türk Sultanlığı", s.237.

¹¹⁰ Cûzcânî, *Tabakâtu Nâsirî*, s.631; Nizâmüddîn Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, s. 73; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, s.188; Peter Jackson, "Sultan Radiyya bint İltutmish", *Women in the Medieval Islamic World: Power, Patronage and Piety*, ed. G. R. G. Hambly, St. Martin's Press, New York, 1998, s.184.

¹¹¹ Cûzcânî, *Tabakâtu Nâsirî*, s.631; Nizâmüddîn Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, s. 73; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, ss.188-189; Karakuş, , *XIII. ve XIV. Yüzyılda Hindistan'da Türk Hâkimiyeti*, ss.53-55.

¹¹² Kırklar Meclisi (Meclis-i Çihilgan) Sultan Şemseddin İltutmuş tarafından kırk Türk memlûkün bir araya getirilmesiyle kurulmuştur. Delhi Türk Sultanlığı'nın emir ve melikleri konumuna yükselen ve Moğollara karşı önemli mücadelelerde bulunan bu kırk kişi zamanla devlet içerisindeki etkinliklerini arttırmıştır. Öyle ki Sultanları dahi egemenlikleri altında tutmaya çalışan bu grup, İltutmuş'un halefleri ve özellikle Sultan Raziye tarafından engellenmeye çalışılmıştır. Ne var ki bu meclis kendi aralarından çıkardıkları Gıyaseddîn Balaban ile birlikte Balaban Hanedanı'nın (1266-1290) kurulmasında da etkili olmuştur. Daha detaylı bilgi için bkz. Bayur, *Hindistan Tarihi*, ss.283-287; Bilal Koç, "Devletin Nesepten Sebebe Geçişine Direnen Bir Unsur Olarak Çihilgan/Kırklar Meclisi", *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi (ÇÜTAD)*, C.II, S.2, 2017, ss. 91-117.

Bütün bu durum artık asıl hükümdarı oturduğu yerden mecburi bir şekilde kaldıracak ve ordusuyla birlikte harekete geçirecekti.

Rükneddîn Firûz Şâh, her ne kadar ayaklananları durdurmaya kalkışsa da bu kez de yanındakilerin bir kısmı taraf değiştirmiş ve isyancıların yanına geçmiştir.¹¹³ Daha yanındakilerin kendi safından ayrıldığı haberini hazmedemeyen Sultan Rükneddîn bir de Delhi’de isyan patlak verdiğini duyunca üzerlerine yürümekte olduğu tüm isyanları bir kenara bırakarak başkent Delhi’ye dönecektir.

C. SULTAN RAZİYE BEGÜM DEVRİ

1. Rükneddîn’in Tutuklanması ve Raziye Begüm’ün Tahta Çıkışı

Rükneddîn Firûz Şâh isyanlarla uğraşırken eski veliaht Raziye Begüm, devletin içinde bulunduğu istikrarsız durumdan faydalanarak Türk emir ve meliklere içine düştükleri bu halden ancak kendisini tahta oturtmak suretiyle kurtarabileceklerine inandırmıştı.¹¹⁴ Babasının vasiyetini de hüccet gösteren Raziye, kısa zamanda kendine pek çok taraftar toplamıştı. Diğer taraftan Şâh Türkân ile Raziye Begüm’ün arasının açık olması şehirde Şâh Türkân’ın Raziye’yi öldürteceği söylentisini ortaya çıkartmış, bu durum Raziye taraftarlarını iyice ayağa kaldırmıştı. Bu tarihlerde Gvalyor kadılığı yapan Minhâcüddîn’e göre Rükneddîn’in annesi, Raziye’nin üzerine yürümüş bu da Delhi halkını ayaklandırarak Şâh Türkân’ı sarayına sığınmaya mecbur etmiştir. Bütün bu olaylar olurken Delhi’ye dönmek üzere olan Sultan Rükneddîn Firûz Şâh Giylû Gehrî’ye vardığında, bir yandan halkının isyan ederek annesi Şâh Türkân’ı hapsedtiğini diğer yandan tüm emir ve meliklerinin onu yalnız bırakarak kardeşi Raziye Begüm’e biat edip tahta çıkardıkları haberini almıştır. Raziye Begümse tahta geçer geçmez Rükneddîn’in yakalanıp hapse atılması emrini vermiş ve bir süre sonra hapisteyken Rükneddîn Firûz Şâh Hakk’ın rahmetine kavuşmuştur.¹¹⁵ (8 Rebülevvel 634/1236)

Raziye Begüm’ün tahta çıkışıyla ilgili bir diğer anlatım¹¹⁶ ise şöyledir: Rükneddîn Firûz Şâh tahta çıkar çıkmaz annesi Şâh Türkân’ın tesiriyle kardeşlerine zulmetmeye

¹¹³ Cûzcânî, *Tabakâtü Nâsirî*, ss. 631-632; Nizâmüddîn Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, s. 73; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, s.189; Bayur, *Hindistan Tarihi*, ss.281-282.

¹¹⁴ Cöhce, “Hindistan’da Kurulan Türk Devletleri”, ss.701-702.

¹¹⁵ Cûzcânî, *Tabakâtü Nâsirî*, s.632; Nizâmüddîn Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, s. 74; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, s.191; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.60-62.

¹¹⁶ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi-II*, s.622; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, ss.190-19.

başlamış ve ilk olarak kardeşi Muizzeddîn'i (veya Kutbeddîn) öldürtmüştür. Raziye, öz kardeşine yapılan bu haksızlığı kabullenememiş, bundan duyduğu hoşnutsuzluğunu da her zaman belirtmiştir. Bu sebeple Rükneddîn onu da öldürtmeyi aklına koymuştur. Ancak Raziye ondan önce davranacak ve bir Cuma günü Rükneddîn namaz kılmak için saraydan ayrıldığında Raziye de mazlumlara gibi renkli elbiseler giyerek *Devlethane* adı verilen eski sarayın damına çıkarak insanlara şöyle seslenecektir; “Kardeşim Rükneddîn, öz kardeşim Muizzeddîn'i yok etti. Şimdi beni de ortadan kaldırmayı düşünüyor!” Bu sözlerin ardından babası Şemseddîn İltutmuş'un adaletini, cömertliğini, hayırseverliğini ve halka dağıttığı bahşişleri de hatırlatarak kendilerine bu zulmün reva görüldüğünü dramatik bir şekilde anlatmıştır. Bu duygusal sözlerin ardından galeyana gelen topluluk mescitte bulunan Sultan Rükneddîn'i yakalayarak yaka paça Raziye Begüm'ün huzuruna getirmiştir. Raziye ise onlara “Katiller katledilmelidir!” buyruğunu vermiş ve kardeşine kısas olsun diye Rükneddîn idam edilmiştir. Diğer erkek kardeşi Nâsireddîn'in yaşça küçük olması ise onun değil de Raziye'nin tahta oturup ülkeyi yönetmesi için emirlerin ve halkın oybirliğine varmasında etkili olmuştur.¹¹⁷

a. Taht Hakimiyetini Elde Etme Yöntemi

Bahriye Üçok eserinde Mâverdî ve İbn Cemâa'dan aktardığı bilgilere göre hakimiyetin üç yolla elde edilebileceğini bunlarında da seçim (ihtiyar), önceden kabul (ahd) ve kuvvet (şevket) veya üstün gelme (galebe) olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla hükümdarın ancak bu üç yoldan biriyle olunabileceği ifade edilmiştir. Raziye'de ise ahd yoluyla tahta çıkamadığı için galebe yoluyla hükümdarlığı elde ettiği sonucuna varılmıştır.¹¹⁸ Fakat Raziye'nin *ahd* yani başta bulunan hükümdarın önceden tayini yoluyla mı hükümdarlığa direkt aday gösterildiği yoksa *galebe* yani tahta çıkamayınca kuvvet gösterilmesi yoluyla mı hakimiyeti elde ettiği konusunda tek bir fikir ortaya koymanın mümkün olmadığı gözükmektedir. Nitekim Raziye'nin hiçbir olaya karışmaksızın kendisine bir anda emir ve melikler tarafından vasiyet gereği saltanatının verilmediği başından beri bilinmektedir. Bundan dolayı Raziye *ahd* yoluyla hükümdar adayı olabilmişse de sadece bu yolla hükümdar

¹¹⁷ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi-II*, s.622; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.61; Cöhce, “Delhi Türk Sultanlığı”, ss.238-239.

¹¹⁸ bkz. Bahriye Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.58-62.

olamamıştır. Ancak vasi tayin edilmesi onun tahtın en büyük adaylarından biri haline gelmesinde etkili olan en önemli sebeptir.

Olaylar sadece İbn Battûta'da¹¹⁹ anlatıldığı şekliyle vukû bulması halinde ise salt *galebe* yollu bir hükümdarlık elde edildiğinin söylenmesi de doğru olmayacaktır. Çünkü Raziye Begüm biraz önce aktarıldığı gibi eğer *ahd* yoluyla tahtın meşru savunucularından biri olmasaydı Türk emir ve meliklerin Raziye'nin yanında kalarak onun için kuvvet gösterip savaşmasının da güçlü bir dayanağı olmayacaktı. Bunu daha sonra Raziye'nin iktidar döneminde yaşanan olaylar da net bir şekilde ortaya koymaktadır. Dolayısıyla hangi rivayet esas alınırsa alınsın Raziye'nin taht yolculuğunda her iki yoldan da az veya çok nasıplendiği, birinin diğerini etkilediği hatta sonucunu oluşturduğu açıkça görülmektedir.

Sonuç olarak Raziye Begüm olaylarda gerektiği zamanda gerektiği yerde olmasını bilmiş ve onun hakkını cesur bir şekilde arayan tavrı insanların takdirini kazanmasına, destekleyip öncelermelerine yol açmıştır. Onun aksine Rükneddîn Firûz Şâh'ın devlet işlerine karşı ilgisiz tavrı, idarede gerekli dirayeti gösteremeyip içki ve eğlence âlemine rağbet göstermesi, saray hazinesini babasının bıraktığı halden “tamtakır kuru bakır” denecek hale sokması Rükneddîn'in saltanatının altı ay yirmi sekiz gün kadar kısa sürede son bulmasına sebep olmuştur.¹²⁰ Buna binâen, Raziye Begüm'ün tahta çıkışıyla birlikte İltutmuş'un vasiyeti geç de olsa yerine gelecek ve devlet kabiliyetli eller tarafından idare edilecektir.

2. Sultan Raziye'nin Saltanatı

Şemseddîn İltutmuş, vefat etmeden önce kızı Raziye'nin diğer erkek çocuklarının aksine devlet işlerine olan ilgisi ve kabiliyetini bildiği için onu veliaht tayin etmek istemiş ancak bu vasiyet ve telkini o öldükten sonra emir ve melikleri tarafından dikkate alınmayarak Rükneddîn tahta çıkartılmıştı. Ne var ki Rükneddîn Firûz Şâh'ın başarısız hükümdarlığı er ya da geç tahtı ilk sahibine teslim etmesine sebep oldu.

Sultan Raziye, H.634/1236 yılında tahta çıktığı ilk günlerde Rükneddîn Firûz Şâh zamanında ihmal edilen veya tamamıyla ortadan kaldırılan gelenek ve kaideleri tekrar canlandırdı. Raziye iyi huylu, adaleti yayan, halkını seven ve onlara cömert davranan bir

¹¹⁹ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi-II*, s.622.

¹²⁰ Cûzcânî, *Tabakâtu Nâsiri*, ss.632-633; Nizâmüddîn Ahmed, *Tabakât-ı Ekberi*, ss.72-74; İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi-II*, s.646.

hükümdardı.¹²¹ Sulh ve sükunet ortamı sağlamaya çalışan ve önceki hükümdarın aksine babasının izini takip ederek devleti neredeyse çöküşten kurtaran Raziye Begüm, daha tahta geçer geçmez bin bir güçlükle karşı karşıya kalacaktır.

a. Sultan Raziye'nin Kullandığı Unvanlar ve Bastırdığı Paralar

Türk emir ve meliklerini kendi yanına çektikten sonra tahta çıkararak devlet düzenini sağlayan ve halka kendini kabul ettiren Sultan Raziye, bundan sonra devletin istikrarı ve sulh temini için çalışmıştır. Saltanatının ilk yıllarında kendi adına para bastırdığı bilinen Raziye Begüm, bunların üzerine “عمدة النسوان ملكة زمان سلطان رضية بنت شمس الدين ايلتتمش” “Kadınların komutanı, Zamanın Melikesi, Şemseddîn İltutmuş’un kızı Sultan Raziye” diye yazdırmıştır. Bununla birlikte “رضية الدنيا و الدين” “Raziyyetü’ d-Dünyâ ve’ d-Dîn” ve “Belkıs-ı Cihân unvanlarını da kullandığı bilinmektedir.¹²²

Sultan Raziye'nin hükümdarlığı sırasında bastırmış olduğu bir başka parada ise şöyle yazılmıştır:

123

Üçok, Nümismat Wright'ın Raziye'nin parasını bu şekilde okuduğunu ancak “ابنت السلطان” kelimelerinin “ايلتتمش” kelimesinin soluna değil sağına getirilerek okunmasının daha doğru olacağını kaydetmektedir. Böylece ifade “es-Sultânü'l-â'zam, Celâletü'd-dünya ve' d-dîn, Melike bint es-Sultân İltutmuş, Nusretü Emîrû'l-Mü'minîn” (Müminlerin Emîri Halife Müstansır zamanında, Sultan İltutmuş'un kızı, Ulu Sultan, Din ve Dünya'da yücelik sahibi Melike) şeklinde okunmaktadır.¹²⁴

¹²¹ Cûzcânî, *Tabakâtu Nâsırî*, s.633; Nizâmüddîn Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, ss.74-75; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.62.

¹²² Bayur, *Hindistan Tarihi*, s.285; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.62.

¹²³ Bahriye Üçok, "Delhi Müslüman-Türk Sultanlığının Kuruluşu ve Sultan Raziye'nin Saltanatı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 1, Ankara 1961, s. 132.

¹²⁴ Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, s.36; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.73.

Sultan Raziye'nin kullandığı diğerk bir madeni para örneği ise şudur:

125

3. Sultan Raziye'nin Sulh Temininde Karşılaştığı Güçlükler

Sultan Raziye Begüm, babasının izini takip ederek iyi bir yöneticinin sahip olması gereken bütün vasıfları hakimiyet sahasına yaymıştır. Böylelikle devletin Rükneddîn zamanında düştüğü konumdan kaldırarak asayişi sağlamıştır. Ancak onun adil, cömert, hayırsever oluşu, kadın olduğu gerçeğinin önüne geçememiş ve tahta çıkar çıkmaz türlü isyanlar, psikolojik baskı ve dayatmalarla mücadele etmek zorunda kalmıştır.

a. *Nur-Türk Ayaklanması (Karmatî İsyanı)*

Sultan Raziye'nin karşılaştığı zorlukların ilk ve en önemlilerinden biri Nur Türk ayaklanmasıdır. Başlarında Nureddin adında bir Türk'ün olduğu Hindistan'ın Karmatî ve Melâhideler'inden oluşan, görünüşte dinî bir amaca riayet ederek ayaklanan grup Gücerat, Sind ülkesi, Başkent çevresi ile Ganj ve Cemne Nehri kıyıları gibi Hindistan'ın farklı yerlerinden gelerek Delhi'de toplandılar. 4 Mart 1237 tarihinde sayıları bini bulan grup iki kola ayrılarak başkent Delhi'de Cuma Mescidine kılıç ve kalkanlarla silahlanmış vaziyette girdiler. Biri kuzeyden, Yeni Hisar tarafından diğeri Bezzazlar Çarşısından geçip Cuma Mescid'i zannettikleri Mucizzî Medresesine girerek iki koldan Müslümanları katletmeye başladılar. Bu baskın sırasında halkın bir kısmı kılıç darbeleriyle, birçoğu da çıkan kargaşa esnasında ayaklar altında ezilerek şehit oldu. Müslümanlara yönelik acımasızca gerçekleşen bu katliama Sultan Raziye, merkezdeki Melik Nâsireddin Aytemür, Emir Nâsirî Şair ve diğerk askerlerini göndererek bu gözü dönmüş katilleri yok etmelerini emretmiştir. Cuma Mescidi'nin damına çıkan halk da ellerine aldıkları taş ve tuğlaları fırlatarak bu isyanın

¹²⁵ Bkz. https://en.wikipedia.org/wiki/Razia_Sultana (10 Nisan 2021)

bastırılmasına yardım etmiştir. Neticede pek çok Nurcu Karmatî kılıçtan geçirilerek yok edilmiş ve isyan bastırılmıştır.¹²⁶

Başkent bir süreliğine sükunete kavuşurken, Sultan Rükneddîn'e karşı sürekli isyan halinde bulunan Lakhnauti valisi Melik İzzeddîn Togan Han Toğrul, Sultan Raziye'nin hakimiyetini tanıyarak ona bağlılığını bildirmiş ve kendisine çetr ile kırmızı bayrak göndererek taltif etmiştir.¹²⁷

Karşılaştığı bu katliam yüklü isyan karşısında gücünü halkından da alarak direniş gösteren Sultan Raziye, ilk güçlüğü aşmış görünüyordu. Buna rağmen ülke içindeki bu durgunluk hâli uzun sürmeyecektir.

b. Türk Emir ve Meliklerin İsyana Karşılık Raziye'nin Akıllı Siyaseti

Kısa süreli sükûnetin ardından bu sefer de devlet içerisinde Raziye'nin hakimiyetini tanımayan başta İltutmuş zamanında vezirlik yapmış Nizâmü'l-mülk Muhammed Cüneydî olmak üzere Melik Alâeddîn Canî, Melik Seyfeddîn Kuçî, Melik İzzeddîn Muhammed Salarî ve Melik İzzeddîn Kebir Han Ayaz gibi Raziye'yi sultan olarak istememe fikrinde birleşen Hindistan'ın çeşitli bölge idarecileri tarafından gerçekleştirilen isyan patlak verecektir.¹²⁸

Lahor'dan hareket eden asiler Delhi'ye kadar gelerek muhalefete başlamış, herhangi bir anlaşma sağlanamayınca da Sultan Raziye, Eved (Oud) valisi Melik Nusreddin Taysî'ye kuvvetleriyle birlikte Delhi'ye hareket etmesini emretmiştir. Ancak Nusreddin, Ganj Nehrini geçip Delhi'ye yaklaştığı sırada Melik Seyfeddîn Kûcî tarafından yakalanarak esir edilmişti. Sultan'a sadık ve hassas biri olan vali, esarete dayanamayıp kısa bir süre sonra vefat etti.¹²⁹ Taysî'nin ardından asiler üzerine gönderilen Melik İzzeddîn Balaban Kişilü Han'ı da esir almayı başaran isyancılar daha sonra Balaban'ı serbest bırakmıştır. Ne var ki işin böyle görünür yollardan çözülemeyeceğini anlayan Sultan Raziye, gittikçe uzayan bu kuşatmaya bir son vermek amacıyla ordusuyla beraber hazırlığını yaparak Delhi'den hareket etti.

¹²⁶ Cûzcânî, *Tabakâtu Nâsırî*, ss. 637-639; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, s.194; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.62-63; Cöhce, "Delhi Türk Sultanlığı", s.239.

¹²⁷ Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, s.194; Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri", ss.392-393; Cöhce, "Delhi Türk Sultanlığı", ss.239-240.

¹²⁸ Cûzcânî, *Tabakâtu Nâsırî*, ss.634-635; Nizâmüddîn Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, s. 75; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, s.195; Jackson, "Sultan Radiyya bint İltutmish", ss.184-188; Cöhce, "Delhi Türk Sultanlığı", s.240.

¹²⁹ Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, s.195; Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri", ss.392-393.

Cemne nehri kıyısına geldiğinde ordugâhını buraya kurduran Sultan Raziye, kendi yanında olan melikler ile kendine düşman olan melikler arasındaki hâdiseleri buradan takip etti.

Sultan Raziye, Cemne’de kendi saltanatını emniyete alacak kararlar alarak taktik değiştirmiş ve bu gözü dönmüş gruba karşı onların devlet içinde yapmaya çalıştıkları bölücülüğü, Raziye’de onların içinde gerçekleştirerek karşılık vermiştir. Nitekim bol menfaat teklifleriyle Melik İzzeddîn Muhammed Salarî ve Melik İzzeddîn Kebir Han Ayaz’ı kendi tarafına çeken Sultan Raziye, diğer isyancıları bastırmak ve hapsedmesine yardım etmek karşılığında onlarla anlaşmıştır.¹³⁰

İsyancı melikler ile Sultan Raziye’nin kuvvetleri arasında ufak çaplı birkaç çarpışma haricinde büyük bir savaşın olmaması Raziye’nin savaş meydanında aldığı tedbirler ve uyguladığı akıllıca politikalar sayesinde. Nitekim Raziye Begüm, kurnaz davranmış ve muhalif cepheyi kendi içinde parçalamıştı. Kendisine yöneltilen pek çok baskıya rağmen bir kadın olarak güçlü düşmanlarını bertaraf etme noktasında dirayetli duruşu onu bir adım öne geçirecekti.

Düşman melikler arkalarından çevrilen dümeni haber alınca savaş meydanını hızlıca terk ederek kaçsalar da sultanın birlikleri onların peşini bırakmamıştır. Melik Seyfeddin Kûcî ve kardeşi Fahreddin ele geçirilerek hapiste öldürülürken Melik Alâeddin Cânî, Nakavan’da yapılan savaşta öldürülüp başı Delhi’ye getirildi. Nizamü’l-mülk Cüneydî ise Sirmur tepelerine kaçmış fakat kısa bir müddet sonra orada ölmüştür.¹³¹

Muhalif emir ve meliklerin kimini yanına çekerek kimini de ortadan kaldırarak duruma hakim olan Sultan Raziye, aldığı güçten hareketle devlet işlerini yeniden düzenleyip kendine yakın kişileri önemli mevkilere yerleştirme fırsatı bulmuştur. Vezirlik makamı eski Nizamü’l-mülk’ün vekili olan Hoca Mühezzeb’e verilirken, ordu komutanlığı görevi Sultan’ın takdirini kazanan ve Kutluk Han unvanını alan Melik Seyfeddin Aybek’e verilmiştir. Ayrıca savaşın sonlarına doğru kendi tarafına geçen Melik Kebir Han Ayaz’a da hizmetlerinden ötürü Lahor bölgesi ikta olarak verilecektir. Aldığı kararlar ve yeni

¹³⁰ Cûzcânî, *Tabakâtu Nâsirî*, s.635; Nizâmüddîn Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, s. 75; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, s.195; Üçok, "Delhi Müslüman-Türk Sultanlığının Kuruluşu ve Sultan Raziye'nin Saltanatı", s. 129.

¹³¹ Cûzcânî, *Tabakâtu Nâsirî*, s.635; Nizâmüddîn Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, s. 75; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, ss.195-196; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.64-65.

düzenlemeler Sultan Raziye'nin konumunu iyice güçlendirirken, Lakhnauti-Dipal arasında hüküm süren tüm emir ve meliklerin ona biat edip itaat etmelerine yol açmıştır. Böylece yeniden ülkede istenen sulh ve sükûnet ortamı da sağlanmıştır.¹³²

Ordu komutanlığına getirilen Melik Seyfeddîn Aybek'in ani ölümü üzerine yerine Ali Gûrî'nin oğlu Melik Kutbeddîn Hüseyin atanarak Retenbûr üzerine gönderildi. 1226 yılında Delhi'ye bağlanan ancak İltutmuş'un ölümünün hemen ardından Hindular tarafından kuşatılan Retenbûr Kalesine iç karışıklıklar sebebiyle gerekli ilgi gösterilememiştir. Uzun süredir kalede kuşatma altında mahsur kalan Müslümanları kurtarmak için büyük bir ordu ile Retenbûr'a gelen Kutbeddîn Hüseyin kalenin etrafındaki Hindu istihkamları tahrip ederek Müslümanları kurtarmış ve kaleyi yerle bir edip Delhi'ye geri dönmüştür.¹³³

c. *Denge Amaçlı Gerçekleştirilen Yeni Atamalar*

Ülkedeki düzeni dengede tutmaya çalışan Sultan Raziye, bir yandan da istikrar durumunu fırsat bilerek otoritesini güçlendirmek adına önemli mevkilere yeni atamalar gerçekleştirmiştir. Bu isteğini bir yandan Türk emir ve meliklerine gösterdiği payelerle diğer yandan Türk milleti haricindeki Tâcîk veya Habeş asıllı kişileri önemli mevkilere atamasıyla sağlayacaktır.

Sultan Raziye, İltutmuş'un kölelerinden Melik İhtiyâreddin Altuniye'ye şerbetçibaşı ve otağbaşılık görevlerini sadakatle yaptığından Pren iktası ile Taberhind Kalesi'ni vermiş, Melik İhtiyâreddin Aytigin'i de Emir-i Hâciblik¹³⁴ görevine yükseltmiştir. Türk beylerine verdiği bu payelerin yanı sıra Habeş asıllı Melik Cemâleddîn Yakut'un Emir-i Ahurluk¹³⁵ görevinde kalarak Sultan'ın has ve en yakın adamları arasında kalmasına da müsaade

¹³² Cûzcânî, *Tabakâtü Nâsirî*, s.636; Nizâmüddîn Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, s. 76; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, s.196; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.64-65; Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri", s.393.

¹³³ Cûzcânî, *Tabakâtü Nâsirî*, s.636; Nizâmüddîn Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, s. 76; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, s.196; Cönce, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", s.702; Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri", s.394; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.65.

¹³⁴ Başlangıçta saray teşkilatındaki mâbeynci manasında kullanılan, ancak zamanla çeşitli bölgelerde farklı anlamlar kazanan hâcib, sözlük anlamı itibarıyla sultanın ve sarayın güvenliğini sağlamakla görevli kapıcıdır. Detaylı bilgi için bkz. Aydın Taneri, "Hâcib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XIV, İstanbul, 1996, ss.508-511.

¹³⁵ Saraya ve özellikle hükümdara ait hayvanlarla ilgilenen teşkilatın başındaki kişiye verilen isimdir. Farklı coğrafyalara göre görevleri az veya çok değişen Emir-i Ahurluk, Hindistan'da hüküm süren Türk-İslâm devletlerinde önemli bir mevkidi. Detaylı bilgi için bkz. Abbas Sarbâğ, "Mîrâhur", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXX, İstanbul, 2005, s.141.

etmiştir. Bu durum ise diğer Türk melikleri gittikçe rahatsız etmeye başlayacaktır.¹³⁶

Sultan Raziye'nin aslında amacı mutlak otoritesini sağlamak adına zamanında Osmanlı padişahlarının da yaptığı gibi farklı milletlerden oluşturduğu idari yapılanmayla devlet içerisinde yeni bir denge kurmayı hedeflemektir. Fakat amaçladığı hedefin aksine bu durum Türklerin baskılamaya gelmeyen damarına denk gelecek ve ne yazık ki isyanların artmasında etkin rol oynayacaktır.

d. Atamalar Sebebiyle Kırklar'ın Ayaklanması

Sultan Raziye için emir ve meliklerin büyük bir tehlike oluşturmaya başlamasının başlıca sebebi bu devrin bütün büyük makamlarında Türklerin var olmasıdır. Nitekim içinde İltutmuş'un kölelerinden kırk kişinin bulunduğu ve kendilerine emirlik (beylik) veya meliklik (valilik) görevleri verilen bu kişiler, aralarında çekişmeler olsa bile Türklerin menfaati söz konusu olduğunda tek yürek haline gelmekteydi. Zira bu dönem için Türklük taassubu çok büyüktü şeklinde anlatılmaktadır.¹³⁷ Öyle ki bu oluşumun karşısında Sultan yer alsa bile onu egemenlikleri altında tutmak için ellerinden geleni yaparlardı. Tamamına Kırklar adı verilen bu grup, Sultan İltutmuş'un vefatının ardından onun halefleri üzerinde etkilerini bir hayli arttırmış, bu da bilhassa Sultan Raziye tarafından engellenmeye çalışılmıştı.¹³⁸ Fakat Sultan Raziye her ne kadar iktidarla denk tutulacak bu birleşimi fark ederek farklı milletlerden insanları devletin kademelerine yerleştirerek önlem almaya çalışsa da bu durum tamamıyla onun aleyhine işlemiştir.

Kırklar, Sultan Raziye'nin Türkler haricindekilere önemli haklar tanınmasını hazmedememiş ve onun *kadın elbiseleri giymediği, tesettüre uymadığı, cüppe giyip, külah örterek halkın arasında görüldüğü ve fil üstüneyken halk arasında açıkça dolaştığı* söylentileriyle onu tenkit etmeye başlamışlardır.¹³⁹ Söylentilerin doğru olup olmadığı tartışılır ancak muhtemeldir ki bu karışıklıkları fırsat bilenler tarafından baş gösteren Gvalyor'daki ayaklanmaya Sultan Raziye, büyük lütuf ve ihsanlar dağıtarak hazırladığı

¹³⁶ Cûzcânî, *Tabakâtu Nâsırî*, s.636; Nizâmüddîn Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, s. 76; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, ss.196-197; Davies, "Raziye", s.648; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.65; Cöhce, "Delhi Türk Sultanlığı", s.240.

¹³⁷ Y. Hikmet Bayur, "Orta ve Yeni Kurunda Orta Asya ve Hindistan Türklerinde Kadınların Mevkii", *Bellekten*, C.1, TTK Basımevi, Ankara 1995, s.43.

¹³⁸ Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 283; Koç, "Devletin Nesepten Sebebe Geçişine Direnen Bir Unsur Olarak Çihilgan/Kırklar Meclisi", ss.91-117.

¹³⁹ Cûzcânî, *Tabakâtu Nâsırî*, s.636.

ordusunu sevk etti. Gvalyor kadısı Minhâcüddîn, Melikü'l-Ümera Ziyâeddîn Cüneydî ve diğer emirler ile birlikte müstahkem kaleden dışarı çıktılar. Şaban 635 (1238)'de Gvalyor Kalesi tekrar ele geçirilerek Minhâcüddîn, Gvalyor kadılığına ek olarak Delhi'de Nâsırıyye Medresesine tayin edildi.¹⁴⁰

Gvalyor'un itaat altına alınmasının ardından bu sefer de Lahor valisi Melik İzzeddîn Kebir Han Ayaz'ın muhtemelen merkezden yapılan kışkırtmalar sonucu ayaklandığı görülür. Ancak Sultan Raziye'nin ısrarlı ordusu karşısında dayanamayacağını anlayınca anlaşma teklifinde bulunan Melik İzzeddîn Kebir Han'ın bu teklifi kabul görmüştür. Anlaşma gereğince eski iktası olan Multan eyaletini ona vererek itaat altına alan Sultan Raziye, 16 Mart 1240'da Delhi'ye geri döndü.¹⁴¹

Başından beri babası gibi merkezî bir yönetim kurmayı hedefleyen Raziye'nin tüm bu kargaşa ve ayaklanmalara ceza vermek yerine lütuflar dağıtarak sonuçlandırması aslında o günkü muhalefetin boyutlarının ne kadar büyük olduğunu da göstermektedir. Nitekim Sultan Raziye daha başkente döndükten yirmi gün sonra Taberhind'de Melik İhtiyâreddîn Altuniye her ne kadar kendisine Pren ve Taberhind iktaları verilmiş olsa da sözde Yakut Habeşî'nin üst makamlara getirilmesine duyduğu öfke ve kıskançlıktan ötürü isyana kalkışmıştır.¹⁴² Emir-i Hâcib Melik İhtiyâreddîn Aytigin'in bu isyanlarda öncülük ettiği ayrıca diğer emir ve melikleri kışkırtarak isyancılarla işbirliği sağladığı daha sonraki gelişmelerle fark edilecektir. Sultan Raziye'nin ise Gvalyor seferi öncesi bu meliki Emir-i Hâcib yaparak böylesi bir birleşimi öngördüğü ve engellemeye çalıştığı anlaşılmaktadır.¹⁴³

4. Saltanatı Sırasında Sultan Raziye Hakkında Çıkan Söylentiler

Sultan Raziye hakkında çıkan ve belki de onu tahttan indirip ölüme kadar götürülen önemli sebep onun giyim ve gündelik yaşam tarzının değişmesi ve Emir-i Ahurluk görevine getirdiği Yakut Habeşî ile yakın münasebetinin olduğu söylentileridir. Aslında birbiriyle bağlantılı olan tüm bu söylentilerin çıkış kaynağı olarak görülen Yakut Habeşî'nin Sultan'ın

¹⁴⁰ Cûzcânî, *Tabakâtü Nâsırî*, s.636; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, s.197.

¹⁴¹ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, Raverty, ss.644-645; Nizâmüddîn Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, s. 77; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, s.197; Cönce, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", s. 702; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, 67.

¹⁴² Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, Raverty, s.645; Nizâmüddîn Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, s. 77; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, s.198.

¹⁴³ Cönce, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", s. 702.

en yakınında tuttuğu kişi olması ve Türk meliklerin arka plana atılmasıdır. Dolayısıyla konunun aydınlatılması için ilk anlatılacak husus diğerlerine de yol açtığı zannedilen bu münasebet olacaktır.

a. Yakut Habeşî ile Münasebeti Hakkında Çıkan Söylentiler

Sultan Raziye devlet içerisinde denge ve düzen kurarak asayiş sağlamaya çalışsa da bunu yaparken yıllardan beri bu düzenin mihenk taşı sayılan Türk nüfuzunu görmezden gelmesi onun akıbeti için pek hayırlı olmamıştır. Zira bir kadın olarak tahtta zar zor tutunmaya çalışan Raziye Begüm, daha büyük oyunlarla zan altına sokularak yok edilmeye çalışılacaktır. Nitekim Raziye Begüm'ün çağdaşı olan Minhâcüddîn'in kitabında anlattığı üzere Türk olmayan bir Habeşî'nin üst makamlara getirilip Sultan'a yakın olması Türk emir ve melikleri arasında kıskançlık oluşturmuştur. Öyle ki Türk meliklerinin Sultan'ın *kadın elbiseleri giymeyip, tesettüre uymadığı, cüppe giyip, külah örterek halkın arasında görüldüğü ve fil üstüneyken halk arasında açıkça dolaştığına* tesadüf ettiklerini de eklemektedir.¹⁴⁴ Bunlardan farklı olarak Tabakât- Ekberî'nin yazarı Nizâmüddîn Ahmed, Yakut Habeşî'nin Sultan'ı koltuk altından tutarak binek hayvanına bindirmiş olmasının Türk emirler arasında kıskançlık ve söylenti teşkil ettiğini kaydetmektedir.¹⁴⁵

Mâmafih, Yakut Habeşî'nin Emir-i Ahurluk görevinde olduğu göz önüne alındığında bugünkü seyis statüsünde olan bu emirin görevi icabı yapacağı en doğru hareket Sultanına binek hayvanına binip inerken yardım etmesidir. Tabii ki bunun İslâmî ölçülere uygun olacak şekilde devamlılığı şarttır. Ancak buradaki asıl sorun Sultan'ın bir *kadın* olmasıdır ki iş bu noktada bize iki soru sordurmaktadır. İlk olarak Yakut Habeşî'nin Raziye'ye gerçekten iddia edildiği gibi bir yakınlığı olmuş mudur? Ya da bu durum, Türkler yerine farklı milletten insanların devletin önemli mevkilerine getirildiği için alınan karşı cephenin bir karalama oyunu mudur? Sultan Raziye ile Ahur beyliğine getirdiği Yakut Habeşî arasında tahminen emirlerin iddia ettiği gibi bir münasebet bulunmamaktadır. Aslolan nüfuzları ellerinden giden emir ve meliklerin bu gibi küçük düşürücü oyunlarla Raziye'yi yıldırma istemeleridir. Fakat buna karşılık sayıları kırkı bulan Türk emir ve meliklerin nüfuzunu kırmak için girişilen masum politika ne yazık ki her ikisi içinde acı bir şekilde

¹⁴⁴ Cûzcânî, *Tabakâtü Nâsirî*, s.636; Nizâmüddîn Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, s. 76; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, s.191.

¹⁴⁵ Nizâmüddîn Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, s. 76; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, s.191.

sonuçlanacaktır.¹⁴⁶

b. Giyim ve Gündelik Yaşam Tarzındaki Değişimler

Sultan Raziye'nin Yakut Habeşî ile münasebetini ifade ederken Türk meliklerinin asıl üstünde durduğu husus onun giyimindeki ve gündelik yaşamındaki değişiklikler olmuştur. Öyle ki Raziye Begüm hakkında her iki *Tabakât* eserinde de kadın kıyafetlerini çıkarıp erkeklere has olan cübbe ve külah giyindiği, file binip halk arasında açıkça dolaştığı kaydedilmektedir.¹⁴⁷ Bunun yanında İbn Battûta Sultan Raziye'nin okunu ve sadağını yanına alarak devlet erkânıyla birlikte çıktığı yolculuklarda erkek gibi ata binip yüzünü örtmediğini söylerken, Müneccimbaşı ise eserinde erkek kıyafetleri giymekle birlikte yüzüne nikab takardı demektedir.¹⁴⁸ Tüm bunların İslâm'a uygun olmadığı ve Müslüman kadınlar arasında sıkça karşılaşılan bir durum olmaması tartışmaları buranın konusu değildir. Fakat Hindistan Türk kültüründe "saray ve zengin kadınlarının evde hotoz veya külah ve dışarda alın üzerindeki saçların bir parçası açıkta kalmak üzere bir başörtü giydikleri"¹⁴⁹ bilindiğine göre İslâmi çerçeveye uygunlukla kültürel cihet paralel olarak değerlendirmeye açık olmalıdır. Bunun yanı sıra burada asıl üzerinde durulması gereken nokta bunun gerçeklik payının olması halinde Raziye Begüm'ün zaten kadın olması hasebiyle tahtta zar zor tutunabiliyorken bir de göz göre göre insanların ağzına böyle bir dedikodu malzemesini neden vermiş olabileceğidir. Zira devlete tek başına hakim olmak isteyen bu kadar zeki bir hanımın kendi aleyhine kullanılacak ve onu tahtından edecek tüm bu hareketleri bilinçsizce gözler önüne sermiş olması pek akıl alır değildir.

Neticede, Sultan Raziye'nin daha tahta geçer geçmez karşılaştığı isyanlarla mücadelesi ve bütün bunlar devam ederken ortaya atılan çirkin yakıştırmalar göz önüne alındığında onun erkekler arasında bir kadına dayatılan veya eksik görülen bütün bu algıları yıkmak adına yalnızca erkeklere has görülen file binip gezmek, okunu yayını alıp savaşa katılmak gibi hususları daha aşikare bir tavırla gözler önüne sererek kendi gücünü ortaya koyduğu düşünülebilir. Zira onun hakkında çıkan bu söylentiler tam da Türk emir ve meliklerinin Raziye karşısında tek kuvvet olarak cephe almasıyla aynı zamana denk

¹⁴⁶ Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.66-67.

¹⁴⁷ Cûzcânî, *Tabakâtu Nâsirî*, s.636; Nizâmüddîn Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, s. 76; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, s.191.

¹⁴⁸ Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-Ahbâr*, s.605; İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi-II*, s.623.

¹⁴⁹ Bayur, "Orta ve Yeni Kurunda Orta Asya ve Hindistan Türklerinde Kadınların Mevkii", s.42.

gelmektedir. Minhâcüddîn Sultan Raziye hakkında, “Büyük, akıllı, âdil, cömert, iyi huylu, âlimleri hoş tutan, ordu komutanı bir hükümdardı. Bir hükümdarda olması gereken seçkin tüm meziyetlere sahipti. Fakat yaratılışta erkeklerin hesabından nasibini almamıştı. Bütün bu seçkin sıfatlar ona ne fayda verir ki?”¹⁵⁰ diye sorarken Raziye Begüm’ün erkeklerle boy ölçüşecek tüm vasıflara sahip olduğunu ancak yaratılış farklılığına işaret ederek tam da bu boşluğa dikkat çekmiştir. İşte bu noktada Raziye’nin de yönetici olarak var olan tüm meziyetleri haricinde onda eksik ve boşluk görülen kısımlarını kapamak adına gerekeni yaptığı ve insanlardaki bu tabuları yıkmaya çalıştığını düşünmek asla abes değildir. Muhtemeldir ki tüm bunlar sayesinde güçlü ve aktif bir şekilde siyasette rol oynayıp halk nezdinde eksikliklerini gidermiş ve onlara kendini kabul ettirmiştir. Buna binaen her kadının aynı hassas yapıya sahip olduğunu düşünmek de doğru değildir. Bazı kadınların mizacı gereği sert ve maskülen özellikler taşıdığı da bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla Raziye’nin sergilediği bazı tavırlar tamamıyla karakterinin bir yansıması olması da mümkündür. Sadece bu söylentilerin ortaya çıkma zamanı düşünüldüğünde, böyle bir karaktere sahip olsa bile bu söylemlerin sırf onun hakimiyetini zayıflatmak adına az veya çok abartılarak kullanıldığı bellidir. Sonuçta öyle görülüyor ki bilinçli veya bilinçsiz yaptığı tüm bu davranışlar işe yarayarak Türk emir ve meliklerini korkutacak ve onu tahttan indirmek adına farklı yollar izlemelerine sebep olacaktır.

5. Sultan Raziye’nin Tahttan İndirilmesi

Yeni adımlar veya fikirler ortaya atarak kurulu düzenin değiştirilmesi hiçbir dönemde öyle hızla uygulanan ya da kabul gören bir durum olmamıştır. Kaldı ki, bunu bir kadının yapıyor olması o dönemin şartlarında işleri daha da içinden çıkılmaz hale sokmuştur.

Sultan Raziye, Taberhind valisinin isyanını önlemek için 9 Ramazan 637 (3 Nisan 1240)’de büyük bir ordu hazırlatıp başkentten hareket ettirdiğinde Türk emir ve melikler de ayaklanarak Emir Cemâleddîn Yakut’u öldürmüştür. Sultan Raziye Taberhind civarına yaklaştığında ise onu da yakalayıp hapsedilmek üzere Taberhind kalesine göndermişlerdir.¹⁵¹

¹⁵⁰ Cûzcânî, *Tabakâtu Nâsırî*, ss.633-634.

¹⁵¹ Cûzcânî, *Tabakâtu Nâsırî*” s.637; Nizâmüddîn Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, s. 77; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, s.198; Jackson, "Sultan Radiyya bint İltutmish", s.188.

Melik İhtiyâreddin Altuniye'nin sorumluluğunda Sultan Raziye'nin hapsedildiği öğrenilince başkentteki beyler Delhi Türk Sultanlığı tahtına Sultan İltutmuş'un oğullarından Muizzeddin Behram Şâh'ı tahta çıkardılar. Ordudaki beylerse Delhi'ye dönünce, bu kararı ancak Melik İhtiyâreddin Aytigin'in saltanat nâibi (sultan vekili) olması şartıyla kabul edeceklerini bildirdiler.¹⁵² Bu teklif kabul edilince önemli bir mevki elde eden İhtiyâreddin Aytigin yerini daha da kuvvetlendirmek maksadıyla önce Behram Şâh'ın kız kardeşiyle evlenmiş sonra kapısının önünde nevbet¹⁵³ çaldırmak ve her daim bir fil bulundurmak gibi sultanlara mahsus teşrifatı uygulamaya kalkışmıştır.¹⁵⁴ Fakat Emir-i Hâciblikten nâibliğe yükselen İhtiyâreddin Aytigin'in birden bire tüm hükümdarlık gücünü kendi elinde toplamaya çalışması Behram Şâh'ı kızdıracak ve bir gün onu sarayında katlettirip yerine Bedreddin Sungur Rûmî'yi emir-i hâcib olarak atamasına sebep olacaktı.¹⁵⁵

6. Raziye Begüm'ün Son Direnişi ve Ölümü

Raziye Begüm, Taberhind kalesinde esir edilirken pek çok önemli olay cereyan etmiş, o da bundan faydalanarak mücadele etmeyi bırakmamış ve tahta geri dönme planlarını yürürlüğe koymuştur. Emir ve meliklerin kendisini belki de sırf kadın olduğu için saf dışı bırakmalarını hazmedemeyen Raziye, önemli vaatlerde bulunarak ikna ettiği İhtiyâreddin Altuniye ile evlenerek büyük bir kuvvetin başına geçmiştir.¹⁵⁶ Aslında o kadın başına gerçekleştiremediği iktidara sahip olmayı bir erkek desteğiyle sağlamak istemiştir. Dolayısıyla başından beri mücadele ettiği duruşu en nihayetinde yine devletin devamlılığı adına bozmak durumunda kalmıştır. Öyle ki bu noktada ileride anlatılacak olan halefi Şecerü'd-dürr ile aynı kaderi paylaşmıştır.

Ne olursa olsun hiçbir kuvvetin kendisine iktidar yolunu kapatamadığı Raziye Begüm tekrar Delhi tahtını ele geçirmek için ayaklanarak sağa sola haber gönderdi.

¹⁵² Cûzcânî, *Tabakâtu Nâsırî*, ss.639-640; Nizâmüddîn Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, s. 77; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, s.199.

¹⁵³ Nebbet, askeri muzika takımının hükümdarın saray veya otağı önünde davul vurarak icra ettiği müstakimdir. Ortaçağ Türk ve İslâm devletlerinde nevbet çaldırma bir hakimiyet alameti olarak önem kazanmıştır. Öyle ki Delhi Türk Sultanlarının saray ve otağlarının önünde günde beş kez nevbet çaldırdıkları bilinmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, ss.71-73; Abdülkerim Özyayın, "Nebbet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXXIII, İstanbul, 2007, ss.38-41.

¹⁵⁴ Cûzcânî, *Tabakâtu Nâsırî*, s. 641; Nizâmüddîn Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, s. 78; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, s.199; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 285.

¹⁵⁵ Cûzcânî, *Tabakâtu Nâsırî*, ss. 640-642; Nizâmüddîn Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, s. 78.

¹⁵⁶ Cûzcânî, *Tabakâtu Nâsırî*, s.639; Nizâmüddîn Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, s. 77; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, s.198; Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri", s.395; Jackson, "Sultan Radiyya bint İltutmish", s.189.

Altuniye'nin birlikleri yanında Gakhar, Catvan ve diğer yerlerden topladığı askerlerden güç olarak Delhi üzerine yürüten Raziye, Ağustos 1240'daki bu ilk teşebbüsünde başarılı olamamış ve Taberhind'e geri dönmüştür. Çok geçmeden dağılan birliklerini toplayan Raziye ve Altuniye'nin birleşik orduları, o sırada Melik İzzeddîn Salarî ve Melik Karakuş'un Sultan Behram Şâh'a isyan ederek Delhi'den ayrılan ordularıyla birleşmesi üzerine iyice güçlenmiş ve ikinci defa Delhi üzerine yürümüştür.¹⁵⁷

Behram Şâh'ın hazırladığı büyük orduyla Kaythal'da karşılaşan Raziye'nin ordusu 13 Ekim 1240'da Delhi kuvvetleri karşısında tekrar mağlup olunca kalan kuvvetlerde Raziye ve Altuniye'yi Kaythal hudutlarında tamamen terk etmişlerdir. Bu yüzden Raziye ve Altuniye'nin orduları H.638/1240'da savaşı kaybetmiştir. Altuniye 24 Rebiülevvel'de Mansurpur sınırında yakalanırken, Raziye de Kaythal'da esir düşmüştür. Her ikisi de 25 Rebiülevvel Pazar günü şehit edilmiştir.¹⁵⁸

Raziye Begüm'ün ölümüyle ilgili bazı tarihçilerin aktardığı bir diğer anlatım ise savaş kaybedildiği vakit kaçmaya çalışan Raziye'nin Hindular tarafından yakalanarak öldürüldüğüdür.¹⁵⁹ İbn Battûta'da detaylı bir şekilde anlatıldığına göre Behram Şâh ile yaptığı savaşı kaybeden Raziye Begüm esir olmamak için kaçmış, yollarda çektiği pek çok meşakkatin ardından hayli acıktığı için bir çiftçinin tarlasına sığınmıştır. Kendisinden ekmek istediği çiftçinin verdiği yemeği yer yemez uykuya dalan Raziye'nin erkek kıyafetlerinin altından parlayan kaftanını gören çiftçi bunların sağlayacağı paraya tamah ederek onu öldürmüştür. Onun elbisesinin bir kısmını çarşıda satmak isterken fakir bir Hindu çiftçinin elinde böyle kıymetli ve zarif bir elbisenin bulunmasından şüphelenilmiştir. Daha sonra kadı huzuruna götürülen çiftçi, Raziye'yi öldürdüğünü itiraf ederek defnettiği yeri göstermiştir. Bu olayın ardından Sultan Raziye'nin cesedi çıkarılarak dini vecibeler yerine getirildikten sonra tekrar aynı yere defnedilmiştir. *Tabakat-ı Ekberî*'de geçen diğer bir rivayete göre Raziye ve Altuniye yakalanıp Behram Şâh'ın huzuruna getirilerek orada öldürülmüşlerdir.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Cûzcânî, *Tabakâtü Nâsirî*, s.639; Nizâmüddîn Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, s. 77; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, s.198; Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri", ss.395-396.

¹⁵⁸ Cûzcânî, *Tabakâtü Nâsirî*, s.639; Nizâmüddîn Ahmed (*Tabakat-ı Ekberî*, s.77) bu yılın H.637 olduğunu kaydetmektedir; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.71-72.

¹⁵⁹ Nizâmüddîn Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, s. 77; İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi-II*, s.647; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, s.198; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.72-73.

¹⁶⁰ Nizâmüddîn Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, s. 77.

7. Raziye Begüm Sonrası Şemsiyye Hanedanı

Rükneddîn Firûz Şâh tahta geçtiğinde kendisinde büyük bir devleti idare edecek yeterli yönetici vasfı bulunmadığından hatta idareci olmak için fazla müsrif biri sayıldığından tahtta fazla tutunamamıştı. Tüm işleri annesi Şâh Türkân'a devreden Firûz Şâh bir süre sonra hem iktidarını hem de canını kaybetmişti. Onun kısa süreli saltanatının ardından tüm engelleri aşarak tahta çıkan Raziye Begüm, hakimiyeti sırasında bin bir isyanla tek başına mücadele etmiş, herhangi bir yardımcıya da ihtiyaç duymamıştı. Ne var ki Delhi'de bulunan Türk emir ve melikleri Sultan Raziye'ye karşı isyana kalkışınca, o da son seçenek olarak İhtiyâreddin Altuniye ile evlilik yolu güçler birliği yapmak zorunda kalmıştı. Fakat bu da fayda vermemiş, isyanlar neticesinde Türk emir ve melikler, Behram Şâh'ın taht için en uygun aday olduğunu düşünerek başa onu geçirmişlerdi. Böylelikle Delhi Türk Sultanlığında Raziye Begüm'ün saltanı sona ermiş, Muizeddîn Behram Şâh dönemi başlamıştı.

Türk emir ve meliklerin Behram Şâh'ı tahta geçirmelerinin ardından ordudaki beyler de onlara katılınca, bu kararı ancak Melik İhtiyâreddin Aytigin'in Sultan nâibi olması şartıyla kabul ettirebilmişlerdi. Öyle ki, devletin başına geçtikten sonra kız kardeşiyle de evli olan nâibi İhtiyâreddin Aytigin, hükümdarlara mahsus hal ve hareketler takınarak yönetimde söz sahibi olmaya başlamıştı. Fakat bu durum Sultan'ın şüphesini çekmesi üzerine hem nâibini hem de vezirini öldürmesiyle sonuçlanmıştır. İlk idari boşluğu böylece atlattığı gibi görülen Behram Şâh, Melik İhtiyâreddin'in yerine Emir-i Hâcib olarak geçirdiği Melik Bedreddin Sungur tarafından da aynı muameleyi görecektir. Bedreddin Sungur, Sultan'a hiç danışmadan devlet işlerini halletmek hatta Behram Şâh'ın yerine kardeşini geçirmek gibi işlere kalkışacaktır. Behram Şâh her ne kadar önlemini alarak bir sorunu daha ortadan kaldırmış olsa da bu onun Türk emir ve meliklerinin isyanını engellemesine ve kendi katline götüren yolu kapamasına yetmeyecektir.¹⁶¹

Behram Şâh'ın ardından tahta geçen Firûz Şâh'ın oğlu Alâaddin Mesud Şâh devlet meseleleriyle yakından ilgili, değerli meziyetleri olan bir hükümdardı. Başlarda idari işleri düzene koysa da Nâibü'l-Mülk olarak atadığı Ali Gurî'nin oğlu Kutbeddin Gurî devlet işlerinde sorumsuzca davranışlar sergilemeye başlamış, diğer yandan vezirlik makamındaki

¹⁶¹ Cûzcânî, *Tabakâtu Nâsirî*, ss.639-646; Nizâmüddîn Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, ss.78-81; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, ss.198-202; Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri", ss.397-400.

Hoca Mühezzebüddin de hükümdarlara yaraşır vaziyette sarayında nevbet çaldırıp fil beketir olmuştur. Sultan'dan çok nâibin ve vezirin sözü geçtiği yönetimi Mühezzebüddin'i öldürterek eline almaya çalışan Alâaddin Mesud Şâh, Türk emir ve meliklerine karşı başta gösterdiği mesafeli duruşu değiştirmiş, birtakım kötü niyetli insanlara uyararak önceleri sahip olduğu güzel özellikleri bir kenara bırakmıştır. Küçük bir sarsıntının ardından devlet adamı olduğunu unutup oyun ve eğlence hayatına dalan Alâaddin Mesud Şâh devlet işlerini de boşlamıştır. İdaredeki bu boşluğu fırsat bilen Türk emir ve melikleri önceki iki hükümdara yaptıkları gibi isyana kalkışıp Alâaddin Mesud Şâh'ı da öldürtmüşlerdir.¹⁶²

Alâaddin Mesud Şâh'ın ardından İltutmuş'un oğullarından Nâsireddin Mahmud Şâh tahta geçse de yirmi yıllık iktidarı boyunca çetir ve durbaş ile birlikte *Uluğ Han-ı Azam* unvanını da vererek nâibliğe atadığı Melik Balaban iktidarı elinde toplamış ve devleti dilediği şekilde idare etmiştir. Hatta Sultan Nâsireddin'in Balaban'a "Seni nâibim tayin ediyorum ve devletin idaresini senin ellerine teslim ediyorum. Her şeyi görücü ve bildirici olan Tanrı huzurunda utanacağın şeyler yapma." şeklinde görünürde Sultan'dan nâibine öğütler aktarılmış olsa da devletin adeta nâibin ellerine teslim edildiği görülmektedir.¹⁶³ Nâsireddin Mahmud'un ölümünün ardından artık resmi olarak bir dönem kapanmış ve 1211 yılında İltutmuş tarafından kurulan Şemsiyye Hanedanlığı yerini Balaban Hanedanlığına (1266-1290) teslim etmiştir.

Sonuç olarak baktığımızda İltutmuş ailesinden seçilen önce veya sonraki erkek hükümdarlara kıyas edildiğinde Raziye Begüm tahta geçtiğinde bazı yazarların deyimiyle "onun karşılaştığı problemlerle belki babası bile baş edemezdi"¹⁶⁴ denilen noktada o kendi muhaliflerinin karşısında güçlü siyaseti ve politik tavırlarıyla kadın başına kuvvet gösterebilmiş ve devleti çöküşün eşiğinden döndürebilmiştir. Hem fiilî hem psikolojik anlamda her türlü krizin ortasında kalakalmış olsa da tüm bunları gücü yettiği ölçüde teskin etmeyi başarmış ve tek başına devleti idare edebilmiştir. Hatta gözü dönmüş isyancıların baş gösterdiği zamanlarda en büyük düşmanı sayılan Altuniye'nin saldırılarını kritik bir adım atarak evlilikle sonuçlandırmış ve bu isyanı kendi lehine bir kuvvet oluşturarak düşmanlarının üzerine geri püskürtmüştür.

¹⁶² Cûzcânî, *Tabakâtu Nâsırî*, ss.646-650; Nizâmüddîn Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, ss.81-84; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, ss.202-207; Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri", ss.400-402.

¹⁶³ Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, s.218; Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri", ss.404-405.

¹⁶⁴ Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, s.208.

Kendisinden önce veya sonra gelen diğer erkek hükümdarların nâibsiz devleti idare edememeleri, en küçük isyan karşısında yıkılmaları ya da hiç bu işlerle ilgilenmeyip eğlence hayatını önemsemeleri karşısında bir kadın olarak Sultan Raziye iktidar çevresi kurtlarla çevriliyken mücadeleden vazgeçmeyip felaketlerle baş etmiştir. Bu da onun ne denli cesaret ve yiğitlik örneği gösterdiğinin kanıtıdır. Ayrıca kadın olarak başa geçmesini küçümseyenlere ya da bunu kullanarak önünü kesmek isteyenlere adeta kafa tutarcasına Türk emir ve meliklerinden yardım almaksızın problemlerin üstesinden gelebilmesi de güçlü yönetici vasfına sahip olduğunun en önemli göstergesidir. Ancak sahip olduğu bu güç etrafındaki diğer erkeklere tamah etmeyecek ve onlarla yarışabilecek derecede olduğundan her türlü yıldırma politikasıyla engellenip tahtından edilmesine ve yok edilmesine sebep olmuştur. Nihayetinde Sultan Raziye yıllar boyu devlet içinde devlet gibi idareyi elinde tutan, az veya çok kararlarını uygulatmayı başaran bu kırk Türk'ün amansız, acımasız ve ısrarlı mücadelesi karşısında daha fazla dayanamamıştır.

D. RAZİYE BEGÜM'ÜN TERCEME-İ HALİ

Sultan Raziye Begüm, babası Sultan İltutmuş tarafından narin bir çiçek gibi üstüne titreyerek yetiştirilmiş bin bir meziyetle donanmış, iyi ahlaklı, zeki, başarılı bir hanımdır. Güçlü idareci kimliğiyle kendini kanıtlayarak tarihe önemli bir iz bırakan Sultan Raziye, yazdığı şiirlerle de nazenin ruhunu ve kendine has mizacını asırlar sonraya taşımayı bilmiştir.

1. Edebî Yönü

Devlet idaresinde kabiliyetli, askeri başarılarıyla ön plana çıkan Sultan Raziye'nin bir de müthiş incelikler barındıran bir sanat ruhu vardır. Bunu, *Şîrîn-i Dihlevî* veya *Şîrîn-i Gurî* mahlaslarıyla yazdığı şiirlerinde görmek mümkündür.¹⁶⁵ Bugün Türk-Fars Edebiyatı'nın en güzel örneklerinden sayılan şiirleriyle Raziye, Ekmel Eyyubi'nin bildirdiğine göre Türk ve Dünya Edebiyatı'nın tarihte bilinen ilk kadın şairidir. Hatta aynı cümleden, onun Türkçe şiirlerini topladığı bir divanı olduğu ve bu sebeple ilk Türkçe divan sahibi olma vasfını da kazandığı söylenilmektedir.¹⁶⁶ Başka bir rivayette, XI-XII. Yüzyılda

¹⁶⁵ Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.73.

¹⁶⁶ Aynur Durmuş, "Raziye Sultan'ı Duydunuz mu?", 07.04.2013, <https://odatv.com/raziye-sultani-duydunuz-mu-0704131200.html>. (13.02.2020). Bu bilginin 6. Milletlerarası Türkoloji Kongresi'nin 21 Eylül 1988 tarihli oturumunda sunulan tebliğinden sonra yapılan açık lama ile ortaya konulduğu belirtilmektedir.

Azerbaycan Türklerinden Mehseti Gencevî isimli bir kadın şairin varlığından söz edilerek aslen onun Azerbaycan ve Doğu dünyasının ilk Türk kadın şairi olduğu da söylenilmektedir.¹⁶⁷ İlk olup olmaması tartışılarsun bu Raziye Begüm'ün zamanının önemli bir şairi olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.

Raziye Begüm, şiiirlerinin konusunu seçerken bazen gönül dünyasından bazen de dönemi içerisinde yaşadığı olaylardan yararlandığı görülmektedir. Mage-i Rahmânî'nin *Perdenişân-ı Suhengûy* adlı eserinden alınan aşağıdaki beyitler onun şiiir alanında ne kadar kabiliyetli olduğunu açıkça ortaya koymaktadır:¹⁶⁸

دردهان خود دارم عند لیب خوش الحان پیش من سنحنگویان زاغ دردهن دارند.

“Ben ağzında hoş nağmeler yapan bir bülbüle malikim,

Bana nispetle diğer şiiir söyleyenlerin ağızlarında karga vardır.”

از ماست که برماست چه تقصیر دل زار آن کشته همانا زغم بی سبب ماست.

“Bizim başımıza her ne gelirse hep bizdendir, biçare gönlün suçu ne?

O zavallı da bizim sebepsiz gamımızdan ölmüştür.”

کنم به برکت پا چرخ تحت سلطانی دهم به بال هما خدمت مکسرانی

“Ben ayağımın bereketi ile feleği saltanat tahtı yapar,

Hüma'nın kanadını da sinekleri kovmak hizmetinde kullanırım.”

¹⁶⁷ H. Hilal Şahin, “Müslüman Türk Devleti'nin Tek Kadın Sultanı Belkîs-i Cihan Raziye Begüm”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5 (16), 2018, s.367.

¹⁶⁸ Mage-i Rahmânî, *Perdenişân-ı Suhengûy*, Kabu'l-Matbaa-i Umûmi, 1331/1952, s.17; Ali Ekber-Müşir Selimi, *Zenân-ı Sühenver*, C.III, Tahran: Müessese-i Matbuatı Ali Ekber İlmi, 1958, ss.155-156; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.74.

باز آشيرين منه در راه الفت كام خويش هان ولى نشنيده باشى قصه فرهاد را

“*Ey şirin gel, muhabbet yoluna adım atma, bundan sakın.*”

“*Sen yoksa bu yolda Ferhat’ın başına gelenleri işitmedin mi?*”

Ali Ekber-Müşir Selimî’nin *Zenân-i Sühenver* adlı eserinde geçen Raziye Begüm’e ait diğer beyitler de şu şekildedir:¹⁶⁹

نا دیده رخس چو مردم چشم کردیم درون دیده جایش

“*Onun yüzünü görmediğim halde, göz bebeği gibi, ona gözümün içinde yer verdim.*”

من نام ترانشنيده ميدارم دوست نادیده تراچو دیده ميدارم دوست

“*Ben senin adını işitmediğim ve yüzünü görmediğim halde gözüm gibi seni severim.*”

غلتیدن نور رخ خورشید جز این چه؟ بسمل شده تیغ نگاه غضب ماست

“*Güneşin ışınlarının titremesi, bizim kılıç gibi olan gazaplı bakışımızdan korktuğu için değil de nedendir?*”

2. Zühdü ve Takvası

Sultan Raziye Begüm’ün saltanat sonrası kendisine isnat edilen birtakım hal ve hareketleri daha önce yaşadığı şartlar göz önüne alınarak değerlendirilmiştir. Bunların yanı sıra Raziye Begüm’ün hayatı genel itibariyle incelendiğinde kaynaklar ondan *akıllı, âdil, cömert, iyi huylu, âlimleri hoş tutan* biri olarak bahseder.¹⁷⁰ Kaldı ki babası Sultan İltutmuş zamanında onun ne kadar iyi meziyetlere sahip olduğunu görmüş olacak ki oğullarından

¹⁶⁹ Ali Ekber-Müşir Selimi, *Zenân-ı Sühenver*, s.156.

¹⁷⁰ Cûzcânî, *Tabakâtu Nâsırî*, s.633; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, s.191.

ziyade kızının devletin başına geçmesini vasiyet etmiştir. Nitekim İltutmuş, kendisinden adil, hayırsever, halkın koruyucusu ve büyük bir savaşçı olarak bahsedilen kızının devleti çekip çevireceğini fark etmiştir.¹⁷¹

Sultan Raziye'nin kabiliyetleriyle ilgili söylenen bir diğer husus da onun Kur'ân-ı Kerîm'i çok güzel okuduğu ve onun daha çocuk yaştaiken Kur'ân'ı ezberleyerek hafız olduğudur.¹⁷² Dolayısıyla çocukluğundan itibaren iyi ahlaklı ve dindar bir kişi olarak yetiştirilen Raziye Begüm, sultan olarak tahta çıktığında da bu yönünü en iyi şekilde devletine yansıtacaktır.

Sonuç olarak Sultan Raziye Begüm'ün hem tahta çıkış öyküsü hem de saltanatı sırasında yaşadıkları incelendiğinde, onun tüm zorluklara göğüs gererek devletini kalkındırmaya çalışan kudretli bir hükümdar olduğu görülecektir. Zira küçük yaştan itibaren babasının iyi bir eğitim vererek güzel meziyetlerle yetiştirdiği Raziye, büyüdüğünde erkek kardeşlerinin aksine Hindistan'daki bu büyük devleti idare edebilecek yetiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Rakiplerini aşarak Delhi tahtına oturan Raziye Begüm, saltanatı esnasında türlü entrika ve mobbinglere maruz bırakılarak tahtından edilmek istenmiştir. Ancak belirgin bir cesaret örneği gösteren Sultan Raziye, ne kadar yalnızlaştırılmaya çalışılsa da tüm engellere tek başına mukavemet gösterebilmiştir.

Saltanatı sırasında devleti tam anlamıyla önceki bitik durumdan kurtaran Sultan Raziye, babasının izini takip ederek ileriye yönelik adımlar atmayı başarmıştır. İyi huylu, adil, cömert bir yönetici olan Raziye, ülke içerisinde sulh ve sükunet ortamı tesis etmiştir. Saltanatının ilk yıllarında kendi adına para da bastırıldığı bilinen Sultan'ın eğer fırsat verilseydi devleti çekip çevirecek kuvveti kendinde barındırdığı görülmektedir. Kendinden önce ve sonra gelen erkek hükümdarla kıyas edildiğinde de onun hiçbir nâibe ihtiyaç duymaksızın devleti nasıl düzgün idare ettiği aşikardır. Nitekim devlet içerisinde birbirini sıkı sıkıya tutan Türk emir ve melikler de bu gücü fark etmiş ve kendisinden korkmuş olacaklar ki kendilerini görmezden gelen bu dirayetli hanımı yok etmek amacıyla birleşmişler ve başarılı da olmuşlardır.

Delhi Türk Sultanlığı tahtında dört yıl hüküm süren Sultan Raziye Begüm,

¹⁷¹ Cûzcânî, *Tabakâtu Nâsirî*, ss.633-634; Nizâmüddîn Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, ss.74-75; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, s.191.

¹⁷² Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, s.191.

güçlüklerle sonuna kadar baş edebilen dirayetli karakteriyle kendisinden sonraki yöneticiler için çok iyi bir örnektir. Biz de onun geride bıraktığı şiirleriyle ruhunun inceliklerinden yola çıkan hikayesini anlamaya ve az da olsa anlamlandırmaya gayret gösterdik.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
GÜÇ VE ZEKA TİMSALİ ŞECERÜ'D-DÜRR

I. İSMETÜ'D-DÜNYA VE'D-DÎN MELİKETÜ'L-MÜSLİMÎN ÜMMÜ HALİL ŞECERÜ'D-DÜRR (1250)

XIII. yüzyıl İslâm dünyasında hukuki olarak devlet idaresini eline almış diğer bir kadın yönetici, Eyyûbîlerden Melik Salih'in eşi Şecerü'd-dürr'dür. Mısır'da Eyyûbî Devleti'nin sona erip Memlûk Devleti'nin başlamasına vasıta olan Şecerü'd-dürr, bazı tarihçilere göre Memlûk devletinin ilk ve tek kadın sultanı sayılmaktadır. Her ne kadar Şecerü'd-dürr'ün saltanatı kısa süreli gibi gözükse de o, Eyyûbî ve Memlûk Devletleri arasında kurduğu köprüyle tarihe etkisi asırlar boyu sürecek bir iz bırakmıştır.

Şecerü'd-dürr, Melik Sâlih Necmeddîn Eyyûb'un güzelliği ve zekasına hayran kalarak satın aldığı cariyesiyken daha sonra onun nikahına girmiş ve yolculuğunu Mısır tahtına kadar sürdürmüştür. Zira daha ilk günden itibaren zekası, parlak fikirleri ve idare kabiliyetiyle dikkatleri üzerine çeken bu hanım, isminin anlamından mütevellit etrafına ışık saçan bir inci olduğunu fark ettirmiştir. Fakat Şecerü'd-dürr'ün adını tarihe kazıyan en önemli olay, Haçlılar gibi acımasız düşmanlar karşısında verdiği cesaret yüklü mücadele olmuştur. Öyle ki o, Müslümanların etrafını saran Haçlı ordusuna eşinin yani Eyyûbî Devleti Sultanı'nın vefat ettiğini duyurmadan karşılık vermiş ve akıllıca siyasetiyle devletin başsız kalmasını önlemiştir. Sultan Sâlih Necmeddîn'in zamanında satın alarak düzenli bir ordu gibi yetiştirdiği Bahrî Memlûkler de bu keskin zekayı ve üstün idare kabiliyetini fark etmiş olacak ki Şecerü'd-dürr'ün Eyyûbî tahtını elde etmesinde en büyük destekçisi olmuşlardır.

Tarihte perde arkasından eşini, oğlunu hatta torununu bile yönlendiren ve yöneten kadınlar olmuştur. Ancak Şecerü'd-dürr yalnızca perde arkasında kalmamış, o muhteşem fikirleriyle beslediği devletin hükümdarı da olmuştur. Kaldı ki uzun yıllar boyunca hem halkın hem de devlet erkanının gözünde bıraktığı iyi izlenim de ona saltanat yolunu kolayca açmıştır. Şecerü'd-dürr sultan olduktan sonra da devletini müşfik, cömert, fedakar ve yenilikçi sıfatlara sahip bir hükümdar olarak yönetmiştir. O adeta dışarıdan gelecek tehlikelere karşı istiridyesindeki sert ve aşılmaz kabukları gösteren, içindeki güzelliği ve parlaklığı da sahip olduğu tebaasına yansıtan gerçek bir inciye. Ancak yine bir kadının üstün siyasi zekası ve idare kabiliyetinden korktuklarından dolayı Müslümanların Melikesi olarak

saltanat sürmesine karşı olanlar, bu incinin derin denizlerde bırakılmasını savunacaklardır.

Halka hizmet Hakk'a hizmettir, bunu gerçekleştireninse cinsiyeti önemli değildir. Ne var ki XIII. yüzyıl Mısır coğrafyasında da her dönem ve coğrafyada karşılaşıldığı gibi bu durumu bir zaafmış gibi gösterenler olmuştur. Bizce en kötüsü de budur. Zira devletin payidar olması için azimle çalışan bir iktidarı sekteye uğratmak için daha gerçekçi ve geçerli bir sebep olmalıydı. Ancak Şecerü'd-dürr'ün uzun yıllar siyasette boy göstermesinden rahatsız olan bir grup onun herhangi bir idari yoksunluğuna değil de kadınlığına vurgu yaparak onu yok saymak istemişlerdir. Halbuki içinde pek çok Türk emir ve melikin yer aldığı Bahrî Memlûkler gibi koca bir grup onun arkasında yer almaktaydı. Bu sebeple onun yalnızca kadın olmasından dolayı istenmediğini düşünmek abestir. Herhalde büyük çoğunluğun ve halkın sevdiği saydığı bir hanımın göze çarpan tek kusuru önemli bir güç ve siyasi üstünlüğü elinde bulundurmaya tek başına muktedir olmasıdır. İşte bu güç ve destekten çekinen bazı gruplar o zamana kadar gelmiş klasik düşünceden yola çıkarak algı oyunları ile insanların hatta Halife'nin bile aklını karıştırmaya kalkışmıştır. Şecerü'd-dürr ise çekindiği veya idarede geri adım attığından dolayı değil de böylesi bayağı düşüncelerle onun önünü kesmek isteyenlerin gardını indirmek için evlilik yoluyla tahtı teslim etmeyi kabul etmiştir. Fakat bu evlilik onun idareci kimliğinden ödün vermesine engel olamamıştır. Nitekim o, bir fırtınada yerinden sökülemeyecek kadar dirayetli bir ağaçtı. Bu sebeple muhalif cephe başarı elde etmiş gibi gözükmesine rağmen Şecerü'd-dürr, tahtın arkasındaki asıl yönetici olmaya devam etmiştir.

Tahtı Şecerü'd-dürr'den devralan ve Memlûk Sultanı olan İzzeddîn Aybek, daima eşinin idari becerisi ve siyasi zekasından yararlanmış, kendi döneminde onun hükümdarlık kabiliyetini devam ettirmesinde herhangi bir sakınca görmemiştir. Ancak iktidar tehlikeli bir oyundur, bazen meyve verir bazen de zehir. Öyle ki aradan geçen zaman Aybek ve Şecerü'd-dürr'ün iktidar oyunundaki danışıklı dövüş halini yıpratmıştır. Aybek de zamanla iktidarın tadına varmış, elinden kaymasını veya şeriki olmasını istememiştir. Şecerü'd-dürr ise uzun yıllardır dikkatleri üzerinde toplayan, el üstünde tutulan bir kadinken sonrasında bunların görmezden gelinerek bir kuytuda solmaya terk edilmesini hazmedememiştir. Dolayısıyla her ikisinin de iktidar hevesiyle kararın gözleri bu oyunun kanlı bir şekilde sonuçlanmasına sebep olmuştur.

Resmiyette üç aya yakın saltanat süren ancak perde arkasından uzun yıllar

hükümranlığını devam ettiren Şecerü'd-dürr, mükemmel zekası, müthiş kültürü, idare kabiliyeti, cömert ve yenilikçi oluşuyla hem devletine hem de tarihe önemli izler bırakmıştır. Nitekim Eyyübî ve Memlûk gibi iki önemli devletin arasında mihenk taşı görevi gören Şecerü'd-dürr'ün birleştirici ve besleyici gücü bunun önemli kanıtıdır. Benzerinin az bulunduğu bu müstena kadın yöneticiyi daha iyi tanımak ve anlamak için bir sonraki kısımda daha detaylı üzerinde durulacaktır.

A. ŞECERÜ'D-DÜRR ÖNCESİ MISIR: EYYÛBÎ DEVLETİ'NİN SON ZAMANLARI

1. Melik Kâmil'den Melik Sâlih'e Kadar Olan Devir

Eyyübî Devleti, kurucusu Selâhaddîn Eyyüb'dan sonra tam bir bütünlük sağlayamamıştır. Zira Mısır, Halep, Dimaşk ve Kerek gibi pek çok bölge onun halefleri tarafından ayrı yönetilmeye başlanmıştı. Diğer yandan Moğol akınları ve Haçlıların dini ve siyasi sebepli saldırıları da devleti epey uğraştırıyordu. Melik Sâlih Necmeddîn Eyyüb ise bu devletin beşinci hükümdarı olan Melik Kâmil'in en büyük oğludur. Lakin onun Şecerü'd-dürr'den önce anlatılmasının asıl sebebi Şecerü'd-dürr'ün kendisiyle varlık bulduğu kişinin Melik Sâlih olmasından kaynaklanır. Buna binaen Şecerü'ü-dürr'ün, Melik Sâlih sultan olmadan önce ve sonrasında onun siyasetinde etkin rol oynadığı göz önünde bulundurulduğunda Sâlih Necmeddîn Eyyüb'un hayatını ve idareciliğini iyi bilmekte fayda vardır.

Melik Kâmil, daha ziyade Haçlılarla ilişkisini barışçıl yollarla dengede tutmaya çalışan bir hükümdardı. Nitekim Haçlılara karşı yapılan Suriye seferleri sırasında yerine oğlu Sâlih'i veliaht ve Mısır nâibi tayin ettikten sonra ayrılarak Nablus'a giden Melik Kâmil, burada Sicilya ve Alman imparatoru II. Frederich ile bir araya gelmişti. 1229 yılında yapılan bu görüşmeler neticesinde on bir yıl için Kudüs'ün Frank idaresine verilmesi şartıyla II. Frederich ile bir barış antlaşması imzalanmıştır.¹⁷³

Antlaşmadan sonra Mısır'a dönen Melik Kâmil ile oğlu Melik Sâlih'in aralarının bozulduğu ve onu görevinden azlettiği görülür. Fakat bunun diğer oğlu Melik Adil'in annesinin kışkırtmalarından dolayı mı yoksa Melik Sâlih'in babası yokken müstakil bir

¹⁷³ Ramazan Şeşen, "Eyyubiler Devleti", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, ed. Kenan Seyyithanoğlu, red. Hakkı Dursun Yıldız, C.VI, 1.b, İstanbul: Çağ Yayınları, 1990, s.363.

hükümdar gibi davranmasından ötürü mü olduğu bilinmemektedir.¹⁷⁴ Öte yandan 1232'de Moğolların sınırlarını zorladığını gören Melik Kâmil, öncü kuvvetlerinin başına oğlu Melik Sâlih'i komutan tayin ederek onu Suriye'ye göndermiştir. Melik Sâlih'in Şam'da geçirdiği vakitlerde kendisiyle büyük bir kafa ve gönül birliği içinde olduğu eşi Şecerü'd-dürr'den pek çok tavsiye ve yardım aldığı da kaynaklarda geçmektedir.¹⁷⁵

1236'da Hısn-ı Keyfâ'nın hakimi olan Melik Sâlih'e daha sonra Urfa ve Harran ıktaları da verilmiştir. Melik Kâmil doğuda kendisine ait olan toprakların idaresini oğlu Sâlih'e bırakarak Mısır'a döndükten sonra Melik Sâlih de babasının da iznini alarak 1238'de Harizmlilerle anlaşma yapmış ve onları Anadolu Selçukluları'ndan ayırarak kendi hizmetine sokmuştur. Bu durum Kâmil'in doğudaki gücünü artırmıştır.¹⁷⁶

Kazandığı güçten kuvvet alarak Dımaşk'ı kardeşinin elinden almaya kalkışan Kâmil, Mısır'da yerine küçük oğlu Âdil'i nâib bırakarak Şam'a hareket etmişti. Şehri teslim alan Kâmil'in ardından büyük oğlu Sâlih'in de Sincar, Nusaybin ve Habur'u ele geçirdiği haberi onu daha da mutlu edecekti. Her ne kadar mücadelesine devam etmek istese de bir süredir devam eden hastalığına yenilen Melik Kâmil, 11 Mart 1238 (H. 635)'de vefat etmiştir. Onun ölümü Eyyübî ailesinin bir karışıklık devresine girmesine sebep olacaktır.¹⁷⁷

Melik Kâmil'in ölümü üzerine emirler ve devletin ileri gelenleri onun yerine veliaht ve Mısır nâibi olan küçük oğlu el-Âdil Seyfeddîn Ebû Bekir'i tahta geçirmiş ve Dımaşk'taki amca oğlu Cevâd b. Yunus b. Mevdûd b. El-Âdil'in de nâib olmasını kararlaştırmışlardır.¹⁷⁸ Bu sırada Hıms'a bağlı Rahbe'yi kuşatmakta olan Sâlih kuşatmayı kaldırınca kendisine bağlı olan Harizmliler, el-Kâmil'in de ölümünü fırsat bilerek efendileri Sâlih'e isyan edip el-Cezire bölgesini yağmalamaya başlamıştı. Bunun üzerine yalnız kalan Sâlih, Sincar kalesine kaçmış ve o dönemde Halep Atabeyi konumundaki Safiyye Hatun'dan¹⁷⁹ yardım istemişse

¹⁷⁴ Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.79-80; Şeşen, "Eyyubiler Devleti", s.366.

¹⁷⁵ İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, s.341.

¹⁷⁶ Ramazan Şeşen, "Eyyübiler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XII., İstanbul, 1995, s. 23; İbn Haldûn *Târîhu İbn Haldûn*, s. 411; Uyumaz, "Türkiye Selçuklu Devleti-Eyyübî Münasebetleri", s.93; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, ss.151-152.

¹⁷⁷ Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, ss.196-197; Uyumaz, "Türkiye Selçuklu Devleti-Eyyübî Münasebetleri", s.93; Ramazan Şeşen, "Eyyübiler", *Türkler*, C.V., Ankara, 2002, s. 68; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, ss.147-148.

¹⁷⁸ Makrizî, *es-Sülûk*, ss.267-268; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, s.197; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, s.153.

¹⁷⁹ Safiyye Hatun, Eyyübîler'in Halep ve Dımaşk kolu hükümdarı el-Melikü'n-Nâsır Yusuf'un babaannesidir. Asıl adı Sâhibe Safiyye binti Melik el-Âdil Ebu Bekr b. Eyyüb'dur. Kaynaklarda Dayfe Hatun, Sâhibe Hatun şeklinde farklı isimleriyle de anılmaktadır. Küçük yaşta tahta geçen torununun yerine ölünceye kadar devlet idaresini eline aldığı bilinen Safiyye Hatun hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Mustafa Kılıç, *Melik Nâsır II. Salahaddin Yusuf devrinde Eyyübiler Devleti: Hicri 634-659 / Miladi 1236-1261*, (Doktora Tezi),

de olumlu bir cevap alamamıştı. Kaldı ki Safiyye Hatun, II. Adil yerine de Anadolu Selçuklu hükümdarı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile anlaşarak onun adına hutbe okutmaktaydı. Bu gücü ve boşluğu fırsat bilen Gıyâseddîn Keyhüsrev ise elindeki toprakları müttefikleri arasında Urfa ve Seruc'u Haleplilere, Sincar ve Nusaybin'i Mardin Artuklularına, Habur'u Şirkuh'a vererek paylaşmış ve kendisi de Samsat ile Amid'i almayı planlamıştı.¹⁸⁰

Sincar'da hapsedilen Sâlih Necmeddîn ise düştüğü zor durumdan kurtulmak adına planlar yapmaya koyulmuş, Harran'da bulunan oğlu Fetheddîn Ömer'e mektup yazarak Harizmlilerle anlaşma yapıp tekrar itaat altına almasını emretmiştir. Babasının talimatı üzerine Fetheddîn Ömer, Sincar kadısı Bedreddin Yusuf ile beraber Harizmliler ile Sincar, Harran ve Urfa'yı onlara ikta olarak vermek pahasına anlaşma yapmıştır.¹⁸¹

Harizmlilerle birleşerek güçlenen Sâlih Necmeddîn, Sincar'ı kuşatma altına alan Bedreddîn Lü'lü'yü büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Bunun ardından Harizmlilerden aldığı destekle oğlu Turan Şâh'ın idaresinde olan Amid'i kuşatan Anadolu Selçuklu kuvvetlerini de zayıflatarak muhasarayı kaldırtmıştır.¹⁸²

Diğer taraftan Sâlih Necmeddîn'in amca oğlu en-Nâsır Davud, öncesinde Melik Kâmil ile yaptığı antlaşmaya bağlı olarak Dımaşk'ın kendisine verilmeyip II. Âdil tahta geçince onun nâibi olan Cevâd'a verilmesini hazmedemiyordu. Dımaşk hakimi Cevâd ise adeta kendini devletin yönetici gücü olarak görmeye başlamıştı. Ancak ne II. Âdil ne de Cevâd devlet içerisinde otorite kurabilecek yapıdaydı. Hükümdar olarak II. Âdil, hiçbir zaman bu iç çekişmeleri engelleyecek yapıda dirayetli bir yönetici olamamıştı. Onlar devlet hazinesini Melik Kâmil zamanından geriye düşürüp, devletin imkanlarını eğlence ve lüks hayatına harcamaktan öteye gidememişlerdir.¹⁸³ Bu sebeple Dımaşk'ı de kaybetme korkusuna kapılan Cevâd, Sâlih'e mektup yazarak Dımaşk'ı Sincar ve Rakka şehirleriyle değiştirmek istediğini söylemiş, Sâlih de bu teklifi kabul etmiştir. Böylelikle oğlu Turan

İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2001, ss.62-66; Cengiz Tomar, "el-Melikü'n-Nâsır, Yûsuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXIX, Ankara, 2004, ss.78-79; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.41-42.

¹⁸⁰ Makrizî, *es-Sülûk*, ss.269-270; Şeşen, "Eyyübîler Devleti", ss.374-376; Uyumaz, "Türkiye Selçuklu Devleti-Eyyübî Münasebetleri", ss.93-94.

¹⁸¹ Makrizî, *es-Sülûk*, s.271; Şeşen, "Eyyübîler Devleti", s.375.

¹⁸² Makrizî, *es-Sülûk*, ss.271-272; Ebû'l-Fida, *el-Muhtasar*, s.198; Uyumaz, "Türkiye Selçuklu Devleti-Eyyübî Münasebetleri", s.94; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, s.411; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, s.168.

¹⁸³ Makrizî, *es-Sülûk*, s.275; Şeşen, "Eyyübîler Devleti", s.376; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, s.168; Ayşe Dudu Kuşçu, "Eyyübîler", *İslâm Tarihi ve Medeniyeti: Abbâsiler Döneminde Kurulan Devletler (IX-XIII. yy)*, Cilt ed. İsmail Hakkı Atçeken, Mustafa Demirci, C.VII., İstanbul: Siyer Yayınları, 2018, s.293.

Şâh'ı doğudaki topraklara nâibi olarak bırakıp Dımaşk'e hareket eden Sâlih Necmeddîn, 10 Aralık 1238 tarihinde anlaşma şartlarını yerine getirerek Dımaşk'ı almıştır.¹⁸⁴

Kazandığı zaferlerin ardından gayet güçlü durumda olan hatta Mısırlı emirlerinin gönderdiği mektuplar sebebiyle ardında beş bin kişiyle birlikte Şam'dan Mısır'a yürümek üzere olan Sâlih, Baalbek sahibi İmâdeddîn İsmail ile Hıms sahibi II. Şirkuh'un birleşerek hazırladığı gizli planlarının hedefi olacaktır. 1239 yılının Eylül ayında hain planlarını harekete geçirerek Dımaşk'ı aniden kuşatıp ele geçiren bu kişiler Sâlih'in oğlu ve aynı zamanda nâibi olan Fetheddîn Ömer'i de hapsedmişlerdir. Bu olay üzerine Sâlih Necmeddîn'in ordusu dağılmış, yanında çok az emir ve melik kalmıştır. Öyle ki, tüm o güçlü ve herkesin kendisine itaat ettiği zamanların ardından sadece Hama hakimi el-Muzaffer Takiyüddin onun adına hutbe okur hale gelmiştir.¹⁸⁵

Sâlih Necmeddîn'in ordusunun dağılıp gücünü kaybettiğini öğrenen Kerek hakimi en-Nâsır Davud da Nablus'a gelerek Sâlih ile birlikte cariyesi Şecerü'd-dürr ve memlûkü Rükneddîn Baybars'ı da yakalayarak esir etmiş ve onları Kerek Kalesi'nde göz hapsine almıştır.¹⁸⁶ Hapiste oldukları sırada Melik Sâlih'in yanında bulunan eşi Secerü'd-dürr'ün bir çocuk dünyaya getirdiği, bu sebeple nikahlandıkları söylenildiği gibi bu çocuğun Melik Sâlih tahta geçtikten sonra dünyaya gelmiş olduğu da kaynaklarda geçmektedir. Fakat bununla birlikte Halil isimindeki bu çocuğun altı yaşına kadar yaşadktan sonra vefat ettiği bilinmektedir.¹⁸⁷

2. Sâlih Necmeddîn Eyyûb Devri

Melik Sâlih'in, amcaoğlu en-Nâsır Davud tarafından hapsedilme süresi altı ayı bulmuştur. Bu sürede kardeşi II. Âdil de Melik Sâlih'in kendisine teslim edilmesi için para teklif etmeye devam ediyordu. Fakat en-Nâsır Davud'un elinde güçlü bir koz vardı ve bu

¹⁸⁴ Makrizî, *es-Sülûk*, ss.274-279; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, s.199; Şeşen, "Eyyubiler Devleti", s.376; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, ss.156-158.

¹⁸⁵ Makrizî, *es-Sülûk*, ss.280-293; Şeşen, "Eyyubiler Devleti", s. 378; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, ss.200-201; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, ss.411-412; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, ss.168-170; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.80-81.

¹⁸⁶ Makrizî, *es-Sülûk*, s.289; Şeşen, "Eyyubiler Devleti", s. 378; İsmail Yiğit, "Memlûkler (648-923/1250-1517)", *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, C.VII, 1.b., İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1991, s.15; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, s.201,209; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, s.412; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, ss.170-171; Uyumaz, "Türkiye Selçuklu Devleti-Eyyübî Münasebetleri", s.94.

¹⁸⁷ İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, s.373; Makrizî, *es-Sülûk*, s.299, 342; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, s.231; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, s.172,180; Cengiz Tomar, "Şecerüddür", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 2010, C.XXXVIII., s.404.

gücü kendilerinden nefret ettiği II. Âdil ve Dimaşk hakimi İmâdeddîn İsmail'e karşı yeri geldiğinde kullanmak istiyordu.¹⁸⁸ Diğer yandan Harizmliler, boş kalan el-Cezire topraklarını yeniden yağmalamaya başlamışlardı.¹⁸⁹

Eyyübîler kendi içlerinde kavga edip dursun, Franklar'ın el-Kâmil ile yaptığı on bir yıllık antlaşma süresi dolmuş ancak onlar şehri terk etmek yerine Haçlıların da yardımıyla Kudüs'ü tahkim etmeye başlamışlardı. Bu durum en-Nâsır Davud'u harekete geçirecek ve 21 günlük kuşatmanın ardından Mısırlı askerlerin de yardımıyla Kudüs'ü Haçlılardan geri alarak bütün istihkâmlarını ortadan kaldıracaktır.¹⁹⁰ Bu sırada Sâlih Necmeddîn'in de serbest bırakılması için Hama hakimi el-Mazaffer Takiyüddîn, Harizmliler ve Turan Şâh arasında müzakereler devam ediyordu. Nitekim Harizmliler'in saldırıları etrafındakileri o kadar yormuştur ki II. Gıyâseddîn Keyhüsrev dahi müttefikleri en-Nâsır Davud ve Mısırlı emirler ile birlikte yapılan bu ittifakı destekleyerek Melik Sâlih'in sultan olmasını ister hale gelmişlerdir.¹⁹¹ Bu sebeple en-Nâsır Davud onu serbest bırakarak Nablus'a çağırılmış ve onun adına hutbe okutmaya başlamıştır. Ardından beraber Kudüs'e giderek Aksâ Camii'nin yanındaki kutsal taşın yanında Mısır'ın Sâlih Necmeddîn'in, Şam ve Doğu vilayetlerinin de en-Nâsır Davud'un olacağına dair söz vererek antlaşma imzaladılar.¹⁹²

Kendi karşısında bir ittifak oluştuğunu gören II. Âdil de boş durmamıştır. Dimaşk hakimi İmâdeddîn İsmail ve Hims'ta babasının yerine geçen el-Mansur İbrahim ile anlaşma yaparak Sâlih Necmeddîn'i iki büyük ordunun ortasında bırakmışlardır. Tam bu sırada bir haberci Aybek el-Esmer liderliğinde Mısır'daki Türk emirlerinin II. Âdil'i tutukladığı ve kendilerini Mısır'a davet ettiklerini Sâlih'e bildirmiştir. Bunun üzerine en-Nâsır ile birlikte yola çıkan Melik Sâlih adına Mısır'da hutbe okutulmaya başlanmıştır.¹⁹³

17 Mayıs 1240 (H. 637) Cuma günü Sâlih Necmeddîn Eyyüb, Kahire'ye gelerek

¹⁸⁸ Makrizî, *es-Sülûk*, ss.290-291; Şeşen, "Eyyubîler Devleti", s. 379; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, s.201; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, s.412; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, ss.173-174.

¹⁸⁹ Uyumaz, "Türkiye Selçuklu Devleti-Eyyübî Münasebetleri", s.94.

¹⁹⁰ Makrizî, *es-Sülûk*, s.291; Şeşen, "Eyyubîler Devleti", s. 379; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, s.412; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, ss.165-166; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.81.

¹⁹¹ Şeşen, "Eyyubîler Devleti", s. 379; Uyumaz, "Türkiye Selçuklu Devleti-Eyyübî Münasebetleri", s.94.

¹⁹² Makrizî, *es-Sülûk*, ss.293-294; Şeşen, "Eyyubîler Devleti", s. 379; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, s.202; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.81.

¹⁹³ Makrizî, *es-Sülûk*, ss.294-295; Şeşen, "Eyyubîler Devleti", s. 379; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, s.202; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, s.412; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, s.167.

Kal'atü'l-Cebel'de Eyyübî tahtına oturmuştur.¹⁹⁴ II. Âdil ise Kal'atü'l-Cebel'de H. 644 veya 645 (1246) yılına kadar tutuklu kaldıktan sonra boğularak öldürülmüştür. Bu olayın, Eyyübîler arasında gerçekleşmiş taht mücadeleleri sırasında siyaseten işlenen tek cinayet olduğu kaydedilmektedir.¹⁹⁵

Sultan Sâlih devrinin ilk yıllarında, Eyyübîlerin merkezi idaresi beylikler üzerindeki otoritesini gittikçe kaybetmeye başlamıştı. Anadolu Selçukluları'nın 1243 yılındaki Köseadağ savaşında yenilmelerine kadar sadece el-Cezire, Hıms, Amid ve Hısn-ı Keyfâ'da Sultan Sâlih adına hutbe okunuyordu.¹⁹⁶ Dolayısıyla Sultan'ın oğlu Turan Şâh ve destekçileri Harizmliler el-Cezire ve Diyarbekir'de, Şam bölgesinde de bir diğer destekçisi Hama sahibi el-Muzaffer Takiyüddîn onun adına hutbe okutmayı tercih edenlerdi. Ama buna rağmen Halepliler, Hımslılar, Dımaşk ve Kerek beylikleri Sultan'a karşı cephe alarak merkeze bağlanmayı reddetmişlerdi. Hatta Halep tamamıyla müstakil bir devlet gibi yol izlemekteydi.¹⁹⁷

Sultan Sâlih Necmeddîn, Mısır'da yönetimi iyice eline aldıktan sonra devletin düzenini ve imarını sağlamak adına girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Daha önce kardeşinin kaybettiği malları toplamaya koyulan Sultan Sâlih bir yandan da Nil nehri üzerindeki Ravza adasında da kale ve saraylar inşa ettirmiştir. Sultan olmadan önce kendisini yalnız bırakmamış Türk memlûklerinin sadakatini unutmayan Sâlih, üç yıl gibi kısa bir sürede inşaat faaliyetini tamamlayarak Kal'atü'l-Cebel'den buraya taşınmış ve kendisine yeni Türk memlûkler satın alarak onların tamamını buraya yerleştirmiştir. Kendisine hizmet eden önceki memlûklere yenileri katılınca artık kışlalara sığmaz olmuşlardı bu yüzden yeni karargahlar yaptırılarak onlara özenli bir eğitim de alacakları bu mekan tahsis edilecektir. Böylelikle ileride 132 yıl hüküm sürecek *Bahrî Memlûklerin* temeli de atılmış oluyordu.¹⁹⁸

a. Bahrî Memlûkleri

Uzun ve uğraş dolu yılların ardından nihayet devleti kontrol altına almayı başaran

¹⁹⁴ Makrizî, *es-Sülûk*, s.297; Şeşen, "Eyyübîler Devleti", ss. 379-380; Yiğit, "Memlûkler", s.15; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, s.202; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, s.412.

¹⁹⁵ Makrizî, *es-Sülûk*, s.327; Şeşen, "Eyyübîler", *DİA*, s. 23; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, s.412.

¹⁹⁶ Şeşen, "Eyyübîler", *Türkler*, s. 68.

¹⁹⁷ Şeşen, "Eyyübîler Devleti", s. 380.

¹⁹⁸ Makrizî, *es-Sülûk*, ss.300-301, 341-342; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, s.412; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, ss.180-181.

Sâlih Necmeddîn, kendisine her hususta bağlı kalacak Türk memlûklerin gücünden faydalanmayı daha o günden hesap ederek aslında ne kadar ileri görüşlü bir hükümdar olduğunu da göstermektedir. Nitekim kendi döneminde kazandığı tüm zaferlerin ardındaki gizli kahramanlar hep bu Harizmlî Türk kölelerden oluşan askeri birliklerdir.

Türk memlûklerin ortaya çıkışı kimilerine göre bir son olarak görünse de nihayetinde Müslümanlar için yeni ve güçlü bir başlangıcın da adımı olmuştur. İleride anlatılacağı üzere Şecerü'd-dürr'ü *hoşdaş*¹⁹⁹ kabul etmelerinden dolayı ona pek çok yardımları dokunan Bahrî Memlûkleri, zamanla sahip oldukları gücü taht mücadelesine götürecektir kadar önemli konuma yükseleceklerdir. Bu durum Eyyûbî devletinin sonunu getirirken Memlûk Devletinin de ortaya çıkmasına yol açacaktır.

Bahrî Memlûkleri, zamanında Moğolların önünden kaçarak Suriye ve Mezopotamya çevresine gelen, buradan da hem askeri kabiliyetlerinden yararlanmak için hem de binicilikleri, savaşçılıkları, sadakatleri ve soylu davranışlarıyla nam salmalarından dolayı satın alınan Türk köleleridir. Sultan Sâlih Necmeddîn, kendileriyle özenle ilgilendiği bu kölelerin nüfusunun bir hayli arttığı dönemde onları karayla irtibatı olmayan ve iyi korunaklı Nil nehri üzerindeki Ravza adasına yerleştirmişti. Mısır'da Nil'e izafeten deniz anlamında "Bahr" denilmesinden ötürü bu gruba da *el-Memâlik el-Bahriyye* (Bahrî Memlûkleri) veya Sâlih'e nispetle *el-Memâlik Sâlihiyye* (Sâlihî Memlûkleri) denilmekteydi.²⁰⁰ Birçok sınıfa ve kola ayrılan Bahrîlerin elbiselerinin üstündeki işlemelerden ya da silahlarının üstüne kazılmış gül veya kuş gibi işaretlerle birbirinden ayrıldığı da bilinmektedir. Hatta kendi birlikleri arasında renk renk kumaş bantlarla ayrılmaları daha sonraları Haçlılara örnek teşkil etmiş onlar bunu beğenip taklit etmişlerdir.²⁰¹

Sultan Sâlih zamanında nüfuzlarıyla birlikte şöhretleri de epey artan bu kölemenlerin güçlerini halka veya rütbeli bir Mısır askerine dahi göstermekten çekinmeyip rahatsız ettikleri olmuştur. Her ne kadar Mısırlı askerler ve halk tarafından hoş karşılanmayan bu boy gösterileri çok ileri gitse de onlar kendilerine verilen değeri zamanı geldiğinde boşa

¹⁹⁹ Huşdâş veya Hoşdâş: Aynı ustâdın memlûkları olan, aynı devrede tibâkta öğrenim görmüş olan ve mezun olan memlûklardır. Huşdâş hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Abdullah Mesut Ağır, "Memlûklarda Asabiyye", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi(İLKE)*, S.21, 2008, ss.1-15; David Ayalon, "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi", çev. Samira Kortantamer, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.IV.,1989, ss. 241-242

²⁰⁰ Kâzım Yaşar Koprıman, "Mısır Memlûkleri (1250-1517)", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C.VI, İstanbul: Çağ Yayınları, 1990, ss.437-438; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.82.

²⁰¹ Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.82.

çıkartmayacaklardı. Nitekim XIII. yüzyılda var olan ve sadece Mısır'ı değil tüm İslâm alemini tehdit eden iki önemli tehlikeyi; Moğol istilası ve Haçlıları yine bu kölemen grup üstün gayretleri ve uzun uğraşları sonucunda def etmiş, Müslümanları rahata kavuşturmuşlardı.²⁰²

Sonuç olarak sahip oldukları güç ve kudreti kendi başarılarıyla her daim taçlandıran ve Abbâsîlere kadar dayanan geçmiş birikimlerini bir devlete dönüştürecek kadar ileri giden Bahrî Memlûkleri, Mısır'da 1250 yılından 1517 yılına kadar sürecek olan Memlûk Devletinin de zeminini oluşturmuşlardır. Daha sonları kendi içlerinde iki devire ayrılan ve 1382'den sonra sultanlarının çoğu Bahrîler gibi Türk değil de Çerkez asıllı olan ve Kal'atü'l-Cebel burçlarında ikamet ettikleri için *el-Memâlik el-Burciyye* (Burcî Memlûkleri) diye anılan grupla devlet hayatlarına devam eden Memlûkler birbirlerinden az çok farklı özellikler arz etmektedir.²⁰³

b. Sultan Sâlih Necmeddîn'in Uğraştığı İç İsyenlar

Sultan Sâlih Necmeddîn tahta geçtikten sonra en-Nâsır Davud ile yaptığı antlaşmaya sadık kalmayarak onun Dımaşk'ı ele geçirmesine yardım etmemiştir. Hatta 1244 senesinde antlaşmaya göre ona bırakmış olduğu Kudüs'ü ve ardından Şam'ı bile ele geçirecektir. Sultan, mecburiyetten bir söz verdiğini iddia ederek en-Nâsır'a vadettiği malı ve Dımaşk'ı ele geçirmesi için askerini göndermeye yanaşmamıştır. Dımaşk sahibi İmâdeddîn İsmail'in korkuyla Haçlılarla anlaşma yapıp bazı toprakları vermeyi planladığını duyunca isteklerini tekrarlayan en-Nâsır'a bu sefer istediği mallar verilse de yine asker takviyesinde bulunulmamıştır. Bu olay Sultan'ın bazı emirleriyle arasının açılmasına neden olsa da o emirleriyle muhatap olması için Muineddîn b. Şeyhu'ş-Şüyuh'u vezir tayin ederek bu durumu kendince fazla dallandırmadan çözmeye çalışmıştır.²⁰⁴

Sultan'ın kendisine verdiği vaatleri yerine getirmeyeceğini anlayan en-Nâsır Davud ise farklı bir yol izleyerek Dımaşk hakimi İmâdeddîn İsmail ve Hıms sahibi el-Mansur İbrahim ile anlaşma yapmış ve Sultan'a karşı birleşmişlerdir. Halep hakimi Safiyye Hatun da bu ittifaka katılanlar arasındadır. Öyle ki İmâdeddîn İsmail'in Anadolu Selçuklu Sultanı

²⁰² Kopruman, "Mısır Memlûkleri", s.438; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.82-83.

²⁰³ Kopruman, "Mısır Memlûkleri", s.444.

²⁰⁴ Makrizî, *es-Sülûk*, ss.298-299; Şeşen, "Eyyubiler Devleti", s. 380; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.81-82.

Gıyâseddîn Keyhüsrev adına hutbe okutarak onun da desteğini almak istediği görülür.²⁰⁵ Ancak her ne kadar destek toplamış olsa da bu onun endişesini dindirmeye yetmemiş, bu sebeple Haçlılarla Sayda, Taberiye, Safed, Kevkeb, Kudüs ve Askalan'ı vererek anlaşma yoluna gitmiştir.²⁰⁶ Bu gelişmeler üzerine harekete geçen Sultan Sâlih Necmeddîn, Harizmlilere haber göndererek onları yardıma çağıracaktır.

Sultan'ın davetini alan Berke Han komutasındaki Harizmliler biri Baalbek diğeri Dımaşk olmak üzere iki koldan pek çok yeri alarak Filistin'e varmışlardır. Gazze'de kurdukları karargahta daha sonra Mısırlı askerlerle birleşen Harizmliler ile İmadeddîn İsmail ve müttefikleri arasında büyük bir savaş meydana gelecektir.²⁰⁷ 16 Cemâziyelevvel 642 / 20 Ekim 1244 yılında Gazze yakınlarında gerçekleşen savaşı Sıbt el-Cevzî, "İslâm tarihinde Nureddîn ve Selaheddîn dönemlerinde bile, böyle bir savaş olmadı. Ertesi günü savaş alanına vardığımda öldürülenleri sayıyorlardı. Otuz binden fazla olduklarını söylediler." Şeklinde anlattığı bildirilir.²⁰⁸ Böylesi şiddetli ve Mısırlı askerlerin dahi savaş meydanını terk ettiği bir savaşta Harizmliler düşmanı büyük bir bozguna uğratmış ve Kudüs'ü geri almıştır. H. 645 (1247) yılına gelindiğinde ise Melik Sâlih bir yandan Dımaşk ve Kudüs gibi önemli merkezlerin idare ve imarıyla uğraşırken diğeryandan da Taberiyye ve uzun süredir dayanan Askalan'ı da Haçlıların elinden almıştır.²⁰⁹

Sultan Sâlih Necmeddîn tahta geçtiğinden beri adeta gün yüzü görmeden sürekli içte ve dışta gerçekleşen isyan ve savaşların ortasında kalmıştır. Bu isyanların en büyüğü de Suriye isyanı olacaktır. Çünkü her ne kadar Haçlılara verilen yerlerin çoğu alınmış ve Mısır-Şam yolu emniyeti sağlanmış olsa da Şam Eyyübîleri arasındaki bu sükûnet hali uzun sürmeyecektir. Hıms'ın Halepliler tarafından alındığını da duyan Sultan Sâlih, bizzat ordusunun başına geçerek olaylara müdahil olmuştur. Olayları bir süreliğine dindiren Sultan Sâlih'in vahim bir hastalığa yakalanması ve tüm bunlar yaşanırken yeni bir Haçlı tehlikesinin ortaya çıkması onu zor durumda bırakacaktır. Nitekim o Suriye'deki durumları

²⁰⁵ Makrizî, *es-Sülûk*, ss.308-309; Şeşen, "Eyyubiler Devleti", s. 383; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, s.414; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, s.181.

²⁰⁶ Makrizî, *es-Sülûk*, ss.314-315; Şeşen, "Eyyübîler", *DİA*, s. 23; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, s.209; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, s.414; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, s.181; Kuşçu, "Eyyübîler", s.293.

²⁰⁷ Makrizî, *es-Sülûk*, ss.315-317; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, s.209; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, s.414; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, s.196.

²⁰⁸ Şeşen, "Eyyubiler Devleti", s. 384.

²⁰⁹ Makrizî, *es-Sülûk*, ss.326-327; Şeşen, "Eyyübîler", *DİA*, s. 23; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, s.214; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, s.415; Şeşen, "Eyyübîler", *Türkler*, s. 68; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, s.211; Kuşçu, "Eyyübîler", s.293.

tamamen düzeltilmeden veya hastalığı geçmeden Mısır'a dönmek istemiyordu. Fakat Mısır'ı idare etme konusunda eşine yardımcı olan Şecerü'd-dürr'den Haçlıların Kıbrıs'tan hareket ederek Mısır'a doğru sefere çıktıklarını bildiren mektup onu hasta yatağından çıkararak Mısır'a dönmek zorunda bırakmıştır.²¹⁰

c. VII. Haçlı Seferi ve Şecerü'd-dürr'ün İdaredeki Konumu

Müslümanların Kudüs'ü tekrar ele geçirmeleri Batı Avrupa'da büyük bir etki yaratmıştı. Papa Hıristiyan alemine yeni bir Haçlı seferine çağırıyordu.²¹¹ Dindar oluşuyla nam salmış Fransa Kralı IX. Saint Louis ise bu sırada bilinmeyen bir hastalığın pençesine düşmüştü. Hastalığının ne olduğu, dermanı hiçbir şekilde bulunamayan, dili dahi tutulmuş bu kral hasta yatağındayken eğer şifa bulacak olursa Beytü'l-Makdis'i Müslümanların pis ellerinden kurtaracağına dair and verip sırf bu uğurda dualar ediyordu.²¹² Nitekim duasına karşılık bulup iyileşen Fransa Kralı, ayağa kalkar kalkmaz Papa'nın davetine cevap vererek sefer için hazırlıklara başlamıştır.

Fransa Kralı üç yıl süren hazırlıkları sırasında adağını yerine getirmek adına 50 bin asker ve 200 gemiyi hazırlayarak Kıbrıs'a doğru yola çıkartmıştı. Bu haberi aldığı sırada ağır hasta olan Sultan Sâlih ise ordusuyla beraber Mansûra şehrine gelerek doğudaki Eşmum-i Tannah bölgesine kendi karargahını kurdu.²¹³ 17 Eylül 1248 tarihinde Kıbrıs'a gelen IX. Louis ve tüm savaş birlikleriyle yapılan toplantıda seferin hedefinin Mısır olması noktasında anlaşma sağlanmıştır. Kışı atlattıktan sonra tüm hazırlıklarını tamamlayan ordu Mayıs 1249'da Dimyat'a doğru hareket etti.²¹⁴

2 Haziran 1249 tarihinde Dimyat'ı muhasara eden Fransız donanması Müslümanların güç göstermeden teslim olmasını istemişti.²¹⁵ Ancak Müslümanların karşılık verdiğini gören IX. Louis, Sultan Sâlih'e tehdit dolu bir mektup göndermiştir. Bu sırada hastalığı ağırlaşmış

²¹⁰ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, ss.343-344; Şeşen, "Eyyübiler Devleti", ss. 383-388; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, s.215.

²¹¹ Yiğit, "Memlûkler", s.16; Kuşçu, "Eyyübiler", s.294.

²¹² Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, ss.344-348.

²¹³ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, s.351; Makrizî, *es-Sülûk*, ss.328-331; Şeşen, "Eyyübiler Devleti", s. 388; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, C. III., Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992, ss.223-224; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, ss.216-217; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, ss.415-416; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, ss.216-217.

²¹⁴ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, ss.351-353; Şeşen, "Eyyübiler Devleti", s. 389; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, ss.220-223; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, s.216; Kuşçu, "Eyyübiler", s.294.

²¹⁵ Şeşen, "Eyyübiler Devleti", s. 383; Şeşen, "Eyyübiler", *Türkler*, s. 68; Kuşçu, "Eyyübiler", s.294.

olan Sâlih Necmeddîn, hasta yatağından Dimyat'ı savaşa hazırlamak adına talimatlar veriyordu.²¹⁶ Louis'in kendisine gönderdiği mektupta Endülüslü Müslümanlara yaptıkları zulümleri anlatarak adeta sizi de böyle mahvedeceğim dediği ve ordusunun çokluğuyla övüldüğü bu mektup Sultan Sâlih'i pek müteessir etmiştir. Hastalığının ağırlığına rağmen o çok sevdiği dinine ve Müslümanlara karşı böyle kin dolu sözlere ve düşünceye sahip din düşmanına karşı güç bulmuş olacak ki bu sözler karşılığında Fransa Kralına cesaret yüklü Müslümanları ve onların fetihlerde gösterdikleri başarıları anlattıktan sonra "Bizim kitabımızda küçük bir topluluğun, pek çok defalar büyük bir topluluğa galip geldiği yazılmıştır." Şeklindeki ayet-i kerîme ile cevap verdiği görülmektedir.²¹⁷

Tüm bu yazışmalar neticesinde karada başlayan muharebede Haçlıların şiddetli taarruzu Müslümanların ağır kayıplar almasına sebep oldu.²¹⁸ Buna binaen bazı kaynaklar, ortada hiçbir sebep yokken hatta Müslümanların tam hezimet yaşatacakları sırada başkumandan Emir Fahreddîn'in ricat ederek kaçtığı ve bu yüzden de ordunun onu takip ederek dağıldığını söylemektedir. Bundan dolayı Dimyat'ın alınması *anlaşılmaz bir muamma* olarak değerlendirilmektedir.²¹⁹ Çünkü orduyu izleyen halkın şehri boşalttığı bu yüzden de Haçlıların hiçbir zorluk çekmeksizin şehre girmesi onları dahi hayrete düşürmüştür.²²⁰

Haçlıların eline geçen Dimyat adeta bir Frank şehrine dönüştürülmüştür. Şehrin ulu camii yeniden katedral haline getirilerek şehre bir de piskopos tayin edilmiştir. Sultan Sâlih bu duruma çok üzülen savaşı meydanını terk eden bazı kumandanlarını idam ettirmiş, adeta bu zor günlerin hincını onlardan çıkarmıştır.²²¹ Bu durum ceza almış askerlerin ailelerini isyana sevk etmişken Fahreddîn'in akıllıca siyaseti sayesinde hem bu girişimden vazgeçmeleri sağlanmış hem de Sultan'ın gönlünü alarak kendisinin idamdan kolayca

²¹⁶ Makrizî, *es-Sülûk*, s.333.

²¹⁷ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, ss.355-361; Makrizî, *es-Sülûk*, ss.333-335.

²¹⁸ Makrizî, *es-Sülûk*, s.335; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, s.217.

²¹⁹ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, ss.362-364; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, s.222; İbnü'l-İmâd, *Şezeratü'z-Zehab*, s.237.

²²⁰ Makrizî, *es-Sülûk*, ss.335-336; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, s.224; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, s.216; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, s.222; İbn İyas, *Bedâi'z-Zuhûr*, s.278.

²²¹ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, s.365; Makrizî, *es-Sülûk*, s.336; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, s.217; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, s.217; İbnü'l-İmâd, *Şezeratü'z-Zehab*, s.237.

sıyırılmasına sebep olmuştur.²²²

Bizzat ordusunun başında olmak için Mansûra şehrine kendisini taşıtan Sultan Sâlih, Haçlılarla gerçekleşen küçük çaplı savaşlar sonucu pek çok Haçlıyı esir almıştır. Dımaşk kuvvetleri de Sayda'yı Haçlıların elinden almayı başarmıştır.²²³ Ancak tam Müslümanlar bu galibiyetlerden ötürü cesaretlenmeye başlarken Haçlıların başını tamamıyla ezmek isteyen Sâlih'in hastalığı buna fırsat vermemiş ve 14 Şaban 647 / 23 Kasım 1249 tarihinde Mansûra Kalesi'nde Sultan Sâlih Necmeddîn Eyyûb ebedî aleme göçmüştür.²²⁴

Savaş daha bitmemiş, düşman tam anlamıyla vazgeçmemişti. Mısır tahtının boş olduğunu böylesi bir zamanda açık etmenin ne gibi sonuçlar doğuracağını bilen Melik Sâlih'in ileri görüşlü eşi Şecerü'd-dürr, sultanın ölüm haberini onun tek varisi olan Turan Şâh Hısn-ı Keyfa'dan gelene kadar gizleme kararı aldı.²²⁵ Artık tüm idarenin kendisine geçtiği Şecerü'd-dürr sadece birkaç güvendiği emir ve veziri yanına çağırarak Sultan'ın öldüğünü askerden ve özellikle Fransızlardan saklanması gerektiğine dair onlardan söz aldı. Fakat buna rağmen Melik Sâlih'in ölmeden önce nâibi Emir Hüsameddin b. Ebi Ali'ye "Ben öldükten sonra memleketi Halife Musta'sım-Billah'tan başka kimseye teslim etme." Dediği de kaynaklarda bildirilmektedir.²²⁶ Her hâlükârda Bahrî Memlûklerin lideri Aktay'da Turan Şâh'ı çağırarak için Hısn-ı Keyfaya gönderilmişti.²²⁷ Öyle ki, Melik Sâlih'in ölümünü gizlemek için hükümdarın cenazesi için gerekli dini merasim dahi birkaç kişi arasında yapılmış ve tabutu gizlice Ravza kalesine götürülmüştür.²²⁸ Tüm bunlar yaşanırken asker ve halka da Sultan'ın hasta olduğu odasına girilmemesi gerektiği söyleniyor, halk ve emirler de buna saygı duyuyordu.²²⁹ Yine aynı sebeple her şey adet olduğu üzere devam ederken

²²² Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, ss.366-367; Makrizî, *es-Sülûk*, ss.336-337; Şeşen, "Eyyubiler Devleti", s. 389; Kopruman, "Mısır Memlûkleri", s.438; Yiğit, "Memlûkler", s.16; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, ss.224-225.

²²³ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, s.367; Makrizî, *es-Sülûk*, s.337; Şeşen, "Eyyubiler Devleti", s. 389; Şeşen, "Eyyübiler", *Türkler*, s. 68.

²²⁴ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, s.368; Makrizî, *es-Sülûk*, s.339; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, s.226; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, s.217; Şeşen, "Eyyübiler", *Türkler*, s. 68; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, s.218; İbn İyas, *Bedâi'z-Zuhûr*, s. 278; Kuşçu, "Eyyübiler", s.294.

²²⁵ İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, s.373; Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, ss.369-370; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, s.218; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, s.416.

²²⁶ Makrizî, *es-Sülûk*, ss.342-343.

²²⁷ Makrizî, *es-Sülûk*, s.345; Şeşen, "Eyyubiler Devleti", ss. 389-390; Yiğit, "Memlûkler", s.17; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, s.218; İbnü'l-İmâd, *Şezeratü'z-Zeheb*, s.238; Tomar, "Şecerüddür", s. 404; Kuşçu, "Eyyübiler", s.294.

²²⁸ Makrizî, *es-Sülûk*, s.339; Kopruman, "Mısır Memlûkleri", s.439; İbn İyas, *Bedâi'z-Zuhûr*, s.278; Abdullah Mesut Ağır, "Memlûklarda Bir Kadın Sultan: Şecer ed-durr İsmet ed-dîn Ümm-i Halîl", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.III., S.13, 2010, s.10.

²²⁹ İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, s.374; Makrizî, *es-Sülûk*, s.346; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, s.70;

Şecerü'd-dürr, Sultan'ın odasına yemekler gönderip onun imzasını taklit ederek fermanlar yazdırmıştır.²³⁰ Binaenaleyh, bir gün odasına çağırıldığı emirlere Melik Sâlih'in kendisine varis olarak Turan Şâh'ı seçtiğini, kendisinden sonra ona itaat etmeleri için yemin istediğini söyleyerek onlardan biat almıştır. Hepsisi de bu sözleri emir addetmiştir.²³¹ Şecerü'd-dürr bu zamana kadar durumu güzel idare etmiş, iyi bir siyasetçinin ona yaraşır akıllı bir eşe sahip olduğunu ispatlarcasına tahtı sonuna kadar korumayı bilmiştir.

Neticede Sultan'ın hiçbir şekilde ortalarda olmayıp işlerin vezir ve emirleri tarafından idare edilmesi, hutbelerde Melik Sâlih yanında Turan Şâh'ın adının da zikredilmesi insanların aslında ne olup bittiğini anlamasına yetmişti. Yine de ihtiyatlı davranmakta fayda vardı.²³² Ancak her ne kadar bu durum dile getirilmediyse de Haçlılar işi anlayıp Sultan'ın öldüğünü fark etmişlerdi. Haliyle bu olay onların cesaretinin artmasına ve yeni bir saldırıya hazırlanmalarına yol açacaktı. Nitekim onlar bir kadın ve ihtiyar komutanın idaresinin kısa zamanda çökeceğinden adları gibi emindi.²³³

Fransa kralı IX. Louis durumdan istifade ederek Mansûra'ya ani bir saldırı düzenledi. Mansûra yakınlarında karargahlarını kuran Haçlılar ile Müslümanlar arasında Aralık 1249 tarihinde başlayan çatışmalar şiddetli bir şekilde devam etmişti. Ocak ayında Fransa kralının kardeşi Comt d'Anjou'nun esir alınıp daha sonra düşman gemisinin yıkılmasıyla Müslümanlar lehine görülen bu savaş, Fransızların içeri girmenin bir yolunu bulup Müslümanların ordu komutanı Fahreddin b. Şeyhu's-Şüyuh'u şehit düşürmeleriyle küçük bir sekteye uğramıştı. Fakat Melik Sâlih'in özel ordusu olan Bahrî Memlûklerinden Baybars el-Bundukdarî'nin ordunun başına geçmesi durumu değiştirecektir. İyi eğitilmiş bin kişilik memlûkü de saflarına katan Baybars, Haçlı ordusunu geri püskürtmüş ve bin beş yüz kişilik seçkin şövalyeyi de öldürerek büyük başarı elde etmişti. Bu zafer, Bahrî Memlûklerin şöhretini arttırırken Haçlıları da biraz olsun durdurmaya yetmiştir.²³⁴

Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, s.218; İbn İyas, *Bedâi'z-Zuhûr*, s.279.

²³⁰ İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, s.374; Makrizî, *es-Sülûk*, s.344; Ebül-Fida, *el-Muhtasar*, s.218; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, s.218; İbn İyas, *Bedâi'z-Zuhûr*, s.279; İbnü'l-İmâd, *Şezeratü'z-Zeheb*, s.268.

²³¹ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, s.370; Makrizî, *es-Sülûk*, s.343; Kopruman, "Mısır Memlûkleri", s.439; Yiğit, "Memlûkler", s.17; Ebül-Fida, *el-Muhtasar*, s.218; Tomar, "Şecerüddür", s.404; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.84-85.

²³² Makrizî, *es-Sülûk*, s.344; Ebül-Fida, *el-Muhtasar*, s.218; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, s.416.

²³³ Makrizî, *es-Sülûk*, s.346; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, s.226.

²³⁴ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, ss.372-373; Makrizî, *es-Sülûk*, ss.347-350; Şeşen, "Eyyubiler Devleti", s.390; Yiğit, "Memlûkler", s.17; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, ss.226-229; Kuşçu, "Eyyubiler", s.294.

Mısır ve Mansûra'yı sevince boğan bu haberin on iki gün sonrasında Turan Şâh 21 Şubat 1249 tarihinde Mansûra ordugahına vardı. O gün Melik Sâlih'in vefat ettiği ilan edilerek yerine oğlu Muazzam Turan Şâh tayin edilmiştir. O da *es-Sultanü'l-Melikü'l-Muazzam Gıyaseddîn Turan Şâh* ismiyle tahta oturmuştur.²³⁵

3. Turan Şâh'ın Kısa Süren Saltanatı

İyi bir eş ve üvey anne olarak Turan Şâh'a tahtı güvenli bir şekilde teslim edip kendisine düşen görevi yerine getirdiğini düşünen Şecerü'd-dürr, artık kocasının matemiyile ilgilenmeye koyulmuş devlet işlerini de olması gerektiği gibi üvey oğluna bırakmıştı.²³⁶ Turan Şâh ise tahta geçer geçmez Haçlıları Mısır'dan tamamen kovmak adına girişimlere başlamıştı. Çünkü Haçlıların karargahı hala Dimyat'ta konuşlanıyordu. Diğer Haçlı askerlerinin de Mansûra ve İşmun civarında toplandığını bilen Turan Şâh, onların birbiriyle ilişkilerini kesmek adına bir çevirme hareketi yaparak Haçlıları muhasara altına almıştır. Onlar daha ne olduğunu anlayamadan Nil üzerinden gelen erzak ve silah teçhizatlarını barındırdıkları elli civarında gemiyi ele geçiren Müslümanlar düşmana büyük bir darbe vermiştir. Nitekim açlık ve salgın hastalıkların baş gösterdiği bu abluka dönemi onları bir hayli yıpratmıştır.²³⁷

Haçlılara erzak taşıyan bir başka düşman donanmasıyla Müslümanlar arasında başlayan ani çatışmalar sırasında Mısırlılar düşmana ait otuz iki parça gemiyi de ele geçirmiştir. Bunun ardından Kudüs ve bazı Filistin sahil şehirlerinin verilmesi şartıyla sulh isteyen Haçlıları Turan Şâh geri çevirmiştir. Bu olay üzerine Dimyat'a doğru çekilmeye başlayan Haçlıların artlarında bıraktıkları köprüden onları takip eden Müslümanlar, Frankları her taraftan kuşatmıştır. 7 Nisan 1249 tarihinde Fâriskur yakınlarında meydana gelen şiddetli çatışmalar Bahrî Memlûkleri ve özellikle Baybars el-Bundukdarî'nin gayretleri neticesinde IX. Louis dahil binlerce düşmanın esir edilip otuz bin civarında Fransız askerinin de öldürülmesiyle sonuçlanmıştır. Böylelikle Turan Şâh ve çoğunluğu Bahrî

²³⁵ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, s.373; Makrizî, *es-Sülûk*, s.352; Şeşen, *Eyyubîler Devleti*, s.390; İbn İyas, *Bedâi'z-Zuhûr*, s.279; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.85.

²³⁶ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, ss.373-374.

²³⁷ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, ss.374-377; Makrizî, *es-Sülûk*, ss.353-354; Şeşen, "Eyyubîler Devleti", ss.390-391; Yiğit, "Memlûkler", s.18; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, s.229; İbnü'l-İmâd, *Şezeratü'z-Zeheb*, s.239; Ağır, "Memlûklarda Bir Kadın Sultan", s.11.

Memlûklerinden oluşan ordu büyük bir başarı elde etmiştir.²³⁸

a. Saltanata Bahrî Memlûklerin Darbesi

Sultan Turan Şâh, kazandığı zaferin ardından karargahını Fâriskur'a taşıdı. Belki de zaferin gururuna kapılarak burada kendisine yüksek kulesi olan ahşap bir köşk yaptırıp, zevk ve eğlence hayatına daldı.²³⁹ Tahta çıkmasına yardım eden üvey annesi Şecerü'd-dürr ve zafer kazanmasında büyük yardımları olan Bahrî Memlûkleri hakkında ileri geri konuşmaya başlamıştı.²⁴⁰ Aslında Hısn-ı Keyfa'dan beraberinde getirdiği memlûkler Mısır'daki Sâlihî memlûkleri çekemeyince Sultanlarını kışkırtmaya başlamışlardı. Onun ancak Şecerü'd-dürr'e bağlı olan memlûkler aracılığıyla bu tahtta ismen hükümdar olabileceğini söyleyerek Bahrî Memlûklerine karşı cephe almasına sebep olmuşlardı.²⁴¹ Bu yüzden Turan Şâh, kendisine tahtı verebilmek için bin bir güçlüğü aşan üvey annesi Şecerü'd-dürr'e ağır hakaretlerde bulunduğu bir mektup göndererek onu babasından kalan hazineleri saklamakla itham etmiş ve onları derhal geri vermesini emretmiştir.²⁴² Ancak Şecerü'd-dürr bu hazinenin o daha Hısn-ı Keyfa'dan Mansûra'ya varmadan Haçlılarla yaptığı mücadele sırasında kullanıldığını bildirirse de bu hakaretleri çok gücüne gittiğinden olacak ki, Bahrî Memlûklerine duyurmaktan da geri durmamıştır.²⁴³ Zira Şecerü'd-dürr, Sultan Sâlih tarafından ölmeden önce Turan Şâh'a emanet edilmişti. Sâlih Turan Şâh'a vasiyetinde özellikle yanında tutmasını istediği üvey annesine kendisine hürmet ettiği gibi hürmet edip sevip saymasını vurguladığı halde o babasının tüm bu öğütlerini görmezden gelmiştir.²⁴⁴

Turan Şâh'ın tahtın ortakları olarak gördüğü Sâlihîleri, sarhoş olduğu zamanlarda eline kılıç alarak öldüreceğine dair sözler söyleyip tehditler savurması yetmezmiş gibi bir de Şecerü'd-dürr'e akıl almaz hakaretlerde bulunması bardağı taşıran son damla oldu. Zaten hiç

²³⁸ Makrizî, *es-Sülûk*, ss.354-356; Şeşen, "Eyyubîler Devleti", s.391; Koprıman, "Mısır Memlûkleri", s.439; Runcıman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, ss.230-231; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, s.219; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, s.417; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, s.230; İbn İyas, *Bedâi'z-Zuhûr*, ss.280-281; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.85-86.

²³⁹ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, s.378; Makrizî, *es-Sülûk*, s.356; İbn İyas, *Bedâi'z-Zuhûr*, s.283.

²⁴⁰ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, ss.379-381; Şeşen, "Eyyubîler Devleti", s.391; Yiğit, "Memlûkler", s.18; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, s.417; Tomar, "Şecerüddür", s.404.

²⁴¹ Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.86.

²⁴² İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, s.373; Makrizî, *es-Sülûk*, s.358; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, s.233.

²⁴³ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, ss.382-383; Koprıman, "Mısır Memlûkleri", s.440; Yiğit, "Memlûkler", s.18; Runcıman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, s.232; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, s.233; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.86; Ağır, "Memlûklarda Bir Kadın Sultan", s.12; Tomar, "Şecerüddür", s.404.

²⁴⁴ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, s.221.

olmaması gereken bir zamanda yapmaması gereken her şeyi yapan bir hükümdarı halkı da sevmediği için pek çok muhalifi olan Turan Şâh, tahtı kendilerinin yardımcılarıyla elde ettiği Şecerü'd-dürr ve Bahrî Memlûklerini da karşısına alacaktı.²⁴⁵

Yaptıklarıyla kendi ölüm fermanını imzalayan Turan Şâh, yine köleleriyle ziyafet çektiği bir gün sonunda çadırındayken Bahrî Memlûkleri'nin saldırısına uğrayacaktır. Baybars el-Bundukdârî'nin darbesiyle parmakları kesilen Turan Şâh her ne kadar kendi yaptırdığı kaleye kaçsa da kurtulamadı. Memlûklerin ok yağmuruna tutup ateşe verdiği kaleden “Hiçbir şey istemiyorum! Bırakın Hısn-ı Keyfa'ya döneyim. Ey Müslümanlar! İcinizde bana yardım edecek yok mu?!” diyerek aman dileyen Turan Şâh'ın yardımına kimse yetişmedi. Kendisini Nil'e atarak kurtarmaya çalışan Turan Şâh, Baybars el-Bundukdarî liderliğindeki memlûklerin onu nehirde yakalaması sonucu öldürülmüştür. Adeta *yaralı, yanık ve boğulmuş* olarak can vermiştir. Turan Şâh'ın cesedi üç gün meydanda kaldıktan sonra ancak Halifenin elçisi müsaade elde ederek cenazesini kaldırabilmiştir.²⁴⁶ (Muharrem 648 / Nisan 1250)

Yetmiş gün süren hükümdarlığın ardından Melikü'l-Muazzam Turan Şâh'ın ölümüyle birlikte seksen bir yıl süren Eyyübî Saltanatı'nın da sonu böylelikle gelmiş oluyordu. Bundan sonra Memlûk Sultanlığı devri başlayacaktır.²⁴⁷

B. ŞECERÜ'D-DÜRR'ÜN SALTANATI

1. Şecerü'd-dürr'ün Tahta Çıkışı

Turan Şâh'ın ölümünün ardından artık taht adına söz sahibi olan yegane grup Bahrî Memlûkler olmuştur. Onlar Melik Sâlih döneminden beri devletin düzeni ve devamlılığı için ellerinden geleni yapmış, her seferinde stratejik noktalarda olmayı bilmişlerdi. Bu yüzden kendilerini vazgeçilmez bir noktaya koyan Bahrî Memlûkleri tahta bir sonraki geçecek olan Sultan'ı seçmede de belirleyici olmuştur. Onlar aynı soydan geldikleri ve kendilerinin

²⁴⁵ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, ss.379-381; Koprman, “Mısır Memlûkleri”, s.440; Yiğit, “Memlûkler”, s.18; İbn İyas, *Bedâi'z-Zuhûr*, s.284.

²⁴⁶ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, ss.386-391; Makrizî, *es-Sülûk*, ss.359-360; Şeşen, “Eyyubiler Devleti”, s.391; Koprman, “Mısır Memlûkleri”, s.440; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, s.232; Ebül-Fida, *el-Muhtasar*, s.219; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, s.417; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, ss.233-234; İbn İyas, *Bedâi'z-Zuhûr*, s.284; İbnü'l-İmâd, *Şezeratü'z-Zeheb*, s.241; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.87; Tomar, “Şecerüddür”, s.404.

²⁴⁷ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, s.391; Makrizî, *es-Sülûk*, ss.360-361; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, s.234.

hoşdaşı kabul ettikleri Melik Sâlih Necmeddîn'in dul eşi Şecerü'd-dürr'ü sultan yapmış, İzzeddîn Aybek et-Türkmânî'yi de onun atabeki²⁴⁸ ve ordu komutanı tayin etmişlerdir.²⁴⁹ (30 Muharrem 648 / 4 Mayıs 1250) Şecerü'd-dürr'ün soy itibarıyla Memlûklere yakın olmasından ötürü Makrizî Memlûk Devleti'nin ilk sultanı olarak onu görürken²⁵⁰ bazı tarihçiler Şecerü'd-dürr ile evliliğinin ardından başa geçen el-Melikü'l- Mu'iz İzzeddîn Aybek et-Türkmânî'nin ilk Memlûk sultanı olduğunu bildirmektedir.²⁵¹

Şecerü'd-dürr, Melik Kâmil devrinden beri devlet işleriyle ilgiliydi. Eşi Melik Sâlih tahta çıkmadan önce ve sonrasında idarî ve siyasi işlerde ne kadar tecrübeli olduğunu herkese ispatlamıştı. Melik Sâlih döneminde Suriye'de çıkan isyanlarda eşine Mısır'da destek vermesi, VII. Haçlı seferi sırasında eşinin ölümüyle gerçekleşen boşluğu gidermede gösterdiği cesaret ve başarı da bu tecrübesine gösterilecek örneklerdendi. Belki de Turan Şâh devleti gerçek anlamda idare edebilseydi Şecerü'd-dürr'de bu tecrübeleriyle tarihe ismini yazdırmakla yetinecekti. Ancak durum böyle olmamış ve o her ne kadar tahtı muhafazası için gerekli gördüğü ellere bıraksa da yapmakla iyi anıldığı iş yine onu bulmuştu. Bu yüzden Mısır Memlûkleri'nin desteğiyle tahta çıkan Şecerü'd-dürr, hızlıca devletin içinde bulunduğu Haçlı meselesiyle ilgilenmeye koyulmuştur.

a. IX. Louis'in Serbest Bırakılması

Fâriskur savaşında kazanılan zafer sonucu Fransa Kralı IX. Louis dahil binlerce kişi esir edilmişti. Şecerü'd-dürr tahta geçince bu meseleyle ilgilenmiş ve Emir Hüsameddin Ebu Ali'yi Mansûra'ya göndererek esir kralla antlaşma sağlanmasını emretmiştir.²⁵²

Müzakereler sonucu yapılan barış antlaşmasına göre Dimyat'ın Müslümanlara teslim edilmesi ve yarısı peşin ödenmek şartıyla sekiz yüz bin dinar fidye karşılığında tüm esirler

²⁴⁸ Atabeg, Selçuklular ve sonraki Türk devletlerinde kullanılan bir unvandır. Eyyübîler'de daha çok askeri bir vazife ve unvan olarak kullanılıp sonraları başkumandan anlamında "atebegü'l-asâkir" ifadesi kullanılmaya başlanmıştır. Memlûkler'de ise saltanat nâibliğinden sonra devletin en yüksek ve nüfuzlu makamı olarak varlığını sürdürmüştür. Bkz. Coşkun Alptekin, "Atabeg", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.IV, İstanbul, 1991, ss.38-40.

²⁴⁹ İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-Zâhir*, s.373; Makrizî, *es-Sülûk*, s.361-362; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, s.220; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, s.417; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, ss.234-235; İbn İyas, *Bedâi'z-Zuhûr*, s.285.

²⁵⁰ Makrizî, *es-Sülûk*, s.361.

²⁵¹ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, ss.235-236; İbn İyas, *Bedâi'z-Zuhûr*, s.288; Kopruman, "Mısır Memlûkleri", s.444; Fatih Yahya Ayaz, "Memlûkler", *İslâm Tarihi ve Medeniyeti: Müslüman Türk devletleri-II*, edt. Muhammed Hanefi Palabıyık, Osman Çetin, C.IX., İstanbul: Siyer Yayınları, 2018, 451.

²⁵² Makrizî, *es-Sülûk*, ss.362-363; Takkuş, *Târîhu'l-Memâlik*, ss.37-39.

serbest bırakılacaktı. Böylelikle Mısır Haçlılardan tamamen temizlenmiş olacaktı. On yıl devam edecek olan ve 7 Mayıs 1250 tarihinde imzalanan bu antlaşma sonrasında şartlar yerine getirilmiş ve Dimyat Haçlı işgalinden kurtulmuştur. Fransızlarda on bir ay sonrasında ordularını ve donanmalarını kaybetmiş olarak Akkâ yolunu tutmuştur.²⁵³ Böylelikle Şecerü'd-dürr de hükümdar olduktan sonraki ilk ve önemli zaferini kazanmıştır.

2. Şecerü'd-dürr'ün Devlet Yönetimi

Dimyat'ın geri alınıp Haçlıların Mısır'dan kovulması Müslümanları bayram havasına sokmuştu. Mısır halkı sevinç içindeyken Emir Hüsameddin ve maiyeti Kahire'ye alkışlar eşliğinde girmişti. Saferin onunda Dimyat'tan dönen askerler de Şecerü'd-dürr'e biat edince artık Mısır'da tamamıyla sulh ortamı temin edilmişti.²⁵⁴

Mısır'ın mutlu ve huzurlu günlerine dönmesi, Şecerü'd-dürr'ün devlet hakimiyetini bütünüyle sağladığı anlamına gelmiyordu. Her ne kadar Sultan olmadan önce siyasette parlak bir geçmişi olsa da bu onun kadın olduğu gerçeğini değiştirmiyordu. Müslüman halkın geçmişten gelen bir alışkanlığı vardı ve bu tabuyu yıkmak öylesine kolay bir durum değildi. Dolayısıyla Haçlıların Mısır'dan kovulması gibi önemli bir olay dahi bu gerçeği kabullenmelerinde etkin rol oynamamıştır. Bu durumun farkında olan Şecerü'd-dürr ise halk ve devlet ricali nezdinde hoşça gidecek uygulamalara yönelmiştir.²⁵⁵

Halkı adına yaptığı uygulamalar esnasında onlardan aldığı ağır vergileri kaldırıp pek çoğunu da hafifleten Şecerü'd-dürr, halkının kalbini kazanmak için önemli sayılacak adımlar atmıştır. Bu yüzden Fransızlar karşısında aldığı zaferin yanında hem emirlerine hem de halkına karşı temkinli ve epey cömert davranan Sultan'a onların saygı ve bağlılıkları da bir hayli artmıştır.²⁵⁶ Her şeyden evvel bu sevgi ve saygıyı hedefleyen Sultan, emeline kendi üstün gayretleri sonucunda ulaşacaktır.

²⁵³ Makrizî, *es-Sülûk*, ss.362-363; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, s.233; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, s.220; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, s.417; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*", ss.90-91, Kâzım Yaşar Koprıman, "Mısır Memlûkleri", *Türkler*, C.V., Ankara, 2002, ss.101-102; Tomar, "Şecerüddür", s.404.

²⁵⁴ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, s.393; Makrizî, *es-Sülûk*, s.362; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.90-91.

²⁵⁵ Koprıman, "Mısır Memlûkleri", s.441; Yiğit, "Memlûkler", s.19; İbn İyas, *Bedâi'z-Zuhûr*, s.286.

²⁵⁶ Makrizî, *es-Sülûk*, s.366; Yiğit, "Memlûkler", s.19; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*" s.91; Koprıman, "Mısır Memlûkleri", *Türkler*, s.102; Ağır, "Memlûklarda Bir Kadın Sultan", s.12; Tomar, "Şecerüddür", s.404.

a. Devlet Ricâline Karşı Tutumu

Şecerü'd-dürr sultan olduktan sonra önceki hükümdarlar gibi Kal'atü'l-Cebel'e yerleşmiş ve buradan devletini idare etmiştir. Halkına karşı gösterdiği cömert tutumu idaresi altındakilere de gösteren Şecerü'd-dürr, emirlerinden bazılarına kıymetli hediyeler dağıtırken birçoğuna da hil'at giydirip şerefli rütbeler ve ıktalar vermiştir. Ayrıca onun yönetim sürecinde her gün özel bir dairede vezirlerini topladığı, kendisi ince bir perdenin arkasında olmak suretiyle onlarla toplantılar düzenlediği bilinmektedir.²⁵⁷

Sultan daima etrafındakilerin ve halkının düşüncelerini önemsemiş, gerektiğinde bu düşüncelerini tetkik etmiştir. Bir diktatör gibi sadece kendi bildiğini okuyup fütursuzca hareket eden biri hiç bir zaman olmamıştır. Buna karşın bir işe başlamadan veya bir karar almadan önce vezirleriyle istişare eder, onların fikirlerini de dinledikten sonra kararnâmeleri veya fermanları bizzat kendi imzalıydı. Halkına bir emir vermek istediğinde bunu doğrudan doğruya yapmak yerine atabeki İzzeddîn Aybek'le konuşup görüştüktan sonra ona emrini iletirdi.²⁵⁸ Bir bakıma kendisini bu göreve getirenlere karşı da gereğini yapmaktan geri durmayıp onlara şükranlarını böyle sunmaktaydı. Dolayısıyla yaptığı uygulamalar dikkatle incelendiğinde Şecerü'd-dürr'ün, emirlerinden tutun askerine ve halkına varıncaya kadar her kesimi titizlikle düşünüp önemseddiği görülmektedir.

b. Yönetimi Sırasında Kullandığı Ad Ve Unvanlar

Şecerü'd-dürr halk ve devlet ricali nezdinde iyice benimsendikten sonra artık devlet işlerini bir düzene oturtmuş, bundan sonra Kal'atü'l-Cebel'den çıkan tüm emir ve kararlarının üzerinde *Vâlidetü Halîl* alametini kullanmıştır. Hatta bu unvan, kendisi görevi bırakıp yerine İzzeddîn Aybek geçinceye kadar üç ay boyunca kullanılmaya devam ettiği söylenilir.²⁵⁹ Yine Halil'in annesi anlamında *Ümmü Halîl* alametini kullandığı da kaydedilmektedir.²⁶⁰ Neticede resmi evraklarda kısaca *Vâlidetü Halîl* imzasını kullanan Şecerü'd-dürr'ün devlet idaresini tamamıyla eline almış bir hükümdar olarak hakimiyeti

²⁵⁷ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, ss.401-404; Koprıman, "Mısır Memlûkleri", ss.441-442; Yiğit, "Memlûkler", s.19; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.91-92.

²⁵⁸ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, ss.407-408; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.91-92

²⁵⁹ İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, s.374, Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, s.70.

²⁶⁰ İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, s.417.

sağladığı daha pek çok ad ve unvanla taltif edilmesinden de anlaşılmaktadır.²⁶¹

Şecerü'd-dürr her ne kadar tahta geçerken adet olunan hükümdarlık hil'atini giymese de herkes kendisine biat etmişti.²⁶² Buna rağmen, idaredeki konumunu iyice belirginleştirmek isteyen Şecerü'd-dürr Kahire ve bütün Mısır minberlerinde Cuma günleri kendisi için hutbe okutturmuştur.²⁶³ Bunun yanında, kendi adına para bastırarak bir yüzüne Besmele diğer yüzüne *el-Musta'simiyyetü's-Sâlihiyye Meliketü'l-Müslimîn Vâlidetü'l-Meliki'l-Mansûr Halîl Halifetü Emîri'l-Müminîn* yazdırmıştır.²⁶⁴

265

Ayrıca onun adına okunan hutbelerde bazen hatiplerin اللهم وادم سلطان الستر الرفيع، والد الملك خليل واحة الله الجهد الصالحة، ملكة المسلمين، عصمة الدنيا والدين، ام خليل المستعصمية صاحبة ملك الصالح سلطان Melik Sâlih'in sahibesi, Musta'simî Halil'in annesi Sâlihiye'yi kuru mealinde ve benzeri ifadelerle Şecerü'd-dürr'ün ad ve unvanları okunarak kendisine ve idare ettiği ülkeye dualar edildiği bilinmektedir.²⁶⁶ Buna ilave olarak Nüveyrî, Şecerü'd-dürr'ün Şam ümerasına yolladığı fermanlarında kendisini tasvir ederken الامر العالي المولوي السلطاني الخاتوني الصالحي

²⁶¹ Makrizî, *es-Sülûk*, s.362; Koprman, "Mısır Memlûkleri", s.442; Yiğit, "Memlûkler", s.19; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, s.235; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.89.

²⁶² İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, s.373.

²⁶³ İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, s.373; Makrizî, *es-Sülûk*, s.362; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, s.220; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, s.417; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, s.235.

²⁶⁴ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, s.405; Makrizî, *es-Sülûk*, s.362; Koprman, "Mısır Memlûkleri", s.442; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, s.220; Takkuş, *Târîhu'l-Memâlîk*, s.40; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.89.

²⁶⁵ Şecerü'd-dürr'e ait bir para Bkz. <https://ar.wikipedia.org/wiki/شجر الدر> (03.05.1993)

²⁶⁶ İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, s.374; Makrizî, *es-Sülûk*, s.362; Takkuş, *Târîhu'l-Memâlîk*, s.40; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, s.70; İbn İyas, *Bedâi'z-Zuhûr*, s.286; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.89-90.

الرحيمي الشكله unvanlar kullandığını kaydetmektedir.²⁶⁷

Şecerü'd-dürr'ün köle kökenli olup Eyyübî ailesine herhangi bir kan bağının olmaması onun tahtta hak sahibi olmadığı anlamına geldiğinden kendisini vasıflandırırken eşi ve daha küçük yaşta vefat eden oğlu Halil'i anması onların nezdinde tahtı şer'an hak ettiğini ifade etmektedir.²⁶⁸ Fakat her ne kadar çoğunluğun sevgi ve saygısını kazanıp devlet idaresine adını yazdırsa da bu tahtın sahibinin bir kadın olmasını sindiremeyen ve Şecerü'd-dürr'ü kabullenmeyen bazı kişiler onu tahttan indirmenin yollarını aramaya devam edeceklerdir.

c. Devrine Kattığı Yenilik: Mahmil-i Şerîf

Şecerü'd-dürr'ün kendisine yöneltilen muhalefetler bir yana bırakıldığında devletinin payidar olması için elinden geleni yapmaya çalışan müşfik, cömert ve yenilikçi sınıflara sahip bir hükümdar olduğu görülecektir. Zira dinine tam anlamıyla bağlı ve şeriat çizgisinden şaşmamaya her zaman gayret eden bu kadın Sultan, o zamana kadar kimsenin yapmadığı güzel bir adet çıkarmıştır.

Her yıl Mekke ve Medine'ye giden hacı kabileleriyle birlikte hediyeler gönderilmesi şeklinde gerçekleşen ve *Mahmil-i Şerîf* adı verilen bu adet aslında Abbâsîler zamanından beri süregeldiği bilinir. Osmanlı'da bu durum gelişmiş ve onlar her yıl surre alayı tertip ederek şaşaalı törenler eşliğinde hazırlatılan hediyeleri önceleri develerle sonra trenle İstanbul'dan Mekke'ye göndermiştir. Buna benzer şekilde Kâbe'ye örtü gönderme geleneği ise bunlardan daha eski ve İslâm'ın ilk dönemlerinden beri Müslüman devletlerin yerine getirdiği bir adetti. Ancak surrenin bu ilk şekli olan ve içinde Kabe örtüsü dahil değerli pek çok hediye bulunan *Mahmil*'in daha farklı bir anlamı vardı. Nitekim Şecerü'd-dürr dolayısıyla da bu yeni devlet daha İslâm dünyasına kendini kabul ettirememiş hatta şeriate aykırı hareket etmekle itham edilmişti. Bu sebeple Mekke şerifinin de iltifatlarına mazhar olabilecek nitelikteki mahmil gönderme adeti belki dini belki de siyasi sebeplerle başlatılarak özel bir konuma yükseltilmiştir.²⁶⁹

²⁶⁷ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, s.235; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.90.

²⁶⁸ Koprıman, "Mısır Memlûkleri", s.442.

²⁶⁹ Cengiz Tomar, "Memlûkler'in Başlattığı Deve Dolusu Hediye Geleneği", *Hürriyet Tarih*, 12.02.2003, ss.13-14.

Mısır'da uzun yıllar görev yapan Evliya Çelebi Seyahatnamesinde, XIII. yüzyılda Şecerü'd-dürr tarafından hazırlatılan *Mahmil*'in, ahşaptan yapılmış üzeri değerli, altın kumaşlarla kaplanmış bir tahtirevan olduğunu ve içinde Kâbe'ye örtülecek örtü gibi çeşit türlü hediyeleri barındırdığını ifade eder. Yine bu geleneğin 1250 senesinde tahta çıkan Şecerü'd-dürr tarafından başlatıldığını da ekler.²⁷⁰ Fakat bu bilgiyi doğrulayacak o dönemin Memlûk kaynaklarında başka bir bilgi olmadığı ve mahmilin o dönemde hacca giden soylu Türk hanımlarının tahtirevanlarına benzetildiği için böyle bir rivayetin yaygınlaştığı da söylenilmektedir.²⁷¹ Aslında her dönem ve topluluğun kendini ifade eden bir eşya dili de var olduğu hatırlandığında bu bilginin bile *Mahmil-i Şerîf* adetini kimin tertip ettiğini göstermesi açısından yeterli olduğu düşünülebilir. Bu sebeple bir kadın tarafından kullanılan aracın benzeri olan mahmilin de yine bir kadın tarafından oluşturulduğu sonucuna varmak gayet mümkündür.

Nihayetinde remi olarak XX. Yüzyılın başlarına kadar devam etmiş olan bu mükemmel geleneğin o dönemde pek çok seveni vardı. Zira Mısır halkının mahmili süslemek için birbiriyle yarıştığı hatta bunun için törenler düzenleyip kutlamalar yaptıkları bilinir.²⁷² Dolayısıyla Şecerü'd-dürr'ün başlattığı insanları Allah'ın evi Kâbe'yi ve onu ziyaret edenleri düşünmeye şevklendiren bu gelenek İslâm'da güzel bir çığır açan bidat-ı hasene olarak değerlendirilebilir.²⁷³ Kaldı ki o başlatmış olmasa bile böyle güzel bir geleneği devam ettirmesi bile onun devleti ve milletini iyiliğe teşvik eden salih bir hanım olduğunu göstermesi açısından yeterlidir. Ancak onun dinine, devletine ve halkına ne kadar bağlı olduğuna inanmak istemeyenler tüm bunları da görmezden gelecektir.

3. Şecerü'd-dürr Karşısında Oluşan Muhalefet ve Sonuçları

Şecerü'd-dürr her ne kadar halkını ve emirlerini memnun etmek için elinden gelen tüm çabayı gösterip çoğunluğun sevgi ve desteğini kazanmış olsa da, hükümdarın bir kadın olduğu bahanesine sığınan insanlar tarafından engellenmeye devam edilecekti. Turan Şâh'ın Suriye'ye kaçmış taraftarlarının fitili ateşlemesiyle de bu düşünceler tekrar gün yüzüne çıkarılacaktı. Onlar bir kadının *Meliketu'l-Müslimîn* sıfatıyla saltanat sürmesinin şeriate

²⁷⁰ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Anadolu, Suriye, Hicaz*, C.IX., İstanbul: Devlet Matbaası, 1935, s.744; Tomar, "Şecerüddür", s.405; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.107.

²⁷¹ Tomar, "Memlûkler'in Başlattığı Deve Dolusu Hediye Geleneği", s.13.

²⁷² Tomar, "Memlûkler'in Başlattığı Deve Dolusu Hediye Geleneği", s.14.

²⁷³ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, ss.406; bkz. Rahmi Yaran, "Bid'at", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.VI, İstanbul, 1992, ss.129-131.

kesinlikle aykırı olduğu fikrini insanlara yayıyordu. Oysaki Şecerü'd-dürr'ün ne Halifeye ne de Suriyelilere karşı dinen veya siyaseten hiçbir saygısızlığı olmamıştı.²⁷⁴ Aslında tek problem o dönemde yaşayan pek çok Eyyübî soyuna sahip erkeği alt ederek *kadın* haliyle koca bir saltanatın başını çekmeye çabılıyor oluşuydu. Zira Şecerü'd-dürr köklü bir devletin idaresini eline almış ve bunu çekip çevirmeyi, hatta ileriye taşımayı da çok iyi becermişti. Dolayısıyla bu da tüm rakiplerinin gözünü korkutmaya yetecek siyasi bir güç demektir.

Sultan'ın karşısında birleşen şikayet sesleri öylesine çoğalmıştı ki Bağdat'a kadar gelen bu şiddetli düşmanlık Halifeyi de harekete geçirecek ve Mısır'a bir tehdit mektubu yollayacaktır. Halife mektubunda: “Orada erkek kalmadıysa bize bildirin, size erkek göndereyim.”²⁷⁵ Dediği ve “Bütün devlet işlerini bir kadının eline teslim eden bir millet felâh bulmaz hadîs-i şerifini hiç işitmediniz mi?” Diye eklediği bildirilmektedir.²⁷⁶ Neticede Şecerü'd-dürr'ün hilafete bağlılığını bildirmek adına kullandığı *el-Musta'sımiyye* lakabı da Halife el-Musta'sım'ın düşüncelerini hafifletmeye yetmediği, Şecerü'd-dürr'ün muhaliflerinin büyük bir desteği elde ettikleri görülmektedir.²⁷⁷ Zira onlar başından beri Şecerü'd-dürr'ün kadın oluşunu devlet idaresinde bir zaafmış gibi göstererek kendi çıkarlarını korumaya çalışmış, bunda da bir nebze başarılı olmuşlardır.

Kafası zaten karışık olan Mısır halkı, Halifeden gelen bu mektupla iyice sarsılacaktı. Onlar her hususta kendilerini memnun bırakan, işlerini beraber danışarak halleden, şeriate hiçbir surette aykırı davranmadığını bildikleri Sultan'larından razıydılar. Ama daha yeni atlattıkları Haçlı meselesinin tekrarlanma ihtimalinin olduğu bu dönemde bir de Suriyelilerle ayrılmak hiç akıl kârı değildi.²⁷⁸ Dolayısıyla Şecerü'd-dürr'e yöneltilen ithamların hiçbirinin haklılık payı olmadığı bilirse de Müslümanların halifesinin karşı çıktığı ve karşısında büyük bir muhalif cephe oluşturan bir Sultan'ı desteklemek artık pek mümkün gözüküyordu.

Tüm bu ikilemlerin ortasında, başından beri Sultan'a biat etmeyi reddeden Dımaşk nâibi Emir Cemaleddîn b. Yağmûr ve Kaymeriyye ümerası da Suriye'deki Turan Şâh

²⁷⁴ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, ss.408-409; Koprıman, “Mısır Memlûkleri”, s.442; Yiğit, “Memlûkler”, s.19; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.92; Tomar, “Şecerüddür”, s.404.

²⁷⁵ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, s.409; Makrizî, *es-Sülûk*, s. 368; Koprıman, “Mısır Memlûkleri”, s.442; Yiğit, “Memlûkler”, s.19; Takkuş, *Târîhu'l-Memâlik*, s.43; İbn İyas, *Bedâi'z-Zuhûr*, s.287; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.92.

²⁷⁶ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, ss.409-410; Makrizî, *es-Sülûk*, s.368; İbn İyas, *Bedâi'z-Zuhûr*, s.287; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.92.

²⁷⁷ Koprıman, “Mısır Memlûkleri”, s.442.

²⁷⁸ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, s.410.

tarafklarlarının kışkırtmalarıyla isyana kalkıştılar. Aslında hem Turan Şâh tarafklarları hem de Suriyeliler içten içe bu anı beklüyordu. Onlar zaten hiç bir zaman tam anlamıyla Şecerü'd-dürü'ü kabul etmemişlerdi. Kendisini Fransa Kralı IX. Louis ile barış yapmakla suçluyorlardı. Öte yandan Kaymerî emirlerinin Halep hakimi Melik en-Nâsır Yûsuf b. el-Azîz el-Eyyûbî'ye Dımaşk şehrini teslim edip, Şam emirlerinden Mücahideddîn İbrahim'in de Şam'daki hazineyi Nâsır Yûsuf'a teslim ettiği haberi Mısır halkını iyice galeyana sürükleyecektir.²⁷⁹

Sâlihî emirleri son bir hamle yaparak Şecerü'd-dürü'ün yanında olduklarını, İzzeddîn Aybek'in başkomutan olmasını desteklediklerini bildirseler de Suriye'de gelişen olaylar sonucunda Sultan'ın tarafklarlarının hapsedildiği ve bazısının öldürüldüğü haberleri durumu hiçbir şekilde Şecerü'd-dürü tarafkına çevirmemişti. Ayrıca Melik Saîd Hasan el-Eyyûbî Gazze ve Subeybe'yi istila ederken, Kerek'te Melik Mugîs'in de ayaklanarak Şübek'i (Sübek) ele geçirdiği haberi Mısır'a ulaşmıştı. Dolayısıyla Suriye tamamen Şecerü'd-dürü'ün hakimiyetinden çıkmış, bir süreliğine durgun kalan sular yine bulandırılmıştı.²⁸⁰ Neticede durumun ne kadar vahim bir hal aldığıını gören Şecerü'd-dürü, hemen bir danışma toplantısı düzenleyerek işleri düzene koymak ve hakimiyeti tekrar kendi lehine çevirebilmek için hal çare aramaya koyulmuştur.

a. Meclis Onaylı Evlilik

Sultan Şecerü'd-dürü, karşısında oluşun muhalefet ittifakını yok etmek ve Suriye'yi yeniden Mısır'a bağlamak için emir ve vezirlerini bir araya toplayarak ne yapılması gerektiğini danıştı. Gayet nazik ve özenle yaklaşılmaması gereken bu konuda hiçbir şekilde duygusallığa yer verilmemeliydi. Şecerü'd-dürü de öyle yaptı. Hislerin ve çıkarların rol oynamadığı bu mevzuda maksat devletin istikrarı ve düzeniydi. Bu yüzden emir ve vezirlerinden yardım istemiş, onların fikirlerini dikkate almıştı.²⁸¹

Şecerü'd-dürü'ün etrafında toplanan meclis ondan ne kadar memnun olduklarını, yönetimini ziyadesiyle beğendiklerini ifade ettikten sonra asayişin temin edilebilmesi adına

²⁷⁹ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, s.411; Makrizî, *es-Sülûk*, ss.366-367; Koprman, "Mısır Memlûkleri", s.442; Takkuş, *Târîhu'l-Memâlik*, ss.41-43; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.92-93.

²⁸⁰ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, ss.411-412; Makrizî, *es-Sülûk*, s.366; Koprman, "Mısır Memlûkleri", s.442; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*" s.93; Tomar, "Şecerüddür", s.404.

²⁸¹ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, ss.412-413; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.93-94.

onun saltanat tahtını terk etmesinin daha uygun olacağını belirtmişlerdir. Oy birliği ile verilen bu karara ek olarak, Aybek'in Mısır'a hakim tayin edilip ardından Şecerü'd-dürr ile evlenmesi kararı da görüşülmüştür. Toplantı sonrasında hemen tatbik edilen bu kararlar neticesinde Halifeye bir ihbarnâme gönderilerek durumun değiştiği bildirilecektir.²⁸² Anlaşılabacağı üzere aslında gerçekleşen bu olaylar Halifeye karşı boy gösterisinden başka bir şey değildir. Nitekim çok sevdikleri melikelerinin iktidarda kalması adına Aybek'le evlenmesini isteyen emirler, görünürde mevkiini değiştirdikleri Şecerü'd-dürr'ün gizliden hükümetin dizginlerini elinde tutmaya devam etmesini amaçlamışlardır.²⁸³ Şecerü'd-dürr de karşısında yer alan ve aynı bayağı fikirlerle insanların ve Halife'nin aklını karıştırmaya devam eden bu birtakım güç merkezlerinin gardını kesecek tek şeyin evlilik olması sebebiyle durumu kabullenmiştir. Fakat her ne kadar devlet içerisindeki idare ve yetkisi hiçbir değişikliğe uğramamış olsa da Şecerü'd-dürr, bunu artık tahtın sahibesi olarak değil Sultan'ın eşi olarak gerçekleştirecektir.

b. Tahttan Feragat

Şecerü'd-dürr, İzzeddin Aybek ile evliliği neticesinde 19 Rebiülâhir 648 (31 Temmuz 1250) tarihinde seksen günlük saltanatın ardından kendini hal' etti.²⁸⁴ Bazı kaynaklar Şecerü'd-dürr'ün tahtı bırakmasını evliliğinden itibaren değil de Aybek'in hil'at giyme töreninden itibaren sayarlar. Dolayısıyla 29 Rebiülâhir tarihinde gerçekleşen bu tören neticesinde Şecerü'd-dürr'ün saltanatı da üç ay olarak hesaplanmaktadır.²⁸⁵ Bundan sonra Şecerü'd-dürr, Aybek'in idaresini perde arkasından yönlendiren kişi olacaktır.

Sonuç olarak selefi Sultan Raziye'de olduğu gibi Şecerü'd-dürr'ün de devlet idaresine evlilik yoluyla devam etmesi dayatılmıştır. Muhtemelen Şecerü'd-dürr kendisine yöneltilen muhalefetin etkisinin azalmayacağını ve aynı konunun sürekli gündeme getirileceğini farketmiş olacak ki tahtta çok da ısrarcı olmamıştır. Nitekim kendisine yöneltilen tüm ithamlar onun yönetiminden ziyade sadece kadın olmasına yönelikti. Klasik yaklaşımla bunu bir olumsuzluk olarak gören ve kullanmaya devam eden kişileri durduracak tek durumsa evlilik yoluyla tahtı teslim etmektir. Yoksa Şecerü'd-dürr onların fikirlerini

²⁸² Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, s.414; Makrizî, *es-Sülûk*, ss.369-370.

²⁸³ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, ss.414-415; Koprman, "Mısır Memlûkleri", s.444; Yiğit, "Memlûkler", s.20; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.94-95; Tomar, "Şecerüddür", s.404.

²⁸⁴ Makrizî, *es-Sülûk*, ss.367-368; Koprman, "Mısır Memlûkleri", s.443.

²⁸⁵ Makrizî, *es-Sülûk*, s.369; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, s.235; İbn İyas, *Bedâi'z-Zuhûr*, s.287; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.94.

kabullenmiş veya zayıf düşmüş değildi. Kaldı ki o zahiren tahtın sahibesi olmaktan vazgeçiyor olsa da gerçekte idarî kısmın kendine ait olacağını bilerek tahttan feragat edecekti. Bu sebeple o, tahtı bırakırken şiddetli bir karşılık vermemiş ve kendi danışma meclisinin onun karşısında oluşan muhalefetin isteklerini yerine getiriyor gibi karar alışına ses çıkarmamıştır. Fakat ne yazık ki tarih boyunca her dönem ve coğrafyada görüldüğü üzere kadın yöneticileri sevip destekleyen pek çok grup olmasına rağmen küçük hatta fütursuzca davranan grupların itiraz ve isyanları karşılık bulmuştur. Ancak bizce bu bir başarı değildir. Zira asıl başarı adil ve istikrarlı olmayı seçen kadın yöneticelerin muhalifleri gibi umursamaz bir şekilde karşılık vermek yerine, devletin asayiş ve istikbalini gözetmeleridir. Şecerü'd-dürr de böyle düşünülmüş ve devletin daha fazla karışıklığa sürüklenmesine izin vermeyerek durumu kontrol altına almak adına gerekeni yapmıştır.

C. AYBEK İLE EVLİLİĞİ SONRASI ŞECERÜ'D-DÜRR'ÜN KONUMU

1. Melikü'l-Muizz İzzeddîn Aybek Devri

Şecerü'd-dürr ile evliliğin ardından Rebiülâhirin sonunda bir Cumartesi günü Aybek için düzenlenen törende diğer sultanlara yapıldığı gibi hükümler sancakları açılarak, Aybek'e hil'at giydirilip ata bindirilmiştir. Daha sonra *el-Melikü'l-Muizz* unvanı alan Aybek, Kal'a-i Cebel'deki tahta oturmuştur.²⁸⁶ Bununla birlikte çoğu tarihçi Eyyübî Devleti'nin yıkılmasının ardından Mısır'da kurulan Memlûk Devleti'nin ilk sultanı olarak Aybek'i saymaktadır.²⁸⁷

Aslen Türk kökenli olan Aybek, Resuloğulları'ndan (1229-1454) birinin kölesiyken Melik Sâlih'e intikal etmiş, onun hizmeti sırasında memlûkler arasında yükselerek Sâlih'in beyleri arasına girmiş hatta daha sonra "Çaşnigîr"²⁸⁸ rütbesini dahi kazanmıştır. Melik Sâlih devrinde nasıl güvenilir bir hizmetkâr olmuşsa Şecerü'd-dürr'ün saltanatı sırasında da aynı güvene dayalı ilişki devam etmiş ve Atabekü'l-Asâkir konumuna yükselmiştir.²⁸⁹ Neticede

²⁸⁶ Makrizî, *es-Sülûk*, s.369; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, s.221; İbn Haldûn (*Târîhu İbn Haldûn*, s.420), Aybek ile Şecerü'd-dürr'ün evliliğinin Melik Eşref'in hal' edilmesinden sonra gerçekleştiğini kaydeder; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, s.235; İbn İyas, *Bedâi'z-Zuhûr*, s.288; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.94.

²⁸⁷ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, ss.235-236; İbn İyas, *Bedâi'z-Zuhûr*, s.288; Kopruman, "Mısır Memlûkleri", s.444; Yiğit, "Memlûkler", s.20; Şeşen, "Eyyübîler", *DİA*, s. 23; Ayaz, "Memlûkler", s.451.

²⁸⁸ Çaşnigîr, eskiden bazı İslâm devletlerinde hükümdar sofralarına nezaret edip yemekleri kontrol eden saray görevlisine verilen addır. Bkz., Aydın Taneri, "Çaşnigîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.VIII., İstanbul, 1993, s.232.

²⁸⁹ Makrizî, *es-Sülûk*, s.368; Kopruman, "Mısır Memlûkleri", s.444; Yiğit, "Memlûkler", s.23; İbn İyas, *Bedâi'z-Zuhûr*, s.288; İbnü'l-İmâd, *Şezeratü'z-Zehab*, s.268; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.94.

her zaman devlete sadakatle hizmet eden bu asker, ümeranın kanaatiyle Şecerü'd-dürr ile evlenerek çoğu tarihçinin deyimiyle Memlûk Devleti'nin ilk Sultanı olmuştur.²⁹⁰

a. Sultan Aybek'in Şecerü'd-dürr'e Bağlılığı

Yönetim değişmiş, Halife'ye durum bildirilmiş ve Aybek Sultan koltuğuna oturmuştur. Zahiren idarî durumu özetleyen cümle budur. Ancak idare eskiden olduğu şekliyle işlemeye devam etmiştir. Aybek evliliği sonrasında herhangi bir idarî üstünlük elde etmemiş, Şecerü'd-dürr'e olan siyasi ve hissi bağlılığını fiili olarak devam ettirmiştir. Aslında böyle olmasını kendi de istemiştir. Nitekim güzelliği, zekası ve cazibesıyla Şecerü'd-dürr, Mısır'dan sonra genç Aybek'in gönlünü de fethetmiştir. Şecerü'd-dürr keskin zekası, dirayetli duruşu, cömertliği ve tabii ki güzelliğiyle her zaman kendisine hayran bıraktıran bir kadın olmuştur. İşte bu rüzgara Sultan Sâlih Necmeddîn'den sonra kendisini kaptıran son kişi de Aybek olmuştur. Her ne kadar Şecerü'd-dürr kendisinden yaşça büyük olsa da bu durum Aybek'in tüm kalbiyle ona aşık olmasına engel olmamıştır.²⁹¹ Aybek'in hakkı var ki, zamanında Sultan Sâlih'in eşsiz güzelliğine vurulup cariye olarak aldığı bu inci, istiridyesinde sakladığı dehasını da ortaya çıkarmış ve etrafına saçtığı ışık sayesinde Eyyübî Sultanı'nın eşi daha sonra da tahtın yegane sahibi olmuştur.

Mısırlı emirlerin emelleri gerçekleşmiş, muhaliflerin istekleri az da olsa başarız olmuş ve böylece tahtın asıl sahibi Aybek'ten ziyade Şecerü'd-dürr olmuştur. Artık perde arkasından idareyi sağlayan Şecerü'd-dürr, Atabek'i Suriyeliler ve Halife nezdinde paravan olarak kullanmıştır. Görev icabıyla önceden beri Şecerü'd-dürr'e kendini adayan Aybek, olaya bir de duygusallığı eklenince şikayet etmeksizin bu görevi yerine getirmeye devam etmiştir.²⁹² Öyle ki Aybek her ne kadar Sultan olarak anılıyor olsa da Şecerü'd-dürr'ün isminin bazen hutbelerde zikredildiği, hatta 12 Cemaziyelahir 653 tarihinde *Vâlidetü Halîl Sâlihiyye* alametiyle adına ferman tanzim edildiği kaynaklarda belirtilmektedir.²⁹³ Yalnız Aybek akıllı bir adamdı. Koca orduyu idare etmiş, kendisini halka sevdirmişti. Bu yüzden Şecerü'd-dürr'e itaat ederken de kendisini kullandırmıyor bir nevi Melik Sâlih'ten bu yana geldiği noktanın önemini bilerek gönül borcunu yerine getiriyordu. Dolayısıyla hem

²⁹⁰ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, ss.235-236; İbn İyas, *Bedâi'z-Zuhûr*, s.288; Koprıman, "Mısır Memlûkleri", s.444; Fatih Yahya Ayaz, "Memlûkler", s.451.

²⁹¹ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, ss.415-416; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.95.

²⁹² Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, s.416.

²⁹³ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, s.293'de "Validetü Halîl es-Sâlihiyye" şeklinde başlayan bir tevki örneği mevcuttur.

siyaseten hem de hissen Şecerü'd-dürr'ün devleti idaresinde bir sakınca görmüyordu. Buna binaen karısıyla birlikte gerçekleştirdiği bu birlik hali her ne kadar halkı bir müddet huzur ortamına kavuştursa da bu durum kısa sürecek ve Suriye halkı tekrar ayaklanarak yeni düzene bir kez daha karşı çıkacaklardır.²⁹⁴

b. Memlûk Tahtına Yeni Bir Şerik

Şecerü'd-dürr kadın olması bahane edilerek kabullenilmemiş, Eyyûbî meliklerinin isyanları ve Halife'nin baskıları neticesinde tahtın evleneceği bir erkek tarafından idare olunması devletin asayişini için elzem bulunmuştu. Ancak ne evlilik ne de bir erkeğin başta olması devletin sükunetini korumaya yetmemiştir.

Suriye'deki Eyyûbî melikleri bu sefer de tahtın sahibi Eyyûbî soyundan olmadığı, üstüne üstlük Turan Şâh'ın katillerinin başta olduğunu ileri sürerek isyana kalkıştılar. Onlar böyle birinin Mısır'da sultanlık edemeyeceğini söylüyor, Aybek'in hükmünü kabul etmek istemiyorlardı. Buna binaen Eyyûbî soyundan gelen birinin Mısır tahtına getirilmesini istiyorlardı. Aslında Eyyûbî Devleti'ni yani iktidar gücünü kaybetme hırsı ve Memlûk Devleti'nin kurulmasını hazmedememek onları bu ayaklanmaya iten en önemli sebep olmuştur. Bir süre sonra bu fikir Bahrî Memlûklerini de etkilemiştir.²⁹⁵

Bahrî Memlûkleri de “Herkesin kendisine itaat edeceği Eyyûbî ailesinden bir sultan isteriz.” diye Suriyeli isyancıları desteklemeye başlayınca, isyanları durdurmak ve Mısır'da sükuneti sağlamak adına Yemen Eyyûbîlerinden Melik Eşref Muzaffereddîn Musa adında altı (veya sekiz) yaşında bir çocuk Mısır tahtında Aybek'e şerik yapılmıştır. Böylece H. 649 senesinde Mısır tahtı görünürde iki gerçekte üç hükümdar tarafından idare edilmeye başlamıştır. Nitekim paralar İzzeddîn Aybek ve Eyyûbî Melik Eşref adına basılıyor, Cuma hutbelerinde her ikisinin de adı anılıyordu.²⁹⁶

Tahtın görünmeyen yüzü Şecerü'd-dürr ise dairesinden gizliden gizliye emirlerini

²⁹⁴ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, s.417; Koprıman, “Mısır Memlûkleri”, s.445; Yiğit, “Memlûkler”, s.24; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.95; Kuşçu, “Eyyûbîler”, s.295.

²⁹⁵ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, ss.417-418; Koprıman, “Mısır Memlûkleri”, s.445; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.95.

²⁹⁶ İbn Tağrıberdî, *en-Nücumü'z-Zâhire*, s.374; Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, ss.418-419; Makrizî, *es-Sülûk*, ss.369-370; Koprıman, “Mısır Memlûkleri”, s.445; Yiğit, “Memlûkler”, s.24; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, s.221; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, ss.235-236; İbn İyas, *Bedâi'z-Zuhû*, s.289; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.95.

vermeye devam ediyordu. Küçük yaşta başa geçirilen ve sadece ismen tahtın sahibi olan el-Eşref'in yönetime herhangi bir iştiraki söz konusu olmamıştı. Aybek onun yerine işleri yürütüyordu.²⁹⁷ Hatta Aktay, Baybars, Kalavun, Sungur vb. Bahrî Memlûkleri Melik Eşref'in yanında kalarak onu istedikleri gibi yönetip onun vasıtasıyla istediklerini yapabiliyorlardı. Ne var ki Aybek'i de sessiz sedasız yöneten bir kadın vardı. Dolayısıyla hem o hem de devlet yine içten içe Şecerü'd-dürr tarafından idare ediliyor, istekler göz boyarcasına yerine getirilmiş gibi gösteriliyordu.²⁹⁸

Sultan Aybek, ismen de olsa hakimiyette adı geçen bu çocuğun Suriye Eyyûbîleri'nin isyanlarını boşa çıkarmak adına değerli olduğunu düşünüyordu. Fakat ne yazık ki akıllıca uygulamaya konulan bu siyasi politika, muhaliflerini durdurmaya yetmeyecektir. Öyle ki Halep ve Dımaşk hakimi olan Melik en-Nâsır Yusuf, arkasına topladığı pek çok Eyyûbî destekçiyle birlikte olan bitene son vermek adına Mısır'a doğru yürüyecektir.²⁹⁹

c. Sultan Aybek'in Karşılaştığı Diğer Problemler ve Sonuçları

Sultan İzzeddîn Aybek, çocukta olsa Eyyûbî kökenli birinin de tahtta söz sahibi olmasının Suriye Eyyûbîleri'nin kendilerine tehdit oluşturmaması adına önemli bir etken olduğunu düşünüyordu. Ancak bu durum ne Suriyelileri ne de Melik Nâsır Yusuf'u durdurmamıştı. Nitekim Melik Nâsır sözde Turan Şâh'ın intikamını almak için, gerçekte ise Mısır'a Sultan olmayı hedefleyerek büyük bir ordu hazırlayıp Eylül 1250 senesinde Mısır üzerine yürüdü. Kolaylıkla tahtı eski sahiplerine bırakmayacak kadar güçlü idarî kabiliyeti olan Sultan Aybek, Kahire'de kendisinin Halife'nin memuru olarak devletin düzenini sağlamaktan başka isteğinin olmadığını ilan ederek Melik Eşref ve kendisine yapılan biati yenilemiştir.³⁰⁰ Başından beri hilafet çizgisinden şaşmadıklarını, devlet idaresinde hiçbir pürüz olmadığını göstermek için ellerinden geleni yapan hatta bunun için tahttan feragat eden Şecerü'd-dürr ve eşi Aybek bu sefer de aynı yerden yara almamak için böylesi hızlı bir çözüm üretmiştir. Emellerinden vazgeçmeyen Melik Nâsır ise yeni serbest bırakılan Fransa Kralı IX. Louis ile anlaşma yoluna gitse de olacakları önceden sezen Sultan Aybek bu

²⁹⁷ Makrizî, *es-Sülûk*, s.369; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, s.270.

²⁹⁸ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, s.419; Makrizî, *es-Sülûk*, s.370; Koprıman, "Mısır Memlûkleri", s.445; Yiğit, "Memlûkler", s.24; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.95-96; Ağır, "Memlûklarda Bir Kadın Sultan", s.12.

²⁹⁹ Makrizî, *es-Sülûk*, s.372.

³⁰⁰ Makrizî, *es-Sülûk*, ss.369-370; Koprıman, "Mısır Memlûkleri", s.445; Yiğit, "Memlûkler", s.24; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, s.222; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, ss.418-419.

komponun da önünü kesmiştir.³⁰¹ Neticede tüm engellemelere rağmen Suriye Eyyûbîleri ile *Abbâse* denilen yerde 19 Ocak 1251 yılında gerçekleşen savaş, Bahrî Memlûklerin büyük desteği sayesinde Sultan Aybek'in zaferiyle sonuçlanmıştır.³⁰²

Abbâse savaşından zaferle dönen Sultan Aybek, Mısır'da da kontrolü tam anlamıyla eline almak adına kendisine karşı cephe alan ve arkasından iş çeviren kişilerin cezasını keserek karşılık vermiştir.³⁰³ Bu sırada Melik Nâsır da kendisiyle Memlûkler arasında arabuluculuk yapması için Bağdat'a başvurmuştur. Buna karşılık Halife Musta'sım ise hem yeni bir Haçlı seferinin başlaması ihtimalinden sakındığı için hem de Moğolların Irak'a yaklaşımlarından duyduğu endişeden dolayı Müslümanların birleşmesini temin etmek adına onların sulh yoluna gidip ittifak yapmalarını emretmiştir. Dolayısıyla, Halifenin arabuluculuğu sayesinde Suriye Eyyûbîleri ve Mısırda'ki Memlûkler arasında Nisan 1253 tarihinde imzalanan barış antlaşması ile işler bir süreliğine de olsa çözüme kavuşmuştur.³⁰⁴

Sultan Aybek, devlet içerisinde uğraştığı problemleri tam hallettim zannederken yeni bir sorunla daha karşı karşıya kalmıştır. Nitekim bu sefer de halk içerisinde büyük bir yeri temsil eden Araplar, memlûk kökenli bir sultanın yönetimde olmasından duydukları rahatsızlığı dile getirmeye başlamışlar, hatta bu durumu isyana kadar götürmüşlerdir. Öyle ki zamanında Şecerü'd-dür de kendisinin bu makamı hak ettiğini ifade etmek adına Eyyûbî soyuna bağlı eşi ve vefat eden oğlu Halil'i anmış fakat bu da onu tahtta tutmaya yetmemiştir. Aynı durum Aybek'in de başını ağrıtmaya devam etmiştir. Ne var ki büyüdükçe ulusal bir ayaklanma hareketine dönüşmesine rağmen askerî kabiliyeti olmayan, çiftçi kökenli halk topluluğundan oluşan insanların başını çektiği bir isyan olması sebebiyle kısa sürede bastırılmıştır.³⁰⁵

³⁰¹ Koprman, "Mısır Memlûkleri", s.445; Yiğit, "Memlûkler", s.24; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, ss.235-236.

³⁰² Makrizî, *es-Sülûk*, ss.372-377; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, s.223; Mustafa Kılıç, "Eyyûbî-Memlûk Mücadelesi ve Memlûk Yönetimine Karşı Mısır'da Arapların İsyanı", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.V, S.2, 2001, ss. 427-437; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, ss.243-244,271; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.96-97.

³⁰³ Makrizî, *es-Sülûk*, ss.376-378; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, s.223; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, s.432; Kılıç, "Eyyûbî-Memlûk Mücadelesi ve Memlûk Yönetimine Karşı Mısır'da Arapların İsyanı", s.431; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, s.243,272;

³⁰⁴ Makrizî, *es-Sülûk*, ss.381-383,385-386; Şeşen, "Eyyûbîler", *Türkler*, s. 68; Yiğit, "Memlûkler", s.25; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, s.432; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, s.244,275; Ayaz, "Memlûkler", s. 451.

³⁰⁵ Makrizî, *es-Sülûk*, 386-388; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, s.432; Koprman, "Mısır Memlûkleri", s.446; Yiğit, "Memlûkler", s.26; Kılıç, "Eyyûbî-Memlûk Mücadelesi ve Memlûk Yönetimine Karşı Mısır'da Arapların İsyanı", ss.433-435; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, ss.275-276.

Sultan İzzeddîn Aybek, kolaylıkla geldiği makamda hala yer edinememiş, dışta ve içte gerçekleşen tehlikelerden henüz kurtulmuşken bu sorunlara bir yenisi daha eklenmiştir. Abbâse zaferinde gösterdiği başarılar sayesinde çok fazla ön plana çıkan, adeta halkın gözdesi olan Fâris Aktay, Aybek nezdinde önemli bir probleme dönüşmüştür. Nitekim kendisinin sultan oluşundan bu yana önemli her olayın başını çeken Bahrî Memlûkler ve liderleri Aktay iyice nüfuzunu arttırmıştı. Halk ve memlûklerin gözünde önemli yeri olduğunu fark eden Aktay ise bu durumdan istifade etmiş, arkadaşları arasında kendini adeta sultan gibi göstererek sultana ait alâmetler takınıp sözler savurmuştur.³⁰⁶ Sultan Aybek ise bir yandan genç sultan Melik Eşref'in nüfuzunu kırmaya çalışırken diğer yandan Aktay'ın durumunu hafife alarak temkinle yaklaşmaya çalışmıştır. Nitekim Aktay, Hama Sultanı Melik el-Muzaffer'in kızıyla da nişanlanmış böylece Eyyübî ailesine damat olmuştu. Fakat her hareketiyle tahtta hak talep ettiğini açıkça gösteren Aktay tehdidine daha fazla göz yummak istemeyen Sultan Aybek, onu öldürerek ortadan kaldırmayı kafasına koymuştu. Bir gün kendisiyle bir konu konuşulacağı söylenerek Ka'latü'l-Cebel'e çağırılan Fâris Aktay, Aybek'in güvendiği üç memlûku tarafından kale sokaklarında yakalanarak öldürülmüştür. (18 Eylül 1254)³⁰⁷

İçte kendisine gizli düşmanlık besleyenlere karşı kanlı da olsa zafer elde eden Aybek, Moğolların Bağdat üzerine harekete geçtiği haberini fırsat bilerek korumasız kalan genç Melik Eşref konusuyula da ilgilenmiş, hemen onu tahttan indirerek hapsedmiştir. Hasımlarına karşı gözünü kararttığı fark edilen Sultan Aybek, istisnasız her olayda tereddüt etmeksizin kesin yaptırımlar uygulama yolunu tercih etmiştir. Hutbede halifenin ardından sadece kendi ismini okutmaya başlayan Aybek, resmiyette ortaksız bir şekilde saltanat sürmeye başlamıştır. Böylelikle Melik Eşref de Mısır'da adına hutbe okutulan son Eyyübî sultanı olmuş ve taht tamamıyla Türk memlûklerine kalmıştır.³⁰⁸

³⁰⁶ Koprman, "Mısır Memlûkleri", ss.446-447; Yiğit, "Memlûkler", s.25; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, s.433; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.97.

³⁰⁷ Makrizî, *es-Sülûk*, ss.388-390; Koprman, "Mısır Memlûkleri", s.447; Yiğit, "Memlûkler", s.25; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, s.229; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, s.420,433; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, s.277; İbn İyas, *Bedâi'z-Zuhûr*, s.291; İbnü'l-İmâd, *Şezeratü'z-Zeheb*, s.255; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.97; Ayaz, "Memlûkler", s. 451.

³⁰⁸ Koprman, "Mısır Memlûkleri", s.448; Yiğit, "Memlûkler", s.26; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, s.229; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, s.420; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, s.270, 278; İbn İyas, *Bedâi'z-Zuhûr*, s.292; İbnü'l-İmâd, *Şezeratü'z-Zeheb*, s.268; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.98; Ayaz, "Memlûkler", ss. 451-452.

2. Şecerü'd-dürr'ün Hissî ve Siyasî Dışlanması

Memlûk hükümdarı İzzeddîn Aybek, yönetimi devraldıktan sonra kendisine karşı içte ve dışta gerçekleşen tüm zorlukların üstesinden gelerek tahtının temellerini iyice sağlamlaştırmıştır. Suriye Eyyubîleri'nin tahtına karşı gerçekleştirdiği komplolara, Haçlıların Mısır üzerindeki emellerine ve kendi içlerindeki muhaliflerine karşı tüm savaşları zekası ve askeri kabiliyeti sayesinde başarıyla sonuçlandırmıştır.

Aybek, Sultan Necmeddîn Eyyûb'un kölesi olduğu günden Şecerü'd-dürr'ün eşi olana kadar her zaman onların destekleri ve iyilikleriyle karşılaşmıştı. Şecerü'd-dürr'le evlendikten sonra aynı zamanda Memlûk Sultanı olan Aybek, daima eşinin idarî zekası ve siyasi becerilerinden yararlanmış, hükümdarlık kabiliyetini kendi döneminde de devam ettirmesinde herhangi bir sakınca görmemiştir. Hatta yönetimi sürecinde ara sıra hutbelerde Şecerü'd-dürr'ün adının da zikredilmesine veya onun adına fermanlar tanzim edilmesine de karşı gelmediği bilinmektedir.³⁰⁹ Nitekim Türk emir ve meliklerinin desteğiyle tahta geçerken gizli şartın Şecerü'd-dürr'ün etkisinin her daim yönetimde hissedilmesi olduğunun o zaten farkındaydı. Ancak Hobbes'un da dediği gibi “Hayat, durmaksızın ölünceye kadar iktidar peşine iktidar aramaktan başka birşey değildir.”³¹⁰ Dolayısıyla insan bir kere iktidarın tadını alıp bu noktada hiç kimseye muhtaç olmadığını fark etti mi bir daha bırakmak istemez, gücü elinde tutmak ister. Aybek de öyle yapacaktır. Çünkü kendisi her ne kadar başta Şecerü'd-dürr'e bağlı bir yönetim devam ettirmeyi kabul etse de sonrasında kendi üstün askeri ve idari becerisi sayesinde türlü problemleri aşmış, bunları hallederken Şecerü'd-dürr'ün zeka ve nüfuzuna çok fazla ihtiyaç duymamıştır.³¹¹

Şecerü'd-dürr tahtı Aybek'e devrettikten sonra yönetime müdahil oluşunda herhangi bir farklılık gözlemlenmemiştir. Kendisini destekleyen Sâlihî Memlûkleri, Aybek Sultan olduktan sonra onu desteklemeye başlamış ancak zaman zaman yönetimi beğenmeyip taraf değiştirdikleri olmuştur. Fakat Aybek durumu kontrol altına almayı bilmiş ve hiçbir zaman yönetimde kimin daha çok söz sahibi olduğunu sorgulatmamıştır. Çünkü idarede birtakım aksaklıklar olması Şecerü'd-dürr'ün Aybek'in gönlüne hükmettiği gerçeğini değiştirmiyordu. Bu sebeple Şecerü'd-dürr Aybek'in Sultan olduğu dönemde de varlığını az

³⁰⁹ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, s.293.

³¹⁰ Carl J. Friedrich, “Siyasi Liderlik ve Karizmatik İktidar Meselesi”, çev. Metin Kıratlı, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.XVI, S.2, Ankara, 1961, s.128.

³¹¹ Yiğit, “Memlûkler”, s.27; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.98-99.

veya çok hissettirmeye devam etmiştir. Lakin bu durum zaman geçtikçe belki duygusal düşüşün etkisi belki de iktidarın verdiği hırsla değişecektir.

a. Aşkın Yitirilmesi

Denilir ki: “Aşk bazen büyük bir gönül fırtınasına tutulduktan sonra şekli bozulur ve dağılır. Hasılı aşk pek narin bir çiçektir.”³¹² Şecerü'd-dürr ile İzzeddîn Aybek'in evlilikleri de dört senelik bir fırtınanın ardından solmaya yüz tutmuştur. Nitekim Aybek, zekası, güzelliği ve cazibesine hayran kaldığı bu kadına karşı derin duygularını yitirmeye başlamıştı. Şecerü'd-dürr bu dört sene boyunca kendisini derin bir bağlılıkla izlemiş olan eşinin bu histen hiçbir zaman vazgeçmeyeceğini zannederek daima onun üzerindeki idaresini hissettirmişti. Aybek'in Mısır'a Sultan oluşunu kendisinin sağladığını yüzüne karşı söylemekten çekinmemiş “sen her ne rütbeye nail olduysan, benim sayemde oldun” diyerek onu fena halde incitmişti.³¹³ Doğrusu elinde tuttuğu maddi ve manevi gücü sonuna kadar kullanarak hakimiyet kurmakta asla bir çekince duymamış, Aybek'in sınırlarını epey zorlamıştır. Ne var ki Şecerü'd-dürr başından beri aynı kadındı. Aybek en başta onun bu gücünü ve zekasını sevmiş, kabullenmişti. Muhtemelen sonrasında değişen Aybek ve onun emelleri olmuştur.

İlk zamanlarda Şecerü'd-dürr'ün kendisi üzerindeki idarî üstünlüğü, söz söyleme yetkisi Aybek'i derinden etkilemiyordu. Çünkü Şecerü'd-dürr gerçekten de onun Sultan olmasında rol oynayan asıl kişiydi ve aşkı gözlerini kör eden, kulaklarını tıkayan önemli bir araçtı. Ancak zaman geçip siyasî ve askerî pek çok başarıyı hanesine yazdırdıktan sonra bu sözler artık Aybek'in duygusal boşluğundan ziyade erkeklik gururuna dokunmaya başlamıştı. Bununla beraber Şecerü'd-dürr'ün yaşı iyice ilerlemiş, eski güzelliğini yitirmiş, asabi ve dominant yapısı da onun için iyice çekilmez bir hal almıştı. Bu yüzden Aybek ile sürekli çekişen ve laf dalaşına giren Şecerü'd-dürr, günden güne eşiyle arasını bozmaya başlamıştır. Aybek ise bu günlerde ondan daha da uzaklaşmıştır.³¹⁴

Tüm bunları kanıtlarcasına bu süreçte Aybek'in eşinden çocuğu olmadığı bahanesiyle pek çok kadını odalık edindiği ve onların birinden Ali adında bir çocuk sahibi

³¹² Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, s.421.

³¹³ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, ss.423-425; İbn İyas, *Bedâi' z-Zuhûr*, s.293.

³¹⁴ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, ss.425-427; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.98-99.

olduğu da kaydedilmektedir.³¹⁵ Dolayısıyla Şecerü'd-dürr'ün karşı konulamaz etkisi artık Aybek üzerinden kalkmış ve o büyük aşk yerini bambaşka duygulara, güç savaşımına bırakmıştır.

b. Şecerü'd-dürr ve Aybek Birlikteliğinde Son Nokta

İzzeddîn Aybek ve Şecerü'd-dürr arasındaki bağ git gide yıpranmış, birbirlerine duydukları güven de azalmıştı. Ancak bu ikili en başında birbirine devletin istikbali için pek çok söz vermişti. Zira devlet isyanlarla zarara uğramış, Şecerü'd-dürr de olayların önünü kesmek adına Aybek ile evlenerek çözüm ve desteğe kavuşmuştu. Elbette zaman araya pek çok duyguyu katmıştı ama bu asıl amacın unutulduğu anlamına gelmemeliydi. O da devletin asayiş, düzen ve devamlılığıydı.

Kadriye Hüseyin *Muhadderatu İslâm* adlı eserinde, Şecerü'd-dürr ve Aybek arasında gerçekleşen olayları yalnızca hissi ve duygusal birtakım sebeplerle açıklamayı tercih etmiştir. Onun anlattığına göre Şecerü'd-dürr kaleye uğramaz olan ve kendisini eskisi gibi sevmeyen kocasını bu halinden vazgeçirmenin çarelerini arar olmuş. Nitekim kocasının sevgisi azaldıkça onunki artmış, kadınlık gururu da baskın olunca kıskançlık duyguları epey kabarmıştır.³¹⁶ Hatta Aybek'in her hareketini kıskanmaya başlayan Şecerü'd-dürr'ün, eşinin kendisine olan maddi ve manevi bağlılığını sınamak için türlü isteklerde bulunduğunu söyler. Böylece Şecerü'd-dürr, Aybek'in ondan önceki eşini boşamasını istemiş ve ondan olan Ali adındaki oğlunu da görmesini yasak etmiştir.³¹⁷ Bütün bunları da her şeyini kaybettiği ve gururu ayaklar altına alındığı için intikam adına yaptığına işaret etmiştir. Fakat Şecerü'd-dürr'ün senelerdir uğruna çalıştığı çabaladığı devletin istikbalini yok sayarak, düzen ve asayişini görmezden gelerek sırf kendi gururu incindi diye tüm oklarını ülkenin hükümdarına yönelttiğini düşünmek abestir. Bütün devletin sorumluluğu omuzlarına binmiş bir hanımın, sadece kendi çıkarlarını ön planda tutarak kıskançlık ve intikam oyunları oynadığını söylemekse böylesi önemli bir kadının değerini epey alçaltıcı bir düşüncedir. Elbette Şecerü'd-dürr Aybek'in ilgi ve alakasını kendi üzerinden çekmesini önemsiyordu. Ama bu önem kadınsı duyguların ona hakim olmasından değil, tamamıyla devletin tüm gücünü kendisine teslim ettiği eşinin ona artık ihtiyaç duymamasından kaynaklanmaktaydı.

³¹⁵ Ahmet Refik, *Tarihte Kadın Simaları*, İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, 1931, s.27

³¹⁶ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, s.427.

³¹⁷ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, ss.427-428; Makrizî, *es-Sülük*, s.403; İbn İyas, *Bedâi'z-Zuhû*, s.293; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.99.

Nitekim her daim devlet üzerinde söz söyleme yetkisi elinde olan bir hanım zamanla bu gücü kaybetmekte, haliyle iktidarın elinden kayışı da onu en derinden etkilemekteydi. Bu sebeple Şecerü'd-dürr'ün yaptığı ve karşılaştığı durumlar tamamıyla hissi algılanmaktansa bu güç terazisi izlenerek yorumlanması daha doğru olacaktır.

Sultan Aybek'le Şecerü'd-dürr'ün aralarının açılması hakkında anlatılan bir başka rivayetse, Aybek'in müneccimden bir kadın eliyle öldürüleceğine –ki bunun da Şecerü'd-dürr'den başkası olmadığına- dair aldığı haberdur.³¹⁸ Bu olay sonrasında duyduklarından aşırı etkilenen Aybek'in Şecerü'd-dürr'ün bulunduğu Kal'atü'l-Cebel'den el çektiği, Bâbü'l-Luk'ta kalmaya başladığı kaydedilmektedir.³¹⁹ Neticede en başında devletin istikbali için verilen sözler artık tek başına yürütülüp yürütülmeyeceği sorgulanacaktı.

İzzeddîn Aybek, bir yandan önceden sahip olduğu duyguları tartarken diğer yandan iktidarına gölge düşmemesi için çareler arıyordu. Fakat artık kararını vermişti. İktidar hırsı baskın geliyordu. Şecerü'd-dürr onun gözünde eskiden aşık olduğu kadın değil tahtının önünde duran bir engeldi. Dolayısıyla onu tahtından uzak tutacak en doğru hamle onun nüfuzuna denk bir başka hanımla evlilikti. Bu yüzden Aybek, Musul Emiri Bedreddin Lü'lü'nün kızını isteyerek onunla evlenmek istediğini Memlûklere duyurdu. Aybek bir hükümdarın kızıyla evlenerek hem Şecerü'd-dürr'ün hem de Memlûklerin nüfuzunu bütünüyle kırmayı hedeflemişti.³²⁰ Ancak bu zamana kadar pek çok başarıya imzasını atmış, arkasında epey destekçisi bulunan bir kadının tüm nüfuzu elinden alınmaya çalışıldığında bunu birden bire kabul etmesi beklenemezdi. Haliyle Aybek'in duygularının yok olması değil hakimiyetin tamamıyla elden gidişi onu harekete geçirecekti. Bu sebeple, birtakım siyasî amaçlarla başlayan bu evlilik araya her ne kadar hissi meseleler girse de iktidarın verdiği hazza engel olamamış ve her ikisi için de beklenmedik bir son hazırlamıştır.

³¹⁸ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, s.433; Makrizî, *es-Sülûk*, s.401; Koprıman, "Mısır Memlûkleri", s.448; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.99.

³¹⁹ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, ss.432-433; Makrizî, *es-Sülûk*, s.403; İbn İyas, *Bedâi'z-Zuhûr*, s.293; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.99-100.

³²⁰ İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, s.375; Refik, *Tarihte Kadın Sımaları*, s.29; Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, s.430; Makrizî, *es-Sülûk*, s.401; Koprıman, *Mısır Memlûkleri*, s.448; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, s.231; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, s.434; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, s.292; İbnü'l-İmâd, *Şezeratü'z-Zehab*, ss.267-268; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.100.

3. Şecerü'd-dürr'ün Kritik Hamlesi

Şecerü'd-dürr ve İzzeddîn Aybek arasındaki ipler artık kopma noktasına gelmişti. Duygusal ve siyasi hisler bir tarafa bırakılmış daha ziyade canlarının derdine düşmüşlerdi. Nitekim gelinen son noktada her ikisi de diğerinin kendisini öldürmesinden korkuyordu. Şecerü'd-dürr, gönlünü ve fikirlerini önemseyen kocasının tüm geçmişi unutarak kendisini arka plana atıp yok saymasından endişe ediyordu. Aybek ise hem tahakküm oyununun intikama dönüşmesinden hem de müneccimin söylediklerinden çekiniyordu. Bu sebeple eski eşi nezdinde istikbalini korku dolu gözlerle bekliyordu.

Diğer taraftan Şecerü'd-dürr'e uzun yıllardır hizmet etmiş ve gönül bağlılığı olan Bahrî Memlûkleri Aybek'in aldığı karara itiraz ederek, velinimetleri gördükleri Şecerü'd-dürr dururken onu bir kenara itip Musul emirinin kızıyla evlenmesini uygun bulmadıklarını söylemişlerdi. Her zaman olduğu gibi bu işte de kendi fikirlerinin uygulamaya konulmasını tercih eden memlûkler, Aybek'in tam da rahatsız olduğu yerden onu yine vurmuşlardı. Öfkesini hat safhaya çıkararak bu durumu artık kendi yöntemleriyle sonuçlandırmayı tercih eden Aybek kontrolü tamamıyla eline alarak, Şecerü'd-dürr taraftarlarını yakalatıp hapse attırmıştır.³²¹

Memlûklerden *Aytigin* adlı biri hapse götürülmek üzere Şecerü'd-dürr'ün oturduğu balkonun altından geçerken vaziyeti sadece ona duyurmak adına Türkçe olarak: “Kulunuz Aytigin Beşmekdar, Allah'a yemin ederim ki hapsedilecek hiç bir suç işlemedik; şu kadarı var ki o, Musul hâkiminin kızını istemeye gittiği zaman, senin ve rahmetli şehidin (Melik Sâlih) nimetlerini görmüş olan bizler, bunu hoş görmediğimizi belirttik, sitem ettik. İşte bunun için şimdi bizi hapse gönderiyor.” Diye seslenmiş ve Melike bu sözleri duyduğunu belirtmek adına mendilini sallayarak işaret vermiştir. Aslında Aytigin bu söylediklerinden sonra Aybek'in akibetinin ne olacağını tahmin ederek kuyuya indirildiği sırada “O bizi hapsedtiyse, biz de onu öldürdük.” Demiştir.³²² Şecerü'd-dürr ise aldığı bu ikazdan sonra zaten içten içe planladığı düşünceyi Aybek gerçekleştirmeden önce uygulamaya koymaktan başka bir çıkar yol bulamamıştır.

³²¹ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, ss.430-431; Makrizî, *es-Sülûk*, s.401-402; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.100-101.

³²² Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, ss.431-432; Makrizî, *es-Sülûk*, s.402; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.100-101.

a. Aybek'in Ölüm Emri

Memlûkler'in devlet nazarında söz sahibi olduğu günden beri herkesin bildiği bir şey vardı ki o da Bahrî Memlûkleri ile Şecerü'd-dürr'ün birbirlerine gizli bir bağla bağlı olmalarıydı. Dolayısıyla birine yapılmış itiraz diğerini etkilemekteydi. Bu yüzden Şecerü'd-dürr, memlûklerin hapse atılmasından sonra sıranın kendisine geleceğini biliyordu. Yine de en kötüsünü gerçekleştirmeden önce başka bir fikir düşünmüş ve Mısır tahtını başka birisiyle paylaşmayı uygun görmüştür.

Halep hükümdarı Melik Nâsır Yusuf'a, Nasrû'l-Azîzi eliyle hediyeler göndererek, Aybek'i öldürmeye azmedip onun yerine eğer kendisiyle evlenecek olursa Nâsır'ı tahta oturtmak istediği haberini yollamıştır. Düşmanlıkla geçen yılların ardından kendisine gönderilen bu teklifi Nâsır haliyle endişeyle karşılamıştır. Nitekim bu haberin gerçek olma ihtimalinden çok tuzak olması daha muhtemeldir. Bu yüzden olumlu veya olumsuz hiçbir cevap vermemiştir. Fakat Melik Nâsır'la yapmaya kalkıştığı bu anlaşma gerçekleştirilememiş olsa bile Aybek'in yeni kayınpederi Bedreddîn Lü'lü'nün kulağına gitmiştir. Şecerü'd-dürr'ün bir şeyler planladığını bu yüzden ondan sakınması gerektiğini tembihleyen kayınpederi sanki damadının başına gelecekleri önceden tahmin etmiştir.³²³

Melik Nâsır'dan herhangi bir cevap alamayan Şecerü'd-dürr artık beklemenin kendisine fayda vermeyeceğini anlayarak o sırada Mısır'da bulunan Safiyüddin İbrahim b. Merzuk'u çağırarak ona planlarını anlatıp vezirlik teklifinde bulundu. Fakat Safiyüddin teklifi reddettiği gibi onu bu sonu görünmez fikirlerinden caydırmaya çalışsa da faydası olmadı. Bu defa hadım Muhsin el-Cevherî'nin kölesi Sencer el-Cevherî ve Nasrû'l-Azîzi'yi çağırıp Aybek'i öldürmeleri karşılığında kendilerini paraya boğacağını vaat eden Şecerü'd-dürr, onlarla anlaşma sağlamıştır.³²⁴

Şecerü'd-dürr ile araları bozulduğundan beri Özbekiye civarındaki Lûk adındaki köşkünde oturan Aybek, bir süredir eşi tarafından kendisine güzel iltifatlarda bulunarak barışmak istediğine dair aracılardan gelmesini anlamlandırmaya çalışıyordu. Daha önce aralarında geçen anlaşmazlık ve münecimden duyduğu kehanetin ardından Şecerü'd-

³²³ Makrizî, *es-Sülûk*, s.402; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.101.

³²⁴ İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, s.375; Makrizî, *es-Sülûk*, s.403; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, s.231; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, s.292; İbnü'l-İmâd, *Şezeratü'z-Zeheb*, s.267; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.101.

dürr'den gelen içten yakarışlar onu arada bırakmıştı. Ne var ki Şecerü'd-dürr'ün eskise de canlılığından ödün vermeyen politik tavırları sonunda karşılık bulmuştu. Nitekim Aybek, samimiyetine inandığı bu ısrarcı davetlere daha fazla dayanamayıp kalenin yolunu tuttu.³²⁵

655 yılı Rebiülevvel ayının yirmi dördünde Salı günü (Mart 1257) arkadaşlarıyla çevgan (polo) oynadıktan sonra akşam üzeri Kal'atü'l-Cebel'e gelen İzzeddin Aybek, gerçekten büyük bir saygı ve iltifatla karşılandı. Tüm eski sıkıntılarını geride bırakıp yıkanmak üzere hamama giren Aybek, elbiselerini çıkardığı sırada hadım Muhsin el-Cevherî'nin kölesi, Sencer el-Cevherî ve yanındaki hizmetliler onun üzerine atlayarak kendisini boğdular.³²⁶ Ancak bu rivayetin devamında Muhsin el-Cevherî'nin onun üzerine atladığı sırada Aybek'in bunu kimin yaptırdığını tahmin edip Şecerü'd-dürr'e seslendiği, bu sırada içeriye giren Şecerü'd-dürr'ün ise eşinin yalvarıp yakarmalarından merhamete gelip onu bırakmalarını söylediği ifade edilir. Fakat ne yazık ki kölenin bu sözü yerine getirmeyip “Eğer şimdi sağ bırakacak olursak ne sen ne de biz hayatta kalabiliriz!” diyerek hemen oracıkta Aybek'i boğarak öldürdükleri nakledilmektedir.³²⁷ Bu kadar dirayetli ve cesur kararlar alabilen bir kadının ölüm emri vermesi gibi ciddi bir karardan son anda cayması, tüm hayatı boyunca her işini titizlikle yerine getirmiş bir kadından beklenecek en son harekettir. Ancak tam bu noktada Şecerü'd-dürr'ün hiç bir hareketini sırf kendi çıkarlarına ters düştüğü ve intikam almak istediği için gerçekleştirmediği açıkça anlaşılmalıdır. Nitekim Aybek son anda Şecerü'd-dürr'ün onu öldürme sebebinin sadece güç dengelerinin yitmesi olduğunu farketmiş olmalıdır. Bu yüzden aman dilemiş ve hakimiyeti ona teslim edeceği belli olmuştur. Bu sebeple Şecerü'd-dürr'ün merhamet ederek daha fazlasına gerek kalmadığını düşündüğü aşikardır. Fakat ne yazık ki olay son raddesine ulaştığı ve pek çok kişi işin içine girdiği için bu merhametin hiç bir önemi kalmadığı anlaşılmaktadır.

İbn Tağriberdî'de anlatılan bir başka rivayet ise şu şekildedir: Şecerü'd-dürr Aybek'i öldürmeye karar verince Fâris Aktay'ın kölesi Sencer el-Cevherî'yi buna hazırladı. Aybek hamamda olduğu sırada Sencer içeri girerek ona yumrukla vurup ardından bıçak sapladı. Hizmetkarlarda ona yardım ettiler. O her ne kadar bağırp yalvarsa da takunyalarıyla vurmak

³²⁵ İbn Tağriberdî, *en-Nücumü'z-Zâhire*, s.375; Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, ss.432-434; Makrizî, *es-Sülük*, s.403; İbn İyas, *Bedâi'z-Zuhûr*, s.293; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.102.

³²⁶ İbn Tağriberdî, *en-Nücumü'z-Zâhire*, s.375; Makrizî (*es-Sülük*, s.403) bu olayın 14 Rebiülevvel tarihinde gerçekleştiğini kaydeder; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, s.231; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, s.434; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, s.292; İbnü'l-İmâd, *Şezeratü'z-Zeheb*, ss.267-268.

³²⁷ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, ss.435-436; Makrizî, *es-Sülük*, s.403, İbn İyas, *Bedâi'z-Zuhûr*, s.294; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.102.

suretiyle Şecerü'd-dürr'ün dahi kendi elleriyle Aybek'i öldürmeye azmettiği kaydedilmektedir.³²⁸

Aybek, Melik Sâlih'in yanında memlûk olarak başladığı devlet hizmetine türlü askerî ve siyasî başarılar ekleyerek kimilerine göre Memlûk Devleti'nin ilk hükümdarı olarak tarihe adını yazdırmıştı. Dindar, zeki ve cesur olduğu söylenen Sultan Aybek'in hayatı, ne yazık ki birtakım güç oyunlarının ardından feci bir şekilde son bulmuştur.

İnsan ne kadar güzelliklerle anlatılıyor olursa olsun neticede insandır. İnsan ise kusurdan, hatadan münezzeh değildir. Belki de Şecerü'd-dürr'ün son anda vazgeçmek istediği bu hamlesi onun iktidar için gerçekleştirdiği büyük bir hatadır. Kaldı ki bu adım onun sonunu da hazırlayacaktır. Ancak Şecerü'd-dürr tarihte satırlarının ünlemlerle neticelenmesine sebep olmayacak derecede müstesna bir hayat ve yöneticilik sergilemiş önemli bir kadındır.

4. Hakimiyetin El Değiştirmesi

Şecerü'd-dürr Aybek'i öldürttüğü gece ne yapacağını bilemez durumda yine İbn Merzuk'u saraya çağırılmıştı. Kalenin gizli kapısından girerek Şecerü'd-dürr'ün yanına gelen İbn Merzuk, oturur vaziyetteki Melike'nin ayakları dibinde Aybek'in cansız bedenini gördü. Tüm olup biteni dinledikten sonra İbn Merzuk ona: “Ne söyleyeceğimi bilmiyorum, gerçekten çok büyük bir iş işledin; ben bunun bir çıkar yolunu göremiyorum!” diyerek durumun ne kadar vahim olduğunu belirtmiştir.³²⁹ Bu durumun ardından, aslında gelecekte kendisini neyin beklediğinin farkında olan Şecerü'd-dürr, pes etmeyerek yönetimde herhangi bir payı olması adına hemen o gece destek arayışına koyulmuştur.

a. Şecerü'd-dürr'ün Destek Arayışı

Şecerü'd-dürr'ün belki fazla düşünmeden, anlık verdiği hatta pişman olduğu bir karar onu gerçekten içinden çıkılmaz bir duruma sokmuştu. Bu sebeple Aybek'i öldürttüğü gece boş kalan Mısır tahtına bir aday bulma arayışına giren Şecerü'd-dürr, böyle yaparak aslında

³²⁸ İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, s.376.

³²⁹ İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, s.375; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.102-103.

hakimiyette yine kendisine bir yer açmaya çalışmıştır. Fakat işinin ne kadar zor olduğunu daha o gece anlayacaktır.³³⁰

Şecerü'd-dürr, Aybek'le araları kötüyken Melik Nâsır'a tahtı teklif etmiş fakat bir karşılık bulamamıştı. Yine böyle bir teklifi olay gecesini önemli emirlerden İzzeddin Halebî'ye de götürmüştür. Kocasını Aybek'in parmağı ile yüzüğünü (mührünü) göndererek onun sultanlığa geçmesini isteyen Şecerü'd-dürr, karşı tarafın cesaret bulamamasından ötürü reddedilmiştir.³³¹ Bunun ardından, Emir Cemâleddin b. Aydoğdu'ya aynı teklifi götürmüştü fakat o da bu teklifi reddetmiştir. Hakikatte hiçbir emir kendisiyle böyle büyük bir sorumluluğun altına girmek istememiştir.³³² Hatta emirler geçmişten ders çıkartarak sonlarının Aybek gibi olmasından korkmuş bile olabilirler. Nihayetinde Memlûk Sultanlığına erişilecek de olsa bir cinayetin gölgesinde buna kalkışmak öyle herkesin cesaret edeceği bir iş değildi. Bu yüzden böyle önemli bir konum kendilerine teklif edilmiş olsa da onlar bunu geri çevirmenin daha elzem olduğunu düşünmüşlerdir. Böylece Şecerü'd-dürr, bu zamana kadar hep övgülerine mazhar olduğu memlûkler tarafından ilk defa yalnız bırakılmıştır.

b. Mansûr Nureddîn Ali'nin Tahta Çıkışı

Şecerü'd-dürr'ün Aybek'i öldürttüğü gece halkın bundan haberi olmamıştı. Ertesi gün, 25 Rebiülevvel Çarşamba günü, büyük emirler işleri gereği kaleye gelmiş fakat olup biteni yine haber almamıştı. O gün Aybek'in veziri Hibetullah b. Said el-Faizî ise kaleye gelmemişti. Şecerü'd-dürr, ne yapacağını bilemez bir haldeyken bir çıkar yol düşünmüş ve Aybek'in oğlu Nureddin Ali'ye babasının ağzından çıkmış gibi şu haberi göndermişti: "Bugün Dimyat'a geçmek için hazırlanmış kayıklar, mavnaları ıslah üzere bütün emirlerle denize gideceğim." Nureddin Ali de öyle yaptı. Şecerü'd-dürr bu durumda aslında kaledeki insan sayısını azaltıp zaman kazanmak ve haberin kısa sürede yayılmasını engellemek istiyordu. Fakat durum istediği gibi olmadı. Sabahın erken saatlerinde Aybek'in öldüğü haberi her yerde duyuldu. Her ne kadar Sultan'ın gece hamamda aniden öldüğü bildirilse de her kafadan çıkan cinayet söylentileri insanları kargaşaya sürükledi.³³³

³³⁰ Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.103.

³³¹ İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, s.375; Makrizî, *es-Sülûk*, s.403; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, s.231.

³³² İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, s.375; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.103.

³³³ İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, s.376; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.103.

Sultan'ın karısı tarafından öldürtüldüğü haberi emirler arasında yayılmaya başlayınca askerler kaleye gelerek Kalatü'l-Cebel'i kuşatma altına aldılar. Aybek'in memlûkleri içeri girdiği sırada Şecerü'd-dürr'ün adeta korumalığını yapan Sâlihî memlûkleri ise içeri girmek isteyen Emir İzzeddîn Halebî'nin yolunu keserek onun etrafında toplanmak istediler. Fakat kaleye giren diğer Muizzî Memlûkler, Vezir Fâizî'nin etrafında birleşerek Aybek'in oğlu Nureddîn Ali'yi tahta çıkarma kararı aldılar. Bu sırada daha on beş yaşlarında olan Ali *el-Mansûr* lakabını alarak Mısır tahtına çıkmıştır. Mansûr Ali'nin sultan olduğu halka ilan edilince halk biraz olsun sakinleşmiş ve evlerine dağılmıştır. Sâlihîler de az da olsa yatışmıştır.³³⁴

Ertesi gün Sâlihî memlûkleri Atabekü'l-Asker Alemüddin Sencer el-Halebî'yi tahta çıkarmak istediler. Askerler ve kaledeki çoğu kişi karşı çıksa da Sâlihî memlûkleri ona biat ettiler. Sencer ise bu duruma karşı olmasına rağmen canından korktuğu için mesuliyet kabul ettiyse de daha sonra yine vazgeçmiştir. Zaten 26 Rebiülevvel 655 Perşembe günü Mansûr Nureddîn Ali'ye biat edilerek Mısır ve Kahire'de onun adına hutbe okutulmuştur.³³⁵ Böylelikle Şecerü'd-dürr ve onu destekleyen Sâlihî Memlûkleri artık hakimiyetten tamamıyla el çektirilmiş, buna binaen Melik Sâlih devrinden beri ön ve arka planda devam eden kadın yönetimine de son verilmiştir. Bundan sonra hem nüfuzuna hem de parlak geçmişine bir hatayla virgül atan Şecerü'd-dürr'ü epey zor zamanlar bekliyordu.

5. Şecerü'd-dürr'ün Hazin Sonu

Şecerü'd-dürr ve destekçileri her ne kadar yönetimden dışlansa da mesele tam anlamıyla son bulmuş değildi. Nitekim Şecerü'd-dürr ve Aybek'i öldürmesinde ona yardım edenler kaleye sığınmış, endişeyle olacakları bekliyordu. Aybek'in memlûkleri ise onları cezalandırmak için fırsat kolluyordu. Hatta bir ara kaleye saldırıp suçluları yakalamak istedilerse de Sâlihî memlûkleri araya girerek *hoşdaşı* oldukları Melikelerini korudular.³³⁶ Ancak ne var ki Şecerü'd-dürr daha fazla hükümdar ailelerine mahsus olan bu sarayda oturamazdı. Bu yüzden Muizzî memlûklerin aman vermesinin ardından Şecerü'd-dürr, 29

³³⁴ İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, s.376; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, s.231; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, s.434; İbnü'l-İmâd, *Şezeratü'z-Zeheb*, s.267; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.103-104.

³³⁵ İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, ss.376-377; Makrizî (*es-Sülûk*, s.405) bu olayın 16 Rebiülevvel tarihinde gerçekleştiğini kaydeder; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, s.294; İbn İyas, *Bedâi'z-Zuhûr*, s.296.

³³⁶ İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, s.377; Makrizî, *es-Sülûk*, s.403; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, s.231; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, s.434.

Rebiülevvel Pazartesi günü saltanat dairesinden çıkarılarak Burcu'l-Ahmer'e götürülmüş ve orada hapsedilmiştir.³³⁷

Muizzî melikleri Şecerü'd-dürr'e herhangi bir kötülük yapılmayacağına dair yemin etseler de Sâlihîler onu hapsedilmekten kurtaramamıştı. Şecerü'd-dürr'ün yanındaki cariyeler emirler arasında bölüşülmüş, ona hizmet edenler de yakalanmıştı.³³⁸ İbn Merzuk'a Aybek'in öldüğü gün neden Şecerü'd-dürr'ün yanında olduğu sorulmuş, durumu detaylıca anlatınca salınmıştır. Daha önce kendisine Şecerü'd-dürr tarafından saltanat teklif edilen Emir Cemâleddin Aydoğdu tutuklanarak İskenderiye'ye hapsedilmiştir. Aybek'i öldürmek için anlaşılan hizmetkarlar ise yakalanarak idam edilmiştir. Bunlardan Muhsin el-Cevherî'nin kölesi Sencer el-Cevherî kaçmayı başarsa da daha sonra yakalanarak efendisinin yanında asılmıştır.³³⁹ Ayrıca kırk kadar hadımın da katledilerek kaleden Bâb-ı Züveyle'ye giden yol üzerinde asıldıkları bildirilmektedir.³⁴⁰

Aybek'in katlinde adı geçen herkes tek tek cezalandırılırken diğer taraftan Burcu'l-Ahmer'de zor günler geçiren Şecerü'd-dürr'ü Mansûr Ali ve annesinin Aybek'in memlûklerini kışkırtarak onu öldürmeye teşvik ettikleri ancak Sâlihî emirlerinin bunu engellediği söylenilmektedir. Ne yazık ki günlerce süren bu baskının karşılık bulduğu ve bir sonraki ayın on biri Cumartesi günü kalenin dışında Şecerü'd-dürr'ün cansız bedeninin bulunduğu kaynaklarda nakledilmektedir.³⁴¹

Şecerü'd-dürr'ün ölümüyle ilgili aktarılan detaylı anlatım ise şöyledir; Melike Burcu'l-Ahmer'de hapis altındayken önceden yaptıklarının sonucunun kendisini yakın zamanda bulmasını bekliyordu. Zira Aybek hükümdar olduktan sonra kendisinden uzaklaştığından ve ne eş olarak ne de tahtın ilk sahibi olarak kâle alınmamasından dolayı Şecerü'd-dürr, o günlerde eski eşi ve oğlunu ziyaret etmesini yasaklamıştı. Bu yüzden devran dönüp Aybek'in oğlu tahta çıktığında onun ve annesinin kendisinden öç alacağını gayet iyi biliyordu. Olacakları önceden tahmin eden Şecerü'd-dürr, bu sebeple Mansûr Ali ve annesinin eline geçmesin diye para ve mücevherlerinin bir kısmını İbn Hinna diye tanınan

³³⁷ İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, s.377; Makrizî (*es-Sülûk*, s.404) bu olayın 17 Rebiülevvel tarihinde gerçekleştiğini kaydeder; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, s.231.

³³⁸ İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, s.377; Makrizî, *es-Sülûk*, s.403.

³³⁹ İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, s.377; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, s.231; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, s.434; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, s.293.

³⁴⁰ Makrizî, *es-Sülûk*, s.404.

³⁴¹ İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, s.378; İbnü'l-İmâd, *Şezeratü'z-Zeheb*, s.268.

eski veziri es-Sâhib Bahâeddin Ali b. Muhammed'e teslim etmiş, kalanını ise havanda döverek toz haline getirmiştir.³⁴²

Sonrası Şecerü'd-dürr'ün tahmin ettiği şekilde oldu. Mansûr Ali ve annesi Muizzî askerlerini kışkırtmak yerine işi kendilerinin yapmasını daha uygun buldu. Nureddîn Ali tahta geçtikten hemen sonra kendilerine çok fenalıklar yapmış bu kadını 17 Rebiülevvel Cuma günü Burcu'l-Ahmer'den alıp annesinin önüne getirtti.³⁴³ Nureddîn Ali'nin annesi de cariyeye ve hademelerinin eline verdiği Şecerü'd-dürr'ü, bir gün boyunca başına takunyalar ve hamam taslarıyla vurmak suretiyle ölüme mahkum etti. Bu şekilde katledilen Şecerü'd-dürr, sonrasında üstünde gömlek ve şalvarından başka bir şey olmadığı halde yarı çıplak vaziyette kale burcundan bir hendeye atıldı. Günlerce bu hendekte kaldığı söylenen Şecerü'd-dürr, şalvarının uçkuru incilerle işlemeli olduğundan bu incilerin bazı kişilerce çalındığı da ifade edilir.³⁴⁴ Nitekim kendi adamları da onu ağır işlemeli şalvarından tanıyarak oradan almış ve Kahire'de *Seyyide Nefise* yakınlarında daha önce kendisinin yaptırdığı türbeye bir küfe içinde taşınarak defnedilmiştir.³⁴⁵

Böylelikle, Sultan eşiyken sonrasında Sultan olan fakat kabullenilmediği için tahttan feragat ederek yine bir Sultan eşi olarak hayatına ve hakimiyetine devam eden Şecerü'd-dürr, tek başına seksen gün müştereken yirmi yıl kadar Mısır tahtında hüküm sürmüştür.³⁴⁶ Neredeyse hiçbir İslâm kadınının kolay kolay elde edemediği bu mevki ne kadar büyükse düşüşü de öyle sert olmuştur. Zira zirveden sonraki adım inişe tekabül eder. Şecerü'd-dürr'ün çıkışı her ne kadar temkinliyse de inişi de bir hayli hızlı olmuş ve neticede onu hazin bir son karşılamıştır.

³⁴² İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, ss.378-379; Makrizî, *es-Sülûk*, s.404; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, s.70.

³⁴³ Makrizî, *es-Sülûk*, s.403; Diğer tarihçiler bu olayın 29 Rebiülevvel tarihinde gerçekleştiğini kaydeder. (Bkz. *en-Nücümü'z-Zâhire*, s.377; *el-Muhtasar*, s.231)

³⁴⁴ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, ss.437-439; Makrizî, *es-Sülûk*, s.404; Koprman, "Mısır Memlûkleri", ss.448-449; İbnü'l-İmâd, *Şezeratü'z-Zehab*, s.268. Bazı tarihçiler bu olayın 10 Rebiülahir Cuma günü başladığını ve Şecerü'd-dürr'ün 11 Rebiülahir 655 Cumartesi günü öldüğünü kaydeder. (Bkz. *en-Nücümü'z-Zâhire*, s.377; *el-Muhtasar*, s.231)

³⁴⁵ İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, s.378; Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, ss.437-439; Makrizî, *es-Sülûk*, s.404; Koprman, "Mısır Memlûkleri", ss.448-449; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, s.231; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, s.70; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, s.293; İbn İyas, *Bedâi'z-Zuhûr*, s.294; İbnü'l-İmâd, *Şezeratü'z-Zehab*, s.268.

³⁴⁶ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, s.439; Bazı tarihçiler Şecerü'd-dürr'ün saltanatının üç ay sürdüğünü kaydetmektedir. (Bkz. *es-Sülûk*, s.369; *Nihâyetü'l-Ereb*, s.235; *Bedâi'z-Zuhûr*, s.287; *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.94)

D. ŞECERÜ'D-DÜRR'ÜN TERCEME-İ HÂLİ

1. Hayatı

1250 yılında Müslümanların Melikesi olarak Mısır tahtına çıkan ve Eyyübî Devleti ile Memlûk Devleti arasında köprü olarak tarihe adını yazdıran Şecerü'd-dürr, Türk soyundan gelen Abdullah adlı bir kişinin kızı olarak dünyaya gelmiştir. Bazı kaynaklarda Ermeni asıllı olduğu şeklinde bir söylenti olduğu bildirilse de bu bilgi pek kabul görmemiştir.³⁴⁷ Kaldı ki kendisini el üstünde tutan, büyük takipçi grubu Bahrî Memlûkleri da aynı soydan geldiklerine inandıkları bir kardeş gibi gördükleri için onu *hoşdaş* olarak nitelemişlerdir.

İlk eşi Sultan Sâlih Necmeddîn Eyyüb onu cariye olarak satın aldığı anda güzelliği ve zekasına hayran kalmış, beraber geçirdikleri yıllar boyunca da parlak fikirlerinden daima yararlanmıştı.³⁴⁸ Yalnızca eşinin gözünde değil tüm Mısır halkı nezdinde sahip olduğu cazibeyi sadece güzelliği ve zekasıyla kazanmayan bu hanım, müthiş bir kültür ve idare kabiliyetini de kendinde barındırıyordu. Dolayısıyla devlet işlerinde eşine ufuk açan Şecerü'd-dürr adeta onun sağ kolu olarak görev alıyordu. Küçük yaşta kaybettikleri Halil adındaki oğlu dünyaya gelince Mısır Melikesi mertebesine de ulaşan Şecerü'd-dürr, artık şöhretini iyice arttırmıştı.³⁴⁹ Daha sonra gelecek adım elbette daha büyüğü olacaktı.

Eşi Sultan Sâlih vefat ettikten sonra onun kabiliyetlerine inanan insanlar, babasının vasiyetini yok sayarak³⁵⁰ üvey annesine eziyet eden Turan Şâh'ı tahtından indirip Şecerü'd-dürr'ü Mısır tahtına Sultan olarak oturtacaktır. Nitekim ondaki ışığı gören eşinin ayrılmaz parçası olan kölelerden teşkil edilmiş koca bir ordu, emir ve kumandanları onun Sultan olması için ön ayak olmuşlardır. Buna binaen tahta geçen Şecerü'd-dürr devleti idare ederken önceki tecrübelerinden istifade etmiş ve daima milletin barış ve refahını öncelemiştir. Bu fedakar devlet kadını dininin emir ve yasaklarını yerine getirmeye de her zaman dikkat etmiş hatta bu sebeple *Mahmil-i Şerîf* adında önemli bir hayra da vesile olmuştur.³⁵¹

³⁴⁷ İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, s.373; Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, s.338; Makrizî, *es-Sülûk*, s.361; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, s.231; Takkuş, *Târîhu'l-Memâlik*, s.35; İbnü'l-İmâd, *Şezeratü'z-Zehab*, s.268; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.83.

³⁴⁸ İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, s.373; Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, s.341

³⁴⁹ Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.84.

³⁵⁰ Nüveyri, *Nihâyetü'l-Ereb*, s.221.

³⁵¹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s.744; Tomar, "Memlûkler'in Başlattığı Deve Dolusu Hediye Geleneği", ss.13-14; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.107.

Devleti ve milleti için epey çabalayıp uğraş gösteren Şecerüddür'ün seveni ve destekleyeni çok olsa da onun kadın olduğunu bahane ederek Mısır tahtına sahip olmasını istemeyenler, bir erkekle var olmasının yeterli olduğunu düşünmüşlerdir. İdari kabiliyetlerini de bu şekilde sergilemesi gerektiğine inanmışlardır. Bu yüzden yeniden evlenmesi sağlanan Şecerü'd-dürre yine de bu evlilik sürecinde o çok iyi bildiği işten yani devlet idaresinden kopmamıştır. Zira Sultan Sâlih gibi kendisine hayran bıraktığı ve aşkı sayesinde ona kul köle olan İzzeddîn Aybek et-Türkmânî ile evlenmiş ve adeta onun perde arkasındaki hükümdarı olmuştur.³⁵² Fakat aşkın deli akıttığı kan bir süre sonra durmuş yerini iktidar hırsına bırakmıştır ki, o yaranın sökülüp atılmaya çalışılması da her ikisi için feci bir son hazırlamıştır.

2. Ahlakı ve Şahsiyeti

İsmetü'd-Din Şecerü'd-dürre, zekası ve yönetim gücüyle tanındığı kadar ahlakı ve dindar kişiliğiyle de ön plana çıkartılacak bir şahsiyetti.³⁵³ İnsanların iyiliği için çalışan merhametli bir hanımdı. Sahip olduğu şan ve şöhret yalnızca keskin zekasıyla hakimiyeti sağlamasından kaynaklanmıyordu. Bu zekayı halkın huzurunu temin etmek adına kullandığı için insanlar tarafından sevilip sayılıyordu. Üstelik Sultan Sâlih zamanında zaten saygın bir hanımken tahta geçtiği dönemde halkının rahat yaşaması adına vergileri azaltması, askerlerine rütbelere verip hediyeler dağıtması da onun ne kadar cömert bir Sultan olduğunu göstermektedir.³⁵⁴ Bunun yanı sıra emrinde çalışanlara önem veren ve bir iş yapacağı vakit onların fikirlerini de değerlendirip karar alan Şecerü'd-dürre ince düşünceli ve nazik bir hükümdardı.

Günlük hayatında giyim kuşamına dikkat eden ve şeriata uygun olmasına özen gösteren Şecerü'd-dürre, her gün meclisiyle beraber gerçekleştirdiği toplantılarını da ince bir perde arkasından yönetirdi.³⁵⁵ Halkı ve devlet erkânıyla olan münasebetini gerektiği ölçüde tutmaya çalışırdı. Bununla birlikte hem çağdaşı olan hem de aynı mevkiyi paylaştığı Sultan Raziye Begüm'ün saltanatı sırasında *kadın elbiseleri giymeyip, tesettüre uymadığı, cüppe*

³⁵² Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, ss.414-416; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.95.

³⁵³ İbn İyas, *Bedâi'z-Zuhûr*, s.295; İbnü'l-İmâd, *Şezeratü'z-Zehab*, s.268; Üçok, *Devletlerinde Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.106.

³⁵⁴ Makrizî, *es-Sülûk*, s.366; Koprıman, "Mısır Memlûkleri", ss.441-442; Yiğit, "Memlûkler", s.19; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.91; Koprıman, "Mısır Memlûkleri", *Türkler*, s.102; Ağır, "Memlûklarda Bir Kadın Sultan", s.12; Tomar, "Şecerüddür", s.404.

³⁵⁵ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, ss.401-404; Koprıman, "Mısır Memlûkleri", ss.441-442; Yiğit, "Memlûkler", s.19; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.91-92.

giyip, külah örterek halkın arasında görüldüğü ve fil üstüneyken halk arasında açıkça dolaştığı yine binek hayvanına binerken bir emirinin ona yakın temasta bulunduğu söylentileri doğruluğu kesin olmamakla birlikte malumdur.³⁵⁶ Oysa ki Şecerü'd-dürr'ün saltanatında veya sonrasında giyimine veya kişiliğine yönelik bu şekilde bir söylenti bulunmamaktadır. Bu da onun her anlamda ne kadar dikkatli, titiz ve şeriate uygun bir hayat sürdürdüğüne işarettir.

Adımlarını daima dikkatle atmaya özen gösteren Şecerü'd-dürr'ün, hayatını iyi bir karakter ve güzel vasıflarla süslediği görülür. Fakat ne yazık ki bazı yazarlar tarafından Şecerü'd-dürr'ün tüm kişiliği ve devlet insanı olarak çizdiği portre yok sayılıp son dönemlerinde ikinci eşi Aybekle arasında çıkan anlaşmazlıklar sebebiyle tamamıyla kıskanç, intikam yüklü ve alelade bir insanmış gibi zihinlerde resmedilmektedir.³⁵⁷ Halbuki önceki kısımlarda açıkladığımız üzere Şecerü'd-dürr ve Aybek'in devleti en başından beri beraber idare ederek hatta Şecerü'd-dürr'ün daha baskın kalarak yürüttükleri idare, bir zaman sonra aralarındaki güç oyununa kurban edilmişti. Bu da iki taraflı gerçekleşen hataların bir sonucuydu. Bu sebeple bizce ömrü boyunca sahip olduğu tüm meziyeti, başarılı işleri ve iyi huyları bir tarafa bırakılarak sadece bir iki olayla Şecerü'd-dürr'ü özetlemek ve değersiz göstermek pek doğru gözükmemektedir. Kaldı ki tüm hikayesi göz önüne alındığında Şecerü'd-dürr, hayatının bütününe sirayet edecek değerdeki ahlak ve kişiliğiyle kendisinden sonra gelen yöneticilere de iyi bir örnek olan değerli bir insan ve hükümdardır.

3. Estetik Zevki

Tarih kaynaklarında bir hükümdar incelenmek istendiğinde onun hayatı, katıldığı savaşlar, önemli yazışmalar veya ölümüyle ilgili detaylar klasik bir yazım ortaya koymaktadır. Fakat onun yetiştiği ortam, giydiği kıyafet, kritik noktalarda ortaya koyduğu tavır gibi ince detayları analiz etmek o hükümdar hakkında sahip olunacak bilgiyi daha tutarlı hale getirmektedir. Hele bu bir kadın olduğunda kendisi detaycı olmasıyla bilinen bir fitratın altında yatan pek çok bilgi, tarihe ışık tutması adına epey faydalı olacaktır. Bu sebeple bir sultan olarak sahip olduğu değerlerin yanı sıra bir kadın olarak da ortaya koyduğu ince düşünce ve tavırlarıyla da kendi zamanının ön plana çıkardığı isimler arasında yer alan

³⁵⁶ Cûzcânî, *Tabakâtu Nâsirî*, s.636; Nizâmüddîn Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, s. 76; Aziz Ahmet, *Delhi Türk İmparatorluğu*, s.191.

³⁵⁷ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, ss.423-428; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.106.

Şecerü'd-dürr, XIII. yüzyılda bir kadının giyim ve estetik zevki hakkında bilgi almak istendiğinde bu konuda tarihçilere bir hayli yardımcı olmaktadır.

Şecerü'd-dürr'ün tahta çıktığı dönem Müslümanların Haçlı ve Moğol tehlikesiyle burun buruna geldiği karışık bir safhaydı. Ancak böylesi zor düşmanlara karşı *kadın* olarak gücünün yetmeyeceği düşünülen Şecerü'd-dürr, eşi Sultan Sâlih zamanından kendi saltanatına kadar tüm bu güçlülere göğüs gerip tek başına başarı elde etmiş ve devletini rahata kavuşturmuştur. Öyle ki devletin o dönemde sahip olduğu refah düzeyine işaret etmesi açısından önemli bir örnek olan Kahire'deki Menîl Sarayı tüm şaşaaşı ve gösterişiyile XIII. yüzyıl Mısır'ının içinde bulunduğu süreci çok iyi tasvir etmektedir. Nitekim “Odaları ve sofaları beyaz ve sarı simden işlenmiş ipekler ve atlaslarla kaplanmıştı. Şamdanları ise Abbâsîlerdeki gibi altın ve gümüşlendi ve anber yakılırdı.”³⁵⁸ Şeklinde resmedilen sarayın, müthiş zevk sahibi biri tarafından dizayn edildiği anlaşılmaktadır. Hiçbir masraftan kaçınılmadığı anlaşılan bu dekorasyonun tamamlayıcısı olan ve Şecerü'd-dürr'ün meraklısı olduğu yemek takımları da aynı zevkin devamıdır. Zira *sahanlar hep kıymetli taşlarla süslü olduğu gibi, bardaklar ve billurların kenarları da incilerle bezendiği* söylenir.³⁵⁹ Yalnız Şecerü'd-dürr'ün tüm bu süslemeyi sadece zevk aldığı ve gösterişten hoşlandığı için tasarlattığını söylemek pek doğru değildir. Çünkü devletlerin sahip olduğu siyasi ve ekonomik gücü boy gösterisine çevirerek dosta düşmana açık etmesi her devirde var olmuştur. Bundan dolayı Müslümanların Melikesi olarak Şecerü'd-dürr'ün de elindeki kudreti sahip olduğu saraya yansıtması gayet doğal ve siyasi bir durumdur. Yine de her ne sebeple olursa olsun konu süs olunca bir kadının elini korkak alıştırılmayacağı da malumdur. Kaldı ki Şecerü'd-dürr'ün günlük hayatında kullandığı süs de buna örnektir.

Kalatü'l-Cebel'e taşınmadan önce kullandığı sarayı o dönemin en kaliteli eşya ve malzemeleriyle dizayn ettiren Şecerü'd-dürr, müthiş zevkinin yansımalarını kendi giyiminde de göstermekteydi. Giydiği elbiselere de son derece özen gösteren Şecerü'd-dürr, ismine işaret etmesi için olacak ki daha çok incilerle işlenmiş kıyafetler tercih ettiği görülürdü. Bilhassa kaynaklar kendisini anlatırken “üç etekli, inci işlemeli esvablarıyla”³⁶⁰ sarayda gezindiğinden söz ederler. Hatta incili kıyafetleriyle adeta kendi sembolünü oluşturan Şecerü'd-dürr'ün, feci şekilde gerçekleşen ölümünün ardından atıldığı çukurdan onu tanıyıp

³⁵⁸ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, ss.401-402.

³⁵⁹ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, s.402.

³⁶⁰ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, s.419.

çıkarmaları da şalvarının ipek uçkurunda bezeli olan bu inci işlemleri sayesinde olmuştur.

361

Saraya cariye olarak geldiğinde istiridyenin içinde saklı olan bu inci, Sultan olduğunda adeta parlamış ve ışığını bulunduğu her yana saçmıştır. Şecerü'd-dürr özünde sahip olduğu bu nezaket ve zerafeti devletine ve milletine en iyi şekilde yansıtmayı bilmiştir. Onun saltanatı kısa sürmüş gibi gözükse de her iki eşinin hükümdarlık yaptığı zamanlardaki varlığı da hesaba katıldığında keskin zekaya sahip bu dişil ruhun devlet üzerindeki varlığı uzunca bir süre hissedilmiştir.

4. Edebiyat, Sinema ve Televizyonda Şecerü'd-dürr

İslâm dünyasında kendisinden bu denli söz edilen birkaç kadın hükümdardan biri olan Şecerü'd-dürr, kısa süren yolculuğunu en iyi şekilde tamamlamış olacak ki varlığından asırlar sonra da söz ettirmeye devam ettirmiştir. Hatta kadın hükümdarlar arasında kendisinden her alanda bu kadar çok bahsedilen nadir bir sultan olduğunu söylemek de yanlış olmayacaktır. Öyle ki, Mahmud Bedevî'nin 1933 yılından beri Kahire'de her yıl yayımlandığı söylenen *Şecerü'd-dürr* adlı bir tiyatro eseri vardır.³⁶² Yine Şecerü'd-dürr'ün biyografisi Mısır'daki ilk filmlerden biri olan ve 1930'lu yılların başından beri birçok Arap ülkesinde yayınlanan bir sinema filmine de konu olmuştur. Bunun yanında bizzat Şecerü'd-dürr'ün anlatıldığı veya konu içerisinde geçtiği pek çok dizi ve filmde de hayatına yer verilmiştir.³⁶³

Adını çok fazla hikaye ve romanda da gördüğümüz Şecerü'd-dürr, modern Arap edebiyatının vazgeçilmez ana karakterleri arasındadır. Bunlardan en meşhuru Corci Zeydan'ın *Şecerü'd-dürr* adlı romanıdır.³⁶⁴ Bununla birlikte pek çok kısa hikaye ve romanın da konusu olan Şecerü'd-dürr, sadece doğu dünyasını etkilemekle kalmamıştır. Batı'nın da epey dikkatini çeken Şecerü'd-dürr, hakkında önemli makale ve yayınlar

³⁶¹ Kadriye Hüseyin, *Muhadderatu İslâm*, s.438; Makrizî, *es-Sülûk*, s.404; İbnü'l-İmâd, *Şeceratü'z-Zeheb*, s.268; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.105.

³⁶² Tomar, "Şecerü'd-dürr", s.405; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.107.

³⁶³ <https://ar.wikipedia.org/wiki/شجرالدُر> (03.05.1993)

³⁶⁴ Bkz. Corci b. Habib Zeydan, *Şecerü'd-dürr*, Beyrut: Daru Mektebeti'l-Hayat, t.y.

bulunduğu gibi bunlardan öne çıkanı Götz Schregle'nin *Die Sultanin Von Ägypten* adını taşıyan eseri olmuştur. 1961 yılında basılmış bu eser Şecerü'd-dürr'ü incelemektedir.³⁶⁵

Neticede bir Eyyübî Meliki'nin eşi olarak adım attığı siyaset yolculuğunu sonrasında Sultan olarak taçlandırıran İsmetü'd-Dîn Şecerü'd-dürr, Eyyübî ve Memlûk Devleti'ni adeta birbirine bağlayan bir köprü olmuştur. Zekasını, siyasi dehasını, yenilikçi ve ileriye dönük fikirlerini Eyyübî Sultanı olan eşi Sâlih Necmeddîn'e yansıtan Şecerü'd-dürr, bütün bu birikimini Memlûk Devleti'nin kurulmasında ve ileriye taşınmasında da bir hayli hissettirmiştir. Nitekim Şecerü'd-dürr, Haçlı Seferleri gibi etrafın acımasız düşmanlarla çevrili olduğu bir zamanda devleti uçurumun kenarından kurtaran cesur ve akıllı bir kadındır. Bunun farkında olan Memlûkler tarafından desteklenip tahta çıkartılan Şecerü'd-dürr saltanatı sırasında da bu gücünü ortaya koymuş, kendi adına hutbe okutup para bastırmıştır.

Her anlamda ileriye dönük olan bu hanıma eğer müsaade edilip bir şans tanınsaydı tarihe daha büyük izler bırakacağı da muhtemeldi. Ne var ki bir kadının devlet idaresinde bu denli önemli role sahip olmasını kabullenemeyenler ve gücünden çekinenler tarafından tahtından edilmiştir. Siyaset yolculuğuna yine bir hükümdar eşi olarak devam eden Şecerü'd-dürr, ne kadar gücünü ileriye taşımak istese de çoğu hükümdarın başına geldiği gibi o da iktidar savaşımından nasibini almıştır.

Resmi olarak üç aya yakın hüküm süren ancak iki büyük devletin Sultanlarına eş olarak perde arkasından yürüttüğu politik akılla neredeyse yirmi yıl siyasette adı okunan Şecerü'd-dürr, ortaya koyduğu nadide karakter ve yöneticilikle tarihe imzasını atmış önemli bir hükümdardır. Biz de tarihin bu müstesna kadın yöneticisini detaylı bir şekilde inceleyerek ehemmiyetine vurgu yapmaya çalıştık.

³⁶⁵ Tomar, “Şecerüddür”, s.405; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.107.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SIYASETİ BİLEN BİR LİDER KUTLUG TÜRKÂN HATUN

I. İSMETÜ'D-DÜNYA VE'D-DİN KUTLUG TÜRKÂN HATUN (1257-1283)

XIII. yüzyıl İslâm dünyasında tahta çıkan Müslüman kadın hükümdarlar arasında önemli bir yeri olan Kutlug Türkân Hatun, İran'ın Kirmân bölgesinde kurulmuş olan Kutlughan Devleti'nin dördüncü hükümdarıdır. Devlet işleriyle epey ilgili ve siyasi becerisi yüksek olan bu hanım, başta Moğol Hanları olmak üzere büyük küçük her konumdan insanı etkilemiş, böylece yirmi altı yıl gibi uzun bir süre boyunca iktidarı elinde bulundurarak adını tarihe yazdırmıştır.

Tarih, perde arkasından devletlerin eli ayağı olan kadınlarla doludur. Kimi birebir varlığıyla kimi de yalnızca düşünceleriyle idaredeki etkinliğini sürdürmüştür. Birbiriyle benzerlik arz eden Türk ve Moğol toplumlarında ise bu epey yaygın bir durumdur. Öyle ki Moğol Hanları'na tabi olan Kutlughanlar'dan Türkân Hatun da hükümdar olarak tarih sahnesine çıkmadan önce eşinin perde arkasındaki siyasi aklı olarak karşımıza çıkmıştır. Ancak onunkisi salt fikir alışverişi olarak kalmamış adeta Kirmân tahtına atacağı adımların dayanağını da oluşturmuştur. Zira devlet üzerindeki varlığını her daim hissettiren Kutlug Türkân, eşi öldükten sonra halk ve devlet ricalinin desteğini hemen arkasına alabilmiş, böylece Moğol Hanları'nın da güvenini kazanmıştır. Buna binaen, nâibe olarak Kirmân tahtına oturmasına karar verilen Türkân Hatun, devlet idaresini resmen olmasa da fiilen eline almıştır. Tüm bunlara bakıldığında Türkân Hatun'un daha resmen hükümdarlığa adım atmamışken bile ilk andan itibaren önderlik ruhuyla hareket ettiğini görmekteyiz. Çünkü hükümdarlık yalnızca yönetim bilgisiyle olabilecek bir iş değildir, fitraten bunu kaldırabilecek bir özün de mevcudiyeti şarttır. Bu da Türkân Hatun da fazlasıyla bulunmaktadır.

Kutlug Türkân Hatun, bulunduğu makama tamah ettiğinden veya heves uğruna değil hakikaten sahip olduğu özü yani liderlik kabiliyetini yansıtabilmek adına mücadelesini vermiştir. Eğer bunun tersi olsaydı ne nâibe olmayı kabul edip üvey oğlunun hoyrat davranışlarına katlanırdı ne de iktidarını elinden almak isteyenlere karşı adil ve merhametli bir şekilde yaklaşırdı. Oysa ki o gerçek bir liderin yapması gerektiği gibi hem karşılaştığı problemlere göğüs germiş hem de yeri geldiğinde bunları görmezden gelerek yoluna bakmayı bilmiştir. Dolayısıyla önündeki engellere takılıp tökezlemek yerine tüm bunlar

olurken devletini ileri taşımak pahasına mücadelesini ortaya koyan güçlü bir idareci olmuştur. Aynı zamanda hem kendisinin bir hükümdar kızı olduğu hem de kendisinden sonra kızı Padişah Hatun'un Kirmân tahtına oturduğu göz önüne alındığında kanında bu asalet ve azameti taşıdığı da açıkça görülmektedir.

Akıllı ve ileri görüşlü bir hükümdar olan Kutlug Türkân, dost ve düşmanını iyi ayırt etmiş, yanında duracağı kişilerin güçlü simalar olmasına da özen göstermiştir. Babası Barâk Hâcib'in yolunu izleyerek siyasi evlilikler ile devletini Moğol Hanlar'ının güvencesi altına alan Türkân Hatun, kızı Padişah Hatun'u İlhanlı Abaka Han'a vererek uzun yıllar boyunca onun destek ve yardımını almayı başarmıştır. Velhasıl Harizmşahlar, Moğollar ve daha irili ufaklı pek çok devletin güç gösterisinde bulunduğu karışık bir coğrafyada Kirmân'a hakim olmanın bazen sorun bazen de avantaj teşkil ettiği görülmektedir. Fakat Türkân Hatun karşılaştığı sorunları da kolaylıkla avantaja dönüştürmeyi iyi bilmiştir. Zeki, öngörülü ve güçlü bir hükümdar olan Kutlug Türkân, siyaset yolculuğunu çizgisinden sapmadan gönülden bağlı olduğu Kutlughan Devleti'nin bekasına adayarak tamamlamıştır.

Kutlug Türkân şanslıdır ki, seleflerine nazaran dönemin ve yaşadığı çevrenin sosyo-kültürel algısını tam anlamıyla yanında hissetmiş, bundan dolayı kadın olması noktasında hükümdarlığına yönelik aşırı bir muhalefete karşılaşmamıştır. Halbuki diğer coğrafyalarda kendisinden önce hükümdar olan kadınlar, genellikle kadınlığı bahane edilerek gereksiz yargılamalara ve bu yolla iktidar oyunlarına tabi tutulmuştur. Ancak Kutlug Türkân bu türde entrikalarla karşılaşmamıştır. Zira Türk kültüründe olduğu gibi Moğollar'da da kadının erkekler gibi pek çok hakka sahip olduğu anlayışı hakimdi. Bu sebeple kadın toplumda hangi tabakadan olursa olsun her zaman yüksek tutulmuş ve hiçbir zaman aşağılanmamıştır. Özellikle Han'ın karısı olan hatunun, han olmadığı zamanlarda devlet işlerini idare etme görevinin olması, kadının yönetici olmasına adeta kapı açtıklarını göstermektedir. Dolayısıyla bizzat İslâm'dan kaynaklı olmasa da Moğollar nezdinde Kirmân'ın sahip olduğu konjonktürel yapı sayesinde Kutlug Türkân, diğer kadın yöneticilere nazaran daha rahat bir idare sergilemiştir. Ayrıca tahta çıkarken Kirmân ayan ve ümerasının Türkân Hatun'un arkasında olması, özelde Moğolların genelde XIII. yüzyıl İslâm dünyasının kadına yönelik sahip olduğu bakış açısının olumsuz değil bilakis destekleyici olduğunu da gözler önüne sermektedir.

Netice itibariyle, Kutlughan Devleti'ni bağımsız bir şekilde on iki yıl fiili olarak ise yirmi altı yıl boyunca idare eden ve devletin her anlamda zirveyi yaşamasını sağlayan kişi Kutlug Türkân Hatun'dur. O tüm hayatı boyunca yapmayı sevdiği ve gerçekten iyi de bildiği devlet liderliğini hakkıyla tamamlamış, devletini siyasi, sosyal, kültürel ve daha pek çok alanda ileriye taşımıştır. Adil, merhametli ve iyi huylu bir insan olan Türkân Hatun bunu yöneticiliğine de yansıtmayı bilmiştir. Böylece eskilerin deyişiyle de bu dünyadan tertemiz bir şekilde göçmüştür. Sonraki kısımlarda tarihi değerini ön plana çıkarmaya çalıştığımız Kutlug Türkân Hatun'un hayatı ve yöneticiliği detaylandırılacaktır.

A. KUTLUG TÜRKÂN'A KADAR KUTLUGHANLAR

Kutlughanlılar veya Kirman Karahıtayları diye adlandırılan hanedan, İran'ın büyük Deşt-i Lut çölünün güneybatısında bulunan Kirman'da, Hicri 619 (1222-23) yılından 706 (1306-07) yılına kadar hüküm sürmüştür. Birbiri ardına Harizmşahlar, büyük Moğol Hanları ve Hülagu Han sülalesine tâbî olan Kutlughanlar, nüfuz ve ehemmiyet bakımından mahalli kalsalar da Yezd Atabeyleri, Fars Salgurluları, Moğollar ve Abbâsî Halifeleriyle kurdukları iyi ilişkiler sayesinde Kirman gibi karışık bir coğrafyada varlıklarını uzun süre koruyabilmişlerdir.³⁶⁶

Kutlughanlar'ın kurucusu olan Barâk Hâcib, aslen putperest olan Karahıtaylar'a³⁶⁷ mensuptur. Kendisi Karahıtay hükümdarı Gürhan'ın hâcibi iken kardeşi Hamit Bûr Tayengû da onun komutanlarından idi. O dönemde Harizmşah Alâeddin Muhammed'e elçi olarak gönderilen Barâk Hâcib geri dönmesine izin verilmeyerek, Karahıtaylar'ın yıkılışına kadar sarayda alıkonulmuştur. Daha sonra kardeşi Hamit Bûr ile birlikte Harizmşah Alâeddin Muhammed'in hizmetine giren Barâk, üstün hizmetleri neticesinde önce hâcibliğe sonra da Alâeddin Muhammed'in oğlu Gıyâseddin Pîr Şâh zamanında atabegliğe yükseltilmiştir.³⁶⁸

³⁶⁶ V. Minorsky, "Kutlug-Han", *İslâm Ansiklopedisi*, C. VI, MEB, İstanbul, 1977, s. 1053; J. K. Kramers, "Kirmân", *İslâm Ansiklopedisi*, C.VI, MEB, İstanbul 1977, ss. 814-821.

³⁶⁷ Orta Asya'da 12. Yüzyılda kurulan Karahıtaylar, Doğu ve Batı Türkistan'ın büyük bir kısmında hüküm süren Moğol devletidir. Karahıtaylar'ın yıkılmasının ardından bu hanedana mensup Barâk Hâcib Kirmân'da Kutlughanlılar adıyla bir devlet kurmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Taşağıl, "Karahıtaylar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXIV, İstanbul, 2001, ss.415-416.

³⁶⁸ Nâsırüddin Münşi-i Kirmânî, *Simtü'l-'Ulâ*, s.22; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s.391, Hamdullah Müstevfi, *Târih-i Güzide*, ss.423-424.

Nitekim Gıyâseddin Pîr Şâh'ın gözde emirleri arasında yer alan Barâk *kutlu han* unvanını alarak kısa bir süre sonra 1221'de İsfahan valiliğine tayin edilmiştir.³⁶⁹

Barâk kendi devletini kurmadan önce akıllı adımlar atmış, dönemin Harizmşah ve Moğol gibi şiddetli mücadelelere ismini yazdıran güçlü devletleriyle arasını iyi tutmaya özen göstermişti. Başlangıçta Harizmşah Devletine bağlı olan Barâk Hâcib, Tolan Çerbi'nin başında bulunduğu Moğol ordusunun öncü birliklerinin yaklaşmakta olduğunu öğrenince, Gıyâseddin'den izin alarak Kirman yolundan Hindistan'a³⁷⁰ Celâleddin Harizmşâh'ın yanına gitmek için hareket etti. Ancak Berdesîr yakınlarında Kirman Emiri Ebu'l-Kâsım Şücâeddîn'in saldırısına uğrayan Bârak, şanslı olacak ki Ebu'l-Kasım'ın ordusundaki Türklerin onun tarafına geçmesi sonucu saldırıyı kendi lehine çevirerek onlara ağır kayıplar verdirmiş, Şücâeddîn'i öldürüp kaleyi ve hisarı da kuşatmıştır.³⁷¹ Bu sırada Sultan Celâleddîn'in Hindistan'dan gelmekte olduğu haberini alan Barâk, onu karşılamak için önden bağlılığını bildiren kıymetli hediyelerle birlikte bir elçisini göndermiş, Sultan şehre varınca da bizzat kendi giderek ona kızıyla evlenmesini teklif etmişti. Sultan Celâleddîn de onun bu teklifini kabul ederek Barâk'ın kızıyla³⁷² evlenmiştir.³⁷³ Sultan kaleyi teslim alıp bir süre daha Berdesîr'de kaldıktan sonra daha fazla Barâk ile vakit kaybetmek istemediği için ona iltifat ve övgü dolu sözlerin yer aldığı bir mektup göndererek *Kutlug Han*³⁷⁴ unvanını vermiştir. Ayrıca hakimiyet alameti sayılan menşûr³⁷⁵ ve hil'ât gönderen Sultan,

³⁶⁹ Nâsîrüddîn Münşî-i Kirmânî, *Simtü'l-'Ulâ*, s.22; W. Barthold, "Barâk Hâcib", *İslâm Ansiklopedisi*, C.II, MEB, İstanbul, 1979, s.307; Abdülkerim Özeydın, "Barâk Hâcib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.V, İstanbul, 1992, s.62; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s.397; Cihan Gençtürk, "Barâk Hâcib ve Kutlughanlılar (Kirmân Karahıtayları)'ın Kuruluş Süreci", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.62, Erzurum, 2018, ss.323-325.

³⁷⁰ Diğer bir rivayete göre; Barâk Hâcib İsfahan valiliğine tayin edildikten sonra bu şehrin veziri olan Tâceddîn Kerîm eş-Şarkî ile ihtilafa düşmesi sonucunda Hindistan'a hareket etmiştir. Bkz. Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s.391; Hamdullah Müstevfî, *Târih-i Güzîde*, s.424.

³⁷¹ Nâsîrüddîn Münşî-i Kirmânî, *Simtü'l-'Ulâ*, s.23; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, ss.397-398; Hamdullah Müstevfî, *Târih-i Güzîde*, s.424.

³⁷² Celâleddîn'in Barâk'ın hangi kızıyla evlendiği tam olarak bilinmese de Türk Ansiklopedisi'nde bu kişinin isminin "Terken" diye anıldığı zikredilmektedir. Bkz. Yılmaz Öztuna, "Kutluğ-Hanlar veya Kirmân Karahıtayları", *Türk Ansiklopedisi*, C.XXII, MEB, Ankara 1975, s.392.

³⁷³ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, ss.397-398; Hamdullah Müstevfî, *Târih-i Güzîde* s.424.

³⁷⁴ Kaynakların belirttiği çeşitli bilgilerden anlaşıldığı üzere Barâk Hâcib'e bu unvan farklı kişiler tarafından birkaç kez verilmiştir. *Simtü'l-'Ulâ* (ss.23-25)'da Barâk Hâcib'e "Kutlug Han" unvanı hem Sultan Celâleddîn hem de Ögeday Han tarafından verildiği kaydedilir. *Tarih-i Cihan Güşa* (s.397)'da Harizmşah Devleti'nde gerçekleştirdiği hizmetler neticesinde gözde emirler arasına giren Barâk Hâcib'e Gıyâseddin Pîr Şâh tarafından "Kutlug Han" unvanı verildiği belirtilir. *Târih-i Güzîde* (s.424)'de ise Barâk Hâcib'e "Kutlug Han" unvanının Cengiz Han tarafından verildiği zikredilmektedir.

³⁷⁵ Menşûr, hükümdar tarafından yapılan bir tayini, bir görev veya muafiyeti yahut iktâ tevcihini bildiren belgedir. İlhanlılarda çeşitli tayinlerle ilgili olarak yarlık ve ferman yanında menşur kelimesi de kullanılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Abdülkerim Özeydın, "Menşur", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXIX, Ankara, 2004, ss.148-149.

onu Kirmân hakimi olarak tayin ettikten sonra Şiraz'a doğru hareket etmiştir. Sultan Celâleddîn oradan ayrıldıktan kısa bir süre sonra Barâk durumunu kuvvetlendirmiş ve bölgenin tamamını hükmü altına almışsa da halen Harizmşahlar'a tabi idi.³⁷⁶

Barâk Hâcib, Celâleddîn Harizmşâh'ın Gürcüler ile uğraşmasından fırsat bilerek ülkeye tek başına hakim olmak adına Moğollarla iş birliği yapmış, Cemâziyelâhir 623 (1226)'de Sultan'a karşı isyan etmiştir.³⁷⁷ Kaynakların belirttiği üzere Moğollar'a Celâleddîn Harizmşâhla ilgili gizli haber ve sırları ulaştıran Barâk, kılıçla ele geçirdiği Kirmân'ı Harizmşahlar'a bırakmak niyetinde olmadığını bildirerek Cengiz Han'a bağlılığını arz etmiş ve bunu pekiştirmek adına kızlarından Sevinç Türkân'ı³⁷⁸ Cengiz Han'ın oğlu Çağatay'a vermişti. Böylece ondan *Kutlug Han* unvanını alan Barâk, gücünü bir kat daha artırmıştı.³⁷⁹ Ne var ki, kendisine karşı isyana kalkışıldığı haberini alan Celâleddîn Harizmşâh, süratle harekete geçmiş ve üzerine bir ordu sevk etmiştir. Fakat Sultan Celâleddîn, Barâk'ın kendisine sığındığı kalenin ele geçirilmesi için uzun bir süre muhasara edilmesi gerektiğini bildiği ve Moğollarla giriştiği mücadeleden onu alıkoyacağını anladığı için onunla sulh yapma yolunu tercih etmişti. Barâk'ın yaptıklarından dolayı özür dileyip kıymetli hediyeler göndermesine karşılık Sultan İsfahan'dan ileri gitmeyerek, özrünü ve hediyelerini kabul ettiği Barâk'a çeşitli hil'âtler göndermiş ve onu tekrar Kirmân hakimi olarak tayin etmiştir.³⁸⁰

H. 625 (1228) yılının sonlarına doğru abisi Celâleddîn Harizmşâh ile anlaşmazlığa düşen Gıyâseddîn Pîr Şâh, Hûzîstan sınırında olduğunu bir elçi aracılığıyla Barâk'a bildirmiş, o da Gıyâseddîn'i Kirmân'a davet etmişti. Kendisini saygıyla karşıladığı Gıyâseddîn Pîr Şâh'ın annesiyle evlenerek daha yüksek makama ulaşacağını düşünen Barâk, Gıyâseddîn'in annesi pek istekli olmadığı halde onunla evlenmişti. Fakat olaylar istediği gibi gitmemiş kısa süre sonra Gıyâseddîn ve annesinin kendisini zehirlemeyi düşündüklerini

³⁷⁶ Özeydın, "Barâk Hacib", *DİA*, s.62; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s.399; Gençtürk, "Barâk Hâcib ve Kutluhanlılar'ın Kuruluş Süreci", s.329.

³⁷⁷ Özeydın, "Barâk Hacib", *DİA*, s.62; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, ss.363-364.

³⁷⁸ Nâsırüddîn Münşî-i Kirmânî, *Simtü'l-'Ulâ*, ss.25-26; Muinüddîn Nazarî, *Müntehabâtü't-Tevârih*, s.25; Üçok, "*Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*", s.115.

³⁷⁹ Özeydın, "Barâk Hacib", *DİA*, s.63; Hamdullah Müstevfî, *Târih-i Güzide*, s.424.

³⁸⁰ Hasan İbrahim Hasan, "Abbasi Hilafetine İsmen Tabi Bağımsız Devletler", *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Abbasilerin ikinci dönemi (447-656/1055-1258)*, terc. İsmail Yiğit, C.V, İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1986, ss.116-117; Ebü'l-Hasan İzzeddîn Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi: el-Kâmil Fi't-Târih Tercümesi*, terc. Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özeydın, C.XII, İstanbul: Bahar Yayınları, 1987, ss.412-413; Özeydın, "Barâk Hacib", *DİA*, ss.62-63; Taşağıl, "Kutluhanlılar", s.493; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, ss.363-364.

öğrenmişti. Bunun üzerine kendisine komplo kuranları zindana attıran Barâk, çok geçmeden karısını ve pek çok devlet erkanıyla birlikte Gıyâseddîn'i de idam ettirmiştir.³⁸¹

Moğol ve Harizmşahlar ile kurduğu akrabalık bağlarının ötesinde daha büyük ve güçlü adımlar atmak isteyen Barâk Hâcib, Abbâsî halifesine elçi göndererek Müslüman olduğunu, Harizmşahlar'ın aksine ona bağlılık arz ettiğini bildirmişti. Kendisinin “sultan” unvanıyla şerefendirilerek müstakil bir hükümdar olarak tanınmasını isteyen Barâk'ın bu teklifi, halife tarafından kabul görmüş ve ona *Kutluğ Sultan* unvanı verilmişti. Ayrıca Ögeday Han'a da değerli hediyelerle birlikte bir elçi gönderen Barâk, Gıyâseddîn'i hakana karşı isyan ettiği için öldürttüğünü bildirmiş ve ondan da hükümdarlığının tasdik edildiğine dair bir yarlık³⁸² almıştır.³⁸³ Böylece Barâk Hâcib uzun uğraşlar sonucu emeline ulaşmış, bu yeni kurduğu devletini hem Moğollara hem de İslâm dünyasının dini liderine onaylatmış ve “Sultan” unvanını da alarak Kirmân'ın tek hakiminin kendisi olduğunu tasdik ettirmişti. Bundan böyle Barâk'ın kurduğu bu hanedan “Kutlughanlılar” diye anılagelmiştir.³⁸⁴

Günden güne gücünü ve askerlerinin sayısını arttırmaya devam eden Barâk Hâcib'e, Sîstan'ı ele geçirmeye çalışan Moğol kuvvetleri komutanı Tâir Bahadır haber göndermiş ve onun Moğol ordularına katılmasını ve büyük hana itaat etmek üzere huzura varmasını istemişti. Son derece zeki biri olan Barâk, artık güç ve kudretin Cengiz Han'ın elinde olduğunu bildiği ve Moğolların teklifini kabul etmediği takdirde başına ne gibi felaketler açılacağını tahmin ettiği için “Siz zahmet edip buraya gelmeseniz de ben tek başıma Sîstan meselesini hallederim. Fakat yaşım ilerlediği için hareket kabiliyetimi büyük ölçüde kaybettim. Onun için yerine oğlumu gönderiyorum” diye haber göndermişti. Sözüne yerine getirmek için de yerine oğlu Rükneddîn Mübarek³⁸⁵ Hoca'yı Moğolistan'a göndermişti. (H.

³⁸¹ Barthold, “Barâk Hâcib”, s.308; Özeydın, “Barâk Hacib”, *DİA*, s.63; Cüveynî, “*Tarih-i Cihan Güşa*”, ss.393-394.

³⁸² Türk ve Moğol dillerinde “buyruk, emir, ferman” anlamına gelen yarlık, Türk ve Moğol devletlerinde hükümdar buyruğu ya da fermanına denilmektedir. Daha detaylı bilgi için bkz. İlyas Kemaloğlu, “Yarlık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XLIII, İstanbul, 2013, ss.334-335.

³⁸³ Nâsırüddîn Münşî-i Kirmânî, *Simtü'l-'Ulâ*, s.25; Muinüddîn Nazârî, *Müntehabâtü't-Tevârih*, s.25; Özeydın, “Barâk Hacib”, *DİA*, s.63; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s.399; Hamdullah Müstevfî, *Târih-i Güzide*, s.424.

³⁸⁴ Özeydın, “Barâk Hacib”, *DİA*, s.63.

³⁸⁵ Bazı kaynaklarda bu isim yalnızca “Sultan Rükneddîn” diye geçmektedir, “Mübarek” kelimesi bulunmamaktadır. Bkz. Nâsırüddîn Münşî-i Kirmânî, *Simtü'l-'Ulâ*, s.28; Hondmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, s.267.

Hakikaten Barâk Hâcib daha oğlu yoldayken 20 Zilhicce 632 (5 Eylül 1235)'de Kirmân'da vefat etti. Cenazesi Kirmân'ın bir mahallesi olan Terkâbâd'da kendisi tarafından yaptırılmış olan medreseye defnedildi.³⁸⁷

Barâk'ın dört kızı, bir de oğlu olmuştu. Bunlardan en büyüğü Sevinç Türkân, Çağatay Han'ın karısıydı. Yâkut Türkân, Yezd Atabeyi Kutbeddîn Mahmud Şâh'ın karısıydı. Han Türkân, Barâk Hâcib'in yeğeni Kutbeddîn Muhammed Şâh'ın karısıydı. Meryem Türkân ise Yezd Atabeyi Muhyiddin Sâm'ın karısıydı. Oğlu ise Rükneddîn Hâce (veya Hocacık)'dir.³⁸⁸

Barâk Hâcib'in Harizmşahlar, İlhanlılar ve Abbâsîler arasında süren mücadelelerden sıyrılıp, kurduğu iyi ilişkiler sayesinde tek başına sağ çıkarmayı başardığı Kutlughan Hanedanı bundan sonra yerine bıraktığı yeğeni Kutbeddîn Muhammed Şâh tarafından devralınacaktır.

1. Kutbeddîn Muhammed ve Rükneddîn Hâce Dönemleri

Sultan Kutbeddîn Ebu'l-Feth Muhammed Han, Barâk'ın kardeşi Karahıtaylar'ın reislerinden Hamit Bûr (veya Cintimur Tayangu veya Tayangu Taraz)'un oğludur.³⁸⁹ Barâk, ölmeden önce hanedanın başına geçmesi için var olan tek oğlu Rükneddîn Hâce'yi tahta aday göstermek yerine Ögeday Han'ın da tasvibiyle, yeğeni ve aynı zamanda damadı, Kutbeddîn Muhammed'i velayet tayin etmişti.³⁹⁰ Zira o çok sevdiği ve beğendiği yeğenine kızı Han Türkân'ı vererek kendine damat kılmış ve tahtı ona emanet etmeyi daha uygun bulmuştu.

Barâk H. 632 (1235) yılında ölünce yerine geçen Kutbeddîn Muhammed'in işi

³⁸⁶ Barthold, "Barâk Hâcib", s.308; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, ss.399-400; Gençtürk, "Barâk Hâcib ve Kutlughanlılar'ın Kuruluş Süreci", s.333.

³⁸⁷ Nâsırüddîn Münşî-i Kirmânî, *Simtü'l-'Ulâ*, s.26; Spuler, *İran Moğolları*, s.171; Özaydın, "Barâk Hâcib", *DİA*, s.63.

³⁸⁸ Nâsırüddîn Münşî-i Kirmânî, *Simtü'l-'Ulâ*, ss.25-26; Hondmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, s.267; Muinüddîn Nazarî, *Müntehabâtü't-Tevârih*, ss.25-26; Öztuna, "Kutluğ-Hanlar", s.392; Hamdullah Müstevfî, *Târih-i Güzide*, ss.424-425.

³⁸⁹ Hondmîr, *"Târih-i Habîbü's-Siyer"*, s.267; ; Öztuna, "Kutluğ-Hanlar", s.392; Minorsky, "Kutlug-Han", s.1053.

³⁹⁰ Nâsırüddîn Münşî-i Kirmânî, *"Simtü'l-'Ulâ"*, ss.25-26; Hondmîr, *"Târih-i Habîbü's-Siyer"*, s.267; Hamdullah Müstevfî, *"Târih-i Güzide"*, s.425.

beklenildiği üzere öyle kolay olmamıştır. Tahta geçer geçmez düzenini kurmak adına pek çok problemle uğraşan Kutbeddîn'i asıl uğraştırıcı durum, tahtın karşısında duran rakibi Barâk Hâcib'in oğlu Rükneddîn Hâce olacaktır. Zira Kutbeddîn Muhammed bir yılı aşkın süre Kirmân tahtında kaldıktan sonra, Ögeday Han'dan yarlık alarak Moğolların desteğini yanına alan Rükneddîn Hâce, babasından daha önce tevârüs etmesi gereken Kirmân hakimiyetini ele geçirmek için her şeyi yapmıştı (H. 633/1236). Böylece Ögeday Han'ın sevgi ve ilgisini kazanarak *Kutluk Sultan* lakabıyla yarlık alan Rükneddîn, 28 Şaban 633 (7 Mayıs 1236)'de³⁹¹ Kirmân tahtına oturmuştur. Kutbeddîn'de bu karara boyun eğerek önce Kaan'ın sarayına varmış, oradan da Hıtay'a gidip Muhammed Yalvâc'ın hizmetine girerek uzun süre orada kalmıştır.³⁹²

Sultan Rükneddîn tahta geçtikten sonra düzen ve asayîşi sağlamak için pek çok adım atsa da yıllar boyu elinde tutmaya çalıştığı Kirmân hakimiyeti 16 yıllık hükümlerinin ardından sona erecektir. Zira daha önce Kaan'ın verdiği emirlere boyun eğerek Rükneddîn'e Kirmân tahtını bırakan Kutbeddîn Muhammed, bu süreçte Göyük Han'ın seçim işlerinde yararlı hizmetlerde bulunması ayrıca Mengü Han Moğol tahtına geçtiğinde onun ilgi ve sevgisine mazhar olması ona Kirmân kapılarını tekrar açmıştır.³⁹³ Neticede Mengü Han'dan Kirmân yarlığını alarak yanında bulunan emirlerle birlikte Kirmân'a gelen Kutbeddîn, H. 650 yılı Şevvâl ayı ortalarında (1252/53) yeniden Kutlughan tahtına oturmuştur.³⁹⁴ Bundan dört ay sonra da Kutbeddîn'in Kutluk Türkân Hatun ile evlendiği bildirilir.³⁹⁵

Rükneddîn Hâce her ne kadar tahtı kaybetmemek adına uzun uğraşlara girip Kaan'ın huzuruna dahi çıksa da başarılı olamamıştır. Mengü Han tarafından kendisine teslim edilen Rükneddîn'i elleriyle öldüren Kutbeddîn Muhammed, Kutlughan tahtının tek hakimi olmuştur. (H.651/1253)³⁹⁶ Tahtı devraldıktan sonra hakimiyetini sağlamlaştırmak üzere

³⁹¹ Nâsırüddîn Münşî-i Kirmânî, *Simtü'l-'Ulâ*, s.28; Hondmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, s.267.

³⁹² Nâsırüddîn Münşî-i Kirmânî, "*Simtü'l-'Ulâ*", s.28; Hondmîr, "*Târih-i Habîbü's-Siyer*", s.267; Spuler, *İran Moğolları*, ss.171-172; Muinüddîn Nazârî, "*Müntehabâtü't-Tevârih*", s.26; Cüveynî, "*Tarih-i Cihan Güşa*", s.400; Hamdullah Müstevfî, "*Târih-i Güzîde*", s.425.

³⁹³ Nâsırüddîn Münşî-i Kirmânî, *Simtü'l-'Ulâ*, s.31; Spuler, *İran Moğolları*, s.172; Muinüddîn Nazârî, *Müntehabâtü't-Tevârih*, s.26; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s.400.

³⁹⁴ Nâsırüddîn Münşî-i Kirmânî, *Simtü'l-'Ulâ*, s.32; Hondmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, s.268; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.116.

³⁹⁵ Nâsırüddîn Münşî-i Kirmânî, *Simtü'l-'Ulâ*, s.26; Muinüddîn Nazârî (*Müntehabâtü't-Tevârih*, s.26) ve Spuler (*İran Moğolları*, s.172) 4 ay sonra bu evliliğin gerçekleştiğini yazmakla birlikte Türkân Hatun'u biri Barâk Hâcib'in sevgilisi diğeri eşi olduğunu eklemektedir.

³⁹⁶ Nâsırüddîn Münşî-i Kirmânî, *Simtü'l-'Ulâ*, s.32; Muinüddîn Nazârî, *Müntehabâtü't-Tevârih*, s.27; Spuler, *İran Moğolları*, s.172; Minorsky, "Kutlug-Han", s.1053; Taşağıl, "Kutluğhanlılar", s.493; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s.401; Hamdullah Müstevfî, *Târih-i Güzîde*, s.425.

karşılaştığı bir çok isyan ve muhalefeti kontrol altına alan Sultan Kutbeddîn, H. 654 yılının Cemâziyevevvel ayında (Mayıs-Haziran 1256) askerleriyle birlikte Hülagu Han'ın Kuhistân'a yaptığı sefere de katılmıştır.³⁹⁷ Aynı yıl Şabân ayında sınır savaşlarından Kirmân'a dönen Sultan Kutbeddîn, Kutlug Türkân'dan Padişâh Hatun adında bir kızı, diğer karısından da Soyurgatmış Sultan adında bir oğlu olduğunu görmüştür.³⁹⁸

Kirmân'a döndüğü gibi Hülagu Han'a söz verdiği için Bağdat seferinin hazırlıklarına koyulan Sultan Kutbeddîn'in bu sefere katılmaya ömrü yetmemiş ve hastalığının ardından H. 655 yılı³⁹⁹ Ramazan ayının (Eylül-Ekim 1257) ortalarına doğru ölmüştür.⁴⁰⁰ Adil ve insafli bir hükümdar olan Sultan Kutbeddîn'in başarılarını eski tarihçiler, fazlasıyla övdükleri karısı Kutlug Türkân'ın tavsiyelerine uyma akıllılığı göstermiş olmasına bağlamaktadır.⁴⁰¹ Kaldı ki Kutlug Türkân'ın eşinin hükümdarlığı zamanında açıkça olmasa da devlet erkanının ve halkın hissedeceği bir biçimde idareye etkisi olmuş olacak ki Kutbeddîn'in vefatından sonra gözler bir başkasına değil hemen ona dönmüştür.

Kutbeddîn Muhammed'in iki oğlu, dört kızı olmuştu. Oğullarından büyüğü Haccac Sultan, küçüğü ise Soyurgatmış Sultan'dır. Kızlarının en büyüğü Bibî Türkân, İzzeddîn Emir Hâcî ile evlenmiş bu evlilikten de Nâsireddîn Yülük Şâh ile Gıyâseddîn Süyük Şâh adında iki oğlu olmuştu. Diğer kızı Padişah Hatun, Abaka Han'ın karısıydı. Ordu Kutlug Türkân, Şehzade Baydu'nun karısıydı. Yül Kutlug Hatun ise Muizeddîn Melikşâh b. Emir Sam ile evliydi.⁴⁰²

B. KUTLUG TÜRKÂN HATUN DEVRİ

1. Kirmân Tahtının Nâibesi: Kutlug Türkân Hatun

Sultan Kutbeddîn vefat ettiğinde tahtın yeni sahibi için bir veliaht aranmaksızın Kirmân'ın ayan ve ümerasından⁴⁰³ birçoğu ile Moğol ümerasından bazılarının hazır

³⁹⁷ Nâsirüddîn Münşî-i Kirmânî, *Simtü'l-'Ulâ*, s.35; Gençtürk, *Kirman Karahutayları*, ss.47-48.

³⁹⁸ Nâsirüddîn Münşî-i Kirmânî, *Simtü'l-'Ulâ*, s.35; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.116-117.

³⁹⁹ Hondmîr (*Târih-i Habîbü's-Siyer*, s.268) ve Cüveynî (*Tarih-i Cihan Güşa*, s.402) Kutbeddîn'in ölüm yılını H. 656 (1258) olarak göstermektedir.

⁴⁰⁰ Nâsirüddîn Münşî-i Kirmânî, *Simtü'l-'Ulâ*, s.37; Muinüddîn Nazârî, *Müntehabâtü't-Tevârih*, s.27; Hamdullah Müstevfî, *Târih-i Güzîde*, s.426.

⁴⁰¹ Nâsirüddîn Münşî-i Kirmânî, *Simtü'l-'Ulâ*, s.26; Muinüddîn Nazârî, *Müntehabâtü't-Tevârih*, s.26; Minorsky, "Kutlug-Han", s.1053.

⁴⁰² Nâsirüddîn Münşî-i Kirmânî, *Simtü'l-'Ulâ*, ss.35-36; Hondmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, s.268.

⁴⁰³ Bunlar arasında Cargutay, Arhutay, Sivatu ve daha başkaları varken; Kirmân meliklerinden Yiğit Melik, Nusret Melik, Folat Melik, Nâsireddin Melik, Kutlug Melik; ulemeden da Hoca Zahirüddin, Hoca

bulunduğu bir mecliste, bu kişinin Kutbeddîn'in eşi İsmetü'd-Dünya ve'd-Dîn Türkân⁴⁰⁴ Hatun olmasına oy birliği ile karar verilmiştir. Öyle görülüyor ki bu kararın verilmesinde Türkân Hatun'un önceden beri devlet idaresindeki hatırı sayılır varlığı etkili olmuş, onun vereceği emir ve hükümlere boyun eğilmesi tercih edilmişti. Fakat Kirmân ümerasından kolaylıkla geçen bu karar, Han tarafından sekteye uğratılmıştır. Zira Kutbeddîn'in ölüm haberi Büyük Han'a ulaştırıldığında, bazıları memleketi Sultan'ın çocuklarına bırakıp bunlar büyüyünceye kadar karısı Kutlug Türkân Hatun ve damadı Emir Hâcî Leşkerî'nin naipliklerini destekleyerek her ikisini de Kirmân'ın hakimi sayalım dediler. Halbuki Emir Hâcî çok zalim ve sarhoş bir adamdı. Bu yüzden Kirmân sarayının tanınmış ve gözde simaları bu haberden hiç hoşlanmayarak hemen o gün Hülagu Han'ın huzuruna varıp ondan yardım dilediler. Türkân Hatun'un manevi değerlerini Han'a sayıp döktüler. Anlaşılan ümeranın yakarışı karşılık bulmuş ki onların ricasını kırmayan Hülagu Han'da Türkân Hatun'un kıymetini anlayarak yarlık hükmünü yerine getirdi. Memleketin büyük küçük bütün işlerini bu tedbirli hatunun eline bıraktı.⁴⁰⁵

Sultan Kutbeddîn'in hayatı boyunca Moğol sarayına olan bağlılığını ihmal etmemesi bir yana Kirmân'ın ileri gelen şahsiyetlerinin adeta teklifsizce Kutlug Türkân'da karar kılmaları Hülagu Han'ın Kirmân'ı Kutbeddîn'in oğullarına bağışlamasında etkili olmuştur. Nitekim ümeranın Kutlug Türkân'ı bu kadar istemesinin sebebi elbette Kutbeddîn zamanında gösterdiği aktif rol ve idare kabiliyetiyle ifade edilebilir. Yoksa bir kadının hem Kirmân'ın devlet erkanından hem de Moğol Hanlığından bu kadar kolay geçer not alması öyle pek mümkün değildir. Neticede tüm bunlar göz önüne alındığında çocukların küçük yaşta olmaları sebebiyle Kutlug Türkân'ın nâibe olarak devlet işlerini yönetmesi, halkın düzen ve asayişini güven altına alma vazifesinin ona verilmesi uygun bulunmuştur.⁴⁰⁶

Şemsüddin ve bu devir hakkında bize değerli bir kaynak bırakan Nâsırüddîn Münşî'nin babası Hoca Müntecibüddin vardır. Bkz. Nâsırüddîn Münşî-i Kirmânî, *Simtü'l-'Ulâ*, s.38; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.117.

⁴⁰⁴ Terken genelde "hatun" kelimesiyle birlikte (Terken Hatun) kullanılmış olup Arapça kaynaklardaki imlâsı (ترکان) dolayısıyla "Türkân Hatun" şeklinde okunuşu yaygındır. Kelimenin etimolojisi karışık olup bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ancak kelime zamanla hükümdar kadınlar için kullanılan Türk unvanlarından birisi haline gelmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz. Gülay Ögün Bezer, "Terken", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XL, İstanbul, 2011, s.509.

⁴⁰⁵ Nâsırüddîn Münşî-i Kirmânî, *Simtü'l-'Ulâ*, s.38; Hondmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, s.268; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.117-118.

⁴⁰⁶ Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.118.

2. Kutlug Türkân Hatun'un Soyu

Kutlug Türkân'ın soy kütüğü hakkında tarihçilerin verdiği bilgiler birbirini tutmamakta ve epey karışıklık arz etmektedir. Örneğin ilk görüş Kutlug Türkân'ın Barâk'ın kızı olduğudur ki; Üçok'un Hammer'dan aktardığı bilgiye göre Hammer, Kutlug Hanedanı'nın kurucusu Barâk'ın dört kızının adını sayarken bunlardan birinin adını da "Kutluk Türkân" olarak göstermiştir, halbuki bu Han Türkân'dır.⁴⁰⁷ Fakat Mernissi'de aynı fikirde olup Barâk'ın kızı Kutluk Türkân'ın yeğeni Kutbeddîn ile evli olduğunu ve onun ölümünden sonra iktidarı ele aldığını söylemektedir.⁴⁰⁸

Kafaları karıştıran diğer bir durumsa Türkân Hatun'un münşilerinden olan Hoca Nâsirüddîn'in "Barâk, yeğeni Kutbeddîn'e kızını verip onu damat edindi" ifadesiyle ortaya çıkar. Zira Barâk Hâcib kızını Kutbeddîn'e verdiği ve o ölünce de yerine karısı Kutlug Türkân hükümdar seçildiğine göre bu durum Türkân Hatun'un Barâk Hâcib'in kızı olduğunu akla getirir ki *Simtü'l-Ulâ*'da Barâk'ın dört kızı sayılırken Kutlug Türkân'ın adı zikredilmemiştir. Ancak aynı eserde Barâk'ın kızlarından Han Türkân'ın Kutbeddîn'e eş olarak verildiği kaydedilmektedir. Üstelik yine aynı yerde Kutbeddîn Muhammedin'in hükümdarlığa geçtikten dört ay sonra Kutlug Türkân ile nikahlandığı da belirtilmektedir.⁴⁰⁹ Böyle olunca Üçok, Kutlug Türkân'ın Barâk'ın kızı Han Türkân olamayacağını çünkü Han Türkân'ın babası hayatta iken amcazadesi Kutbeddîn ile evlendiğini söylemektedir.⁴¹⁰ Fakat tüm bunlar incelendiğinde her ne kadar eski tarihlerde Barâk'ın kızları arasında Kutlug Türkân ismi geçmiyor olsa da zaten daha önce belirtildiği gibi Türkân (Terken) bir isimden ziyade hükümdar kadınlar için kullanılan bir unvandır. Dolayısıyla Barâk'ın kızları sayılırken bu ismin geçmemesi veya daha o dönemde almamış olduğu bir unvanla zikredilmemesi gayet doğaldır. Ayrıca Barâk kurucusu olduğu hanedanlığı oğlu dururken sırf sevdiğinden ötürü yeğenine teslim edecek değildir. Onu seçerken elbette kan bağıyla birleştiği kızı da etkili olmuştur. Kutbeddîn'in evlendiği kişinin Han Türkân olduğu bilindiğine göre ve herhangi bir boşanma, ölüm gibi bir durum belirtilmediğine göre, yine en akla yatan sonuç Kutlug Türkân'ın bir unvan olarak Han Türkân'a verildiğidir. Ne var ki Kutlug Türkân'ın gerçekte Barâk'ın kızı Han Türkân ile aynı kişi olup olmadığıyla ilgili

⁴⁰⁷ Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.118-119.

⁴⁰⁸ Mernissi, *Hanım Sultanlar*, ss.115-116.

⁴⁰⁹ Nâsirüddîn Münşi-i Kirmânî, *Simtü'l-'Ulâ*, ss.25-26.

⁴¹⁰ Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.119.

kesin bir sonuç ortaya koymak pek mümkün değildir.

Kutlug Türkân'ın kim olduğuyla ilgili diğer görüşlere gelinirse; Muinüddîn Nazarî ve Hamdullah Müstevfî, Türkân Hatun'un Barâk'ın kızı olmasından ziyade onun gözdesi ve odalığı olduğunu yazarlar. Hamdullah Müstevfî, Kutbeddîn'in Türkân Hatun'u daha sonra nikahına aldığını da eklemektedir.⁴¹¹ Spuler'e göre de Kutlug Türkân Barâk Hâcib'in karısıdır.⁴¹² Hondmîr ise daha farklı bir isim ortaya atarak Türkân Hatun'un Sultan Gıyâseddîn Harizmşâh'ın odalığı olduğunu kaydeder.⁴¹³ Halbuki Kutlug Türkân'ın Barâk'ın veya Kutbeddîn'in gözdesi ve odalığı olduğu iddiaları gerçeklikten uzak, kabul edilemez düşüncelerdir. Çünkü böyle ne idiği belirsiz bir kişinin Kutlughan Hanedanı'nın başına geçirilip devleti yönetmesi istenmezdi. Oysa ki Türkân Hatun hem devlet meclisi hem de Han tarafından onaylanarak hükümdar tayin edilmiştir. Dolayısıyla Kutlug Türkân'ın bir odalık olmadığı aşikar olduğu gibi tam da bu bakımdan önemli bir soydan geldiği de düşünülebilir. Zira tahta aday gösterilmesi kolayca olmuş bir hanımın tüm kabiliyetleri bir yana koyulduğunda, Barâk Hâcib'in kızı olmak gibi saltanat nezdinde önemli bir kan bağına sahip olduğundan ötürü seçilmiş olması gayet mümkündür.⁴¹⁴ Yine aynı sebeplerden Türkân Hatun'un Barâk'ın karısı olduğu iddiaları da pek mümkün görülmemektedir. Netice itibariyle soy kütüğü her ne kadar belirsizliğini korumaya devam etse de bu hanım, Kutlughan Hanedanı'nda yirmi altı yıl gibi uzun bir süre iktidarda kalmayı başararak adını tarihe yazdırmış nadide bir örnektir.

3. Tahtın Görünmeyen Yüzü Sultan Haccâc ve Dönemindeki Gelişmeler

Hülagu Han Kirmân tahtını Kutbeddîn'in çocuklarına bağışlamış ve onlar büyüyünceye kadar da devlet işlerini onun karısı Kutlug Türkân'a bırakmayı uygun bulmuştu. Bu sebeple H. 655'ten (1257) sonra Türkân Hatun üvey oğlu Muzaffereddîn Ebû'l-Hâris Sultan Haccâc'ın küçük olmasından istifade ederek, memleketin her türlü işlerini kendisi sevk ve idare etti. Aslında Türkân Hatun gerekeni yapıyor, saltanat resmen üvey oğlu Haccâc'ın adına ise de fiilen hükümdarlığı kendisi idare ediyordu. Zira hanedanın devamlılığı için birinin söz sahibi olması gerekiyordu bu da yaş, tecrübe ve görev itibariyle Kutlug Türkân'a düşüyordu. Haccâc'ın ise yaşı dolayısıyla bu durumdan bir şikayeti

⁴¹¹ Muinüddîn Nazarî, *Müntehabâtü't-Tevârîh*, s.26; Hamdullah Müstevfî, *Târih-i Güzide*, s.426.

⁴¹² Spuler, *İran Moğolları*, s.172.

⁴¹³ Hondmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, s.268.

⁴¹⁴ Sertkaya, *Türk Tarihinde Terkenler*, s.107.

olmamış, senelerce öz ana oğul gibi samimiyet içerisinde olduğu üvey annesiyle tahtı paylaşmıştı. Böylelikle Sultan Haccâc'ın yaşı da bülüğ çağına ermişti.⁴¹⁵

H. 668 (1270) yılında Çağatay ordusu ve Barakoğul'un İlhanlı hükümdarı Abaka Han ile savaşa girip İran'ı ellerine geçirmek amacıyla Amuderya'dan (Ceyhun) geçtikleri sırada, Türkân Hatun politik bir hamle yaparak Sultan Haccâc'ı büyük bir ordu ile Abaka Han'ın ordusuna katılmak üzere yolladı. Bu durumdan pek hoşnut kalan Abaka Han tam gereken zamanda gereken yerde kulluğuna yetişen Haccâc'ı, bolca ihsan ve lütuflarıyla taltif etmiş, yine memleketine göndermiştir.⁴¹⁶

Sultan Haccâc her ne kadar İlhanlı hükümdarından iltifatlar alıyor olsa da Kutlughan tahtının asıl sahibesi ve siyasi zekası Türkân Hatun'dan başkası değildi. Çünkü görünürde Haccâc'ın kazandığı zaferleri inşa eden mimar arka planda idareyi elinde tutan Kutlug Türkân'dı. Kaldı ki o Haccâc için attığı önemli adımların yanı sıra kendi taht ve baht yolunu açmayı hedefliyordu. Bu sebeple belki de ilerisini öngördüğü üzere Abaka Han'a Haccâc ve ordusunu göndermiş daha sonrasında da kızı Padişah Hatunu Moğol hanlığına gelin etmişti. Hatta bu evliliğin olmasına üvey ağabeyi Haccâc Sultan'ın karşı çıktığı ancak Türkân Hatun'un İlhan Abaka'nın kendi kızını istemesini uygun bulup zengin bir çeyiz hazırlattığı bilinmektedir.⁴¹⁷ Ne var ki Türkân Hatun'un kendisi ve tahtın geleceği için attığı bu politik adımlar düşmanları tarafından fark edilerek Haccâc Sultan eliyle engellenmek istenecekti.

a. Sultan Haccâc'ın Kutlug Türkân'a Karşı Cephe Alması

Sultan Haccâc Kirmân'a döndükten sonra onun gençliğinden ve zaferin getirdiği özgüvenden faydalanmak isteyen bazı kimseler onu Türkân Hatun'a karşı kışkırtacaklardı. Aslında kendisine yaklaşarak onu kullanmak isteyen kötü niyetli bu kimselerin asıl hedefi Türkân Hatun'du. Öyle ki bir eğlence gecesinde Haccâc sarhoş olup birdenbire Türkân Hatun'a bu mecliste raks etmesini emretmişti. Her zaman hareketlerinde ölçülü olmaya özen gösteren bu kadın, durumdan memnun olmadığı hatta ikrah duyduğu halde sarhoş olan birine karşı direnmenin fayda getirmeyeceğini bildiği için raks etmeye mecbur oldu ve istemeye

⁴¹⁵ Hondmîr, *Târîh-i Habîbü's-Siyer*, s.268; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.120; Hamdullah Müstevfî, *Târîh-i Güzîde*, s.426.

⁴¹⁶ Nâsîrüddîn Münşî-i Kirmânî, *Simtü'l-'Ulâ*, ss.46-47; Hondmîr, *Târîh-i Habîbü's-Siyer*, s.268; Reşîdüddîn Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s.94.

⁴¹⁷ Nâsîrüddîn Münşî-i Kirmânî, *Simtü'l-'Ulâ*, s.47; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.130.

istemeye birkaç kere kollarını kaldırıp indirmek suretiyle oynadı. O sırada emellerine ulaşan Haccâc'ın yanındaki adamlar şu beyti söylediler:

پیر ند چرخ واختر وبخت تو نوجوان

آن به که پیر نوبت خود باجوان دهد

“Senin bahtın ve yıldızın genç, ama felek ihtiyardır;

İhtiyarın kendi nöbetini gence vermesi iyidir.”⁴¹⁸

Hedefleri Kutlug Türkân'ı yaralamak olan bu adamlar ona karşı düzenledikleri bu ihanet gecesinden zaferle ayrılmışlardı. Fakat Türkân Hatun olanlardan ötürü ne kadar incinmiş olsa da akıllıca adımlar atarak damadı Abaka Han'ın yanına gidip kızı Padişah Hatun'dan aleyhinde düzenlenen komplolara karşı yardım isteyecekti.

Zamanında Hülagu Han Kirmân'ı Kutbeddîn'in çocukları adına yönetmesi için Türkân Hatun'a yarlık vermişti. Aradan geçen zaman Moğol Hanları'nın fikirlerini değiştirmemişti. Nitekim Hülagu Han'ın oğlu Abaka Han'da kayınvalidesi ve Kirmân nâibesi Kutlug Türkân'a karşı Haccâc Sultan'ın bu hoyratça davranışını hoş görmemiş ve şu yolda ferman çıkarmıştı: “Bundan böyle Haccâc, Kirman işlerinden elini çeksin ve devlet işlerini her yönüyle Türkân Hatun'a devretsin.”⁴¹⁹ Haccâc ise bu durumdan haberdar olunca Hindistan'a kaçmıştır. Böylelikle emeline ulaşan Kutlug Türkân, Kirmân tahtının yeni ve tek sahibesi olacaktır.

b. Haccâc'ın Hindistan'a Kaçışı ve Kutlug Türkân'a Karşı Savaş Hazırlığı

Kirmân tahtının artık resmi ve fiili diye ayrılan iki sahibi yoktu. Kutlug Türkân Abaka Han'ın yardımıyla istediğini elde etmiş ve Kirmân'a gelerek başından beri gizliden veya fiilen yönettiği tahtın başına resmen geçmişti. Ancak Haccâc tahtı öyle kolay bırakacak değildi. Kutlug Türkân Kirmân'a döndükten sonra o da hükümeti yeniden ele geçirme düşüncesiyle gizlice Ögeday Han'ın oğullarının yanına gitmişti. Bunu öğrenen Kutlug

⁴¹⁸ Nâsırüddîn Münşî-i Kirmânî, *Simtül-'Ulâ*, s.48; Hondmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, ss.268-269; Muinüddîn Nazarî, *Müntehabâtü't-Tevârih*, s.28; Hamdullah Müstevfi, *Târih-i Güzide*, s.426.

⁴¹⁹ Muinüddîn Nazarî, *Müntehabâtü't-Tevârih*, s.28; Taşağıl, “Kutluğhanlılar”, s.493; Hamdullah Müstevfi, *Târih-i Güzide*, s.426.

Türkân, Abaka Han'ın huzuruna bir adam yollayıp durumu ona bildirerek düşmanına aba altından sopa gösterircesine boy gösterisinde bulundu. Zira olaylara direk kendisi müdahil olmak yerine bu zamana kadar arkasına biriktirdiği gücü kullanan Kutlug Türkân gayet akıllıca hareket ediyordu. Öyle ki istediği gibi de olmuş ve bu olay üzerine aşırı sinirlenen Han, Haccâc'ın ordugaha getirilmesi için ferman yazmıştı. Bunu haber alan Haccâc, elçiler gelmeden önce Sistan'a gitti. Aradan altı ay geçtikten sonra Abaka Han'ın buralara hücum etmeye hazırlandığını duyunca, Delhi'ye kaçarak orada on yıl⁴²⁰ bir köşkte kalmıştır.⁴²¹

Haccâc her taraftan kuşatılmışçasına bir köşeye sıkışsa da şansını denemekten vazgeçmemişti. Sultan Celâleddîn Halcî⁴²² Hindistan'a hükümdar olunca Kirmân topraklarına yeniden sahip olabilmesi için Haccâc'a yardım etmiş ve ona tantanalı bir şekilde savaş hazırlığı yaptırmıştı. Üstelik Haccâc'a saltanat alametlerinden çetr, tabl (davul), kûs (dev kâse davul) ve bayraklar veren Halcî, ona saltanat töreni de düzenlemiştir. Son defa Kirmân'a doğru sefere çıkma fırsatı bulan Haccâc ne yazık ki bu emeline ulaşamamıştı.⁴²³ Bekr denilen yere geldiklerinde Haccâc hastalanmış ve H. 690 (1291)⁴²⁴ yılı Zilhicce ayının yedisinde Perşembe gecesini ölmüştür.

4. Kutlug Türkân'ın Bağımsız Hakimiyeti

Sultan Kutbeddîn zamanından beri devlet işlerindeki başarılı rolüyle varlığını daima hissettiren Kutlug Türkân, önce nâibe olarak başladığı bu yolculuğu tam da istediği gibi

⁴²⁰ Sultan Haccac'ın Hindistan'a kaçtığı yıl ve orada kaldığı yıl hemen her kaynakta başka gösterilmiştir. *Müntehabâtü't-Tevârih*, s.28'de H.666'da; *Tarih-i Sistan'da* H.675'de (*Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.122, 128. Dipnot); Minorsky "Kutlug-Han" maddesi s.1054'de H.666'da; *Târih-i Güzide*, s.427'de H. 669 yılında Delhi'ye gittiğini söyler. Yine *Simtü'l-'Ulâ*, s.48 ve diğerlerinde Haccâc'ın 10 yıl Hindistan'da kaldığı bahsedilse de Reşidüddîn *Câmiu't-Tevârih*' de 15 yıl olarak kaydedilmektedir. (*Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.122, 128. Dipnot)

⁴²¹ Nâsirüddîn Münşi-i Kirmânî, *Simtü'l-'Ulâ*, s.48; Hondmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, s.269; Muinüddîn Nazârî, *Müntehabâtü't-Tevârih*, ss.28-29; Hamdullah Müstevfi, *Târih-i Güzide*, s.427.

⁴²² Nâsirüddîn Münşi-i Kirmânî (*Simtü'l-'Ulâ*, s.49)'de bu isim Sultan Celâleddîn Ebû'l-Muzaffer Halcî şeklinde zikredilmektedir. Ancak bu kişiden kastın Sultan Celâleddîn Fîrûz Şâh Halacî olduğu kesindir. Çünkü o dönemde hüküm süren veya Halacilere mensup hükümdarlar arasında Sultan Celâleddîn Ebû'l-Muzaffer Halcî ismi geçmemektedir. Halaciler ve onların bir kolu olarak Fîrûz Şâh tarafından H. 690 (1290-91) yılında kurulan Delhî Halacileri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Enver Konukçu, "Halaciler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XV, İstanbul, 1997, ss.227-228.

⁴²³ Nâsirüddîn Münşi-i Kirmânî, *Simtü'l-'Ulâ*, s.49; Hondmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, s.269; Muinüddîn Nazârî, *Müntehabâtü't-Tevârih*, s.29; Taşağıl, "Kutluğhanlılar", s.493; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.122; Hamdullah Müstevfi, *Târih-i Güzide*, s.427.

⁴²⁴ Sultan Haccâc'ın ölüm tarihini Nâsirüddîn Münşi-i Kirmânî (*Simtü'l-'Ulâ*, s.49) H. 690 yılı olarak gösterirken, Hondmîr (*Târih-i Habîbü's-Siyer*, s.269) H. 670 yılında öldüğünü kaydeder. Sultan Celâleddîn Ebû'l-Muzaffer Halacî'nin H. 690 yılında Delhi'ye hakim olduğu düşünüldüğünde Simtü'l-'Ulâ'da verilen ölüm tarihi daha gerçekçidir.

tamamlamış ve Kirmân tahtına hükümdar olarak oturmuştur.

Zaten başından beri ümeranın, Moğol Hanları'nın ve halkın gözünde devletin düzen ve asayişini sağlayan güç Türkân Hatun'du. Ancak o fiilen yürüttüğü bu yönetimi resmi olarak da eline almak istiyordu. İplerin kopmasının ardından o, Sultan Haccâc ile girişilen mücadelede kazananın bu sonucu belirleyeceğini anlamıştı. Bu sebeple atacağı adımları daha da sağlamlaştıran Kutlug Türkân, siyasi evlilik yoluyla kurduğu güçlü ilişkileri kullanmış ve Abaka Han'ın yardımıyla Haccâc'ı Hindistan'a kaçırmak için Kirmân'ı elde etmeye muvaffak olmuştur. Bundan sonra Türkân Hatun, Haccâc'ın Delhi'de bulunduğu 12 yıl boyunca tam bir bağımsızlık ve asayiş içinde Kirmân'da hüküm sürmüştür.⁴²⁵

a. Kutlug Türkân Hatun Devrindeki Faaliyetler

Kutlug Türkân Hatun, nâibe olduğu yıllar dahil Kirmân'daki yönetimi boyunca daima Kutluhan Hanedanı'nın istikbali için çabalamıştır. Halk ve devlet erkanı tarafından sevilen ve el üstünde tutulan bu hanım, kendisine gösterilen bu ihtiramı bir nevi kendi çabasıyla da elde etmiştir.

Siyasal ve sosyal anlamda toplumu iyileştirmeyi başaran Türkân Hatun bunun yanında Kirmân'ın bayındır hale gelmesini de sağlamış, vilayetlerin imarına özen gösterip binaların arttırılmasına önem vermiştir. Buna binaen Kutlug Türkân'ın Serâsiyâb ve Çetrûd adında köyler kurduğu ve buralara su getirttiği kaydedilmektedir.⁴²⁶ Üstelik o dönemde Kirmân'ın kara ve denizdeki ulaşım işlerinin de belirli bir sisteme oturduğu bilinmektedir. Bundan dolayı kaynaklar Kutlug Hatun zamanında halkın çok rahat bir dönem geçirdiğini zikretmektedir.⁴²⁷ Yine 1282 yılında⁴²⁸ bölgeden geçen Marco Polo'da burasının önemli bir silah üretim merkezi olduğunu ve Kutlug Türkân Hatun döneminde müreffeh bir hayat yaşadığını yazmıştır.⁴²⁹

Adaletli ve hayırsever oluşuyla nam salmış olan bu hanım, halkına ilmi ve kültürel

⁴²⁵ Muinüddin Nazari, *Müntehabâtü't-Tevârih*, s.29; Hamdullah Müstevfi, *Târih-i Güzide*, s.427.

⁴²⁶ Taşgîl, "Kutluhanlılar", ss.493-494.

⁴²⁷ Taşgîl, "Kutluhanlılar", s.493; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.118.

⁴²⁸ Minorsky (Kutlug-Han, s.1054) Marco Polo'nun 1272'ye doğru Kirmân'dan geçtiğini kaydeder. Üçok'da (*Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.126) Marco Polo'nun 1272'ye doğru Kirmân'dan geçtiğini fakat Türkân Hatun tahta bulunmasına rağmen onun hakkında konuya ışık tutacak bir bilgi vermediğini söylemektedir.

⁴²⁹ Marcel Bazin, "Kirman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXVI, Ankara, 2002, s.62.

alanda katkı sağlamayı da ihmal etmemiştir. Bu anlamda ilim ve din adamlarını himaye edip faziletli hürmet gösteren Kutlug Türkân, çeşitli hayır kurumları da açmıştır.⁴³⁰ Kısacası devletini her türlü alanda ileriye taşımayı hedefleyen Türkân Hatun, bunun için kendi sahip olduğu güzel meziyetleri etrafına yansıtmayı bilmiştir. Halbuki tarihte örneği bolca bulunan tahta çıkmış pek çok hükümdar vardır ki, devletini ileri taşımak bir yana var olan durumunu korumayı dahi becerememiştir. Hatta Üçok, Mirhand'ın "Türkân Hatun'un büyük bir tevazu ile yaptığı bu işlerin onda birini dünya sultanlarının hiçbiri yapmadı" demesini mübalağalı bulsa da bizce onun ne kadar yapıcı bir hükümdar olduğunu anlatması açısından değerli olduğuna işaret etmiştir.⁴³¹ Zira tarih yapıcı olanları gördüğü gibi yıkıcı olanlara da şahit olmuştur. Bu bakımdan Türkân Hatun'un yaşadığı döneme ve devletine zararı değil azımsanmayacak derecede çok katkısı olmuştur. Öyle ki Kutlug Türkân'ın münşilerinden Hoca Nâsirüddîn, yüce duygulu ve sağlam iradeli Türkân Hatun zamanında Karahıtay Devleti'nin (Kutlughan Devleti) bahar çağı yaşadığını söylemekle adeta onu ve onun dönemini özetlemektedir.⁴³² Fakat ne kadar düzen ve huzur ortamı olursa olsun her dönemde olduğu gibi Türkân Hatun zamanında da muhaliflerin iktidarı ele geçirme girişimleri olmuştur.

b. Soyurgatmış'ın Kalkışma Girişimi

Haccâc Sultan sorunundan kurtulmuş olan Kutlug Türkân Hatun, devletini bağımsız ve problemsiz bir şekilde idare ediyordu. Ne var ki tahtını ele geçirmek isteyen yalnızca Haccâc değildi. H. 678 (1279) yılında⁴³³ Abaka Han'ın ordusu Horâsân'a gelince Haccâc Sultan'ın kardeşi, yani Türkân Hatun'un diğer üvey oğlu, Sultan Celâleddîn Ebû'l-Muzaffer Soyurgatmış, Türkân Hatun'un izni ile Abaka Han'ın ordusunun hizmetine girdi ve kardeşi Haccâc'ın has topraklarına sahip oldu. Bunun yanı sıra av emirliği ve bazı askeri emirlikler de kendisine verildi.⁴³⁴ Tüm bunlar Türkân Hatun'un rızası dahilinde oluyorken onun iyi niyeti ve hakkaniyetli yaklaşımı suiistimal edilmeye çalışıldı. Zira Soyurgatmış, kendisine hükümdarlık yetkisi verilmediği halde, Kutlug Türkân'ın saltanat işlerine karışmaya hatta

⁴³⁰ Taşağıl, "Kutluğhanlılar", s.493; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.118.

⁴³¹ Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.118.

⁴³² Nâsirüddîn Münşî-i Kirmânî, *Simtü'l-'Ulâ*, ss.37-38.

⁴³³ Nâsirüddîn Münşî-i Kirmânî'nin (*Simtü'l-'Ulâ*, s.50) açıkça belirtmediği bu tarihi Reşîdüddîn Fazlullah (*Câmiu't-Tevârih*, s.119) H. 678 (Temmuz 1279) olarak gösterir. Ancak Üçok'un (*Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.122) Tarih-i Sistan'dan aktardığı bilgilere göre Abaka Han'ın ordusu Horâsân'a H. 675 (1276-77)'de gelmiştir.

⁴³⁴ Nâsirüddîn Münşî-i Kirmânî, *Simtü'l-'Ulâ*, s.50; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.122.

onun adının yanında kendi adını da hutbede okutarak itaatsizlik etmeye başlamıştı. Bununla birlikte Kirmân'ın ileri gelenlerinden fesat çıkarmakla meşhur olan Muizzeddîn Melik Şâh ile Melik Tağmas, isyancı Şâh Melik, Melik Tukân, Emir Tulâk ve diğer şahıslar Türkân Hatun'un tabiiyetinden çıkararak Soyurgatmış'ın emrine girdiler.⁴³⁵ Türkân Hatun her ne kadar bir süre bu duruma tahammül etse de, bu grup onun yönetimini devirmek için bir kalkışmanın eşiğindedi. Bu sebeple Türkân Hatun, damadı Abaka Han'a bir elçi gönderip kızı Padişah Hatun vasıtasıyla Soyurgatmış'ın artık dayanılmaz bir hale gelen taşkınlıklarından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Güzelliği, zarafeti ve şairliğiyle İlhan Abaka'nın kalbini çalan Padişah Hatun ise annesinin bu isteğini yerine getirecek cevabı almakta gecikmedi.

Abaka Han'ın yarlık hükmüne göre Soyurgatmış'ın Kirmân hükümetine, kardeşinden intikal eden av emirliği ve şahsi hassı da dahil, hiçbir şekilde müdahalesi kalmayacaktı.⁴³⁶ Ancak Soyurgatmış, Abaka Han'ın yarlık hükmüne uymadı ve hemen Han'ın yanına gitti. Bu zamana kadar Türkân Hatun'un uyguladığı siyasi dostluklar kurarak geleceğini sağlama alma politikasını bu sefer Celâleddîn Soyurgatmış uygulamış ve o kardeşi Haccâc gibi hareket etmeyerek, pes etmeyip Abaka Han'ın gözüne girmiştir. Böylece Kirmân'ın işlerine asla karışmamak şartıyla has arazisini yeniden elde etmiştir. Fakat bu da yine Türkân Hatun'un yüce gönüllülüğü ve merhameti sayesinde olmuştur.⁴³⁷ Zira Kutlug Türkân, her ne kadar yönetimini sonlandırma girişiminde olsa da Soyurgatmış'ı acımasız yollarla değil de belirli payeler vererek kontrol altında tutmayı tercih etmiştir. Bu da onun merhametli ve adil olduğu kadar siyaseten işlerin nasıl kontrol edileceğini çok iyi bildiğini göstermesi açısından önemlidir.

Aynı yıl⁴³⁸ Seyfeddîn Melik, Tâceddîn Melik ve Yakûb Kirmân'dan kaçıp Hürmüz'e giderek orayı fethettiler. Onların Hürmüz'e gelmeleri üzerine buranın hakimi olan Seyfeddîn Nusret ise gizlenmek zorunda kalmıştır. Bu durumu öğrenen Türkân Hatun, Melik Polad ve oğlu Melik Tâysi'yi ona yardıma göndermiş ve Melik Polad Seyfettin Melik'i yakalayıp hapse atmıştır. Böylece Hürmüz hakimiyetini tekrar elde eden Seyfeddîn Nusret, annesi Bibi

⁴³⁵ Nâsirüddîn Münşî-i Kirmânî, *Simtü'l-'Ulâ*, s.51; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.122-123.

⁴³⁶ Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.123.

⁴³⁷ Nâsirüddîn Münşî-i Kirmânî, *Simtü'l-'Ulâ*, s.51; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.123.

⁴³⁸ *Simtü'l-'Ulâ*'da hangi yıl olduğu açık değildir. Bkz. Nâsirüddîn Münşî-i Kirmânî, *Simtü'l-'Ulâ*, s.51

Hatun'u çok değerli eşyalarla birlikte Türkân Hatun'un yanına göndermiştir.⁴³⁹

5. Kutlug Türkân Hatun'un Tahttan İndirilmesi

Kutlug Türkân Hatun'un devletin düzen ve asayişini sağlayarak geçirdiği yıllar her ne kadar bahar çağını anımsatsa da ufacık bir güç kaybını kollayarak tahtına sahip olmak isteyen rakipleri daima kapıda beklemekteydi. Bu fırsatsa ancak Kutlug Türkân'ın en büyük destekçisi İlhanlı Abaka'nın ölümü sonucunda gelecek ve nihayetinde Kirmân tahtı için yeni bir mücadele savaşını başlatacaktı.

a. Abaka Han'ın Ölümüyle Birlikte Dengelerin Değişimi

Uzun yıllar Kirmân tahtına hakim olan Kutlug Türkân'ın bu zamana kadar sahip olduğu başarılarında, özellikle bağımsız hakimiyetini sürdürdüğü yıllar göz önüne alındığında kızı Padişah Hatun'un eşi İlhanlı Abaka Han'ın etkisi yadsınamaz. Nitekim nâibelikten hükümdarlığa geçişinde olsun ona muhalif olanlara karşı mücadelelerinde olsun damadı Abaka Han'ın gücünden daima destek almıştı. Ancak bu desteği sırf damadı olduğu için değil yıllardan beri sürdürdüğü politika ve dostane ilişkiler sayesinde de elde etmekteydi. Öyle ki Budist olan Abaka Han hayatı boyunca Müslüman Altınordu ve onun müttefiki Memlûk Devleti ile mücadele etmesine rağmen⁴⁴⁰ yine Müslüman olan Kutlughan Devletine ve Türkân Hatun'a karşı hoşgörülü yaklaşımını devletler arası politikanın akıllıca yürütülmesi açıklamaktadır. Bu sebeplerden olacak ki, H. 680 (1281-82) yılı sonunda Abaka Han'ın öldüğü haberini alan Türkân Hatun, damadı için Kirmân'da o zamana kadar görülmemiş bir ihtişamda matem merasimi düzenletmiştir.⁴⁴¹

Abaka Han öldükten sonra İlhanlı tahtına Ahmed Teküder geçti. Bunu haber alan Soyurgatmış ise Kirmân yarlığını almak için soluğu Ahmed Teküder'in yanında almıştı. Türkân Hatunsa damadı için düzenlediği merasimin ardından ordugaha İlhanlı Ahmed'in yanına gitmek için yola koyuldu. Ancak daha Abaka öldüğü an onun tahtı için planlar yapılmış, hazırlıklar başlamıştı. Zira yıllardır onu tahtından etmek için fırsat kollayan rakiplerinin beklediği gün gelmiş, dengeler değişerek güç ellerine geçmişti.

⁴³⁹ Nâsırüddîn Münşî-i Kirmânî, *Simtü'l-'Ulâ*, s.51; Gençtürk, *Kirman Karahutayları*, s.54.

⁴⁴⁰ Abdülkadir Yuvalı, "İlhanlılar", *Türkler*, C.VIII, Ankara, 2002, s.361.

⁴⁴¹ Nâsırüddîn Münşî-i Kirmânî, *Simtü'l-'Ulâ*, s.52; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.123; Reşidüddîn Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, ss.128-129.

b. Soyurgatmış'ın Kirmân Zaferi

Abaka Han'ın vefatıyla birlikte dengelerin değişmesi Kirmân tahtı için mücaadeleyi başlatmış, Soyurgatmış'ı vakit kaybetmeksizin harekete geçirmişti. Zira daha Abaka Han zamanında İlhanlı Ahmed ile Soyurgatmış arasında eskiye dayanan bir dostluk vardı. Dolayısıyla nasıl ki zamanında Türkân Hatun'un kurduğu dostane ilişkiler onu ileriye taşımaya yardım ettiyse şimdi de aynı yolu Soyurgatmış takip edecekti. Bununla birlikte Ahmed'in annesi Kutay (veya Kutı) Hatun ile Emir Soğuncâk Noyan, Türkân Hatun'un azlini sağlamak ve Soyurgatmış'ı Kirmân'a sultan yapmak adına Ahmed Han üzerinde büyük rol oynamıştır. Öyle ki neticede Ahmed Han'ın yanına giden Soyurgatmış Sultan ekliğini biçmiş ve ordugahtan başarı elde etmiş bir şekilde ayrılmıştır.⁴⁴²

Celâleddin Soyurgatmış Siyeh Kûh (Karabağ) denilen yere geldiğinde, ordugaha gitmekte olan Türkân Hatun ile karşılaştı. Kızı Padişah Hatun da yanındaydı. Aldığı sevinçli haberin etkisinden mi yoksa kazanma hırsından mıdır bilinmez Soyurgatmış, Ahmed Han'dan elde ettiği yarlığı hemen oracıkta hiçbir giriş yapmaksızın okudu. Kim olsa senelerin birikiminin bir çırpıda elinden gidişine perişan olur ki, Türkân Hatun'da öyle oldu. Yıllardan beri Kirmân tahtına sahip olup tam bir bağımsızlık ve asayiş içerisinde hüküm sürmeye alışmış olan Kutlug Türkân, hayatını belirleyen bu önemli ve kesin kararı yol üstünde alelade bir şekilde öğrendikten sonra öylesine üzülmüştür ki kendini kaybedip bayılmıştır.⁴⁴³

Tahtı elde eden Soyurgatmış Sultan hiçbir fırsatı kaybetmek istemiyormuşçasına, Türkân Hatun'un yanında bulunan Kirman emirlerine de kendisiyle birlik olmalarını ve hemen Kutlug Türkân'dan ayrılarak birlikte Kirmân'a dönmelerini teklif etti. Bunun üzerine emirler ve ileri gelen bazı kimseler yeni hükümdara tabi olup Kirmân'a döndüler. Ancak Kirmân'ın önde gelen kişilerinden Hâce Zahîreddin Yemîn el-Mülk ve Tâceddîn Satılmış Sultan Soyurgatmış'a tabi olmayıp Türkân Hatun'un hizmetinde kalmayı tercih etmiştir.⁴⁴⁴ Ne var ki bu durum yıllar boyu Kirmân tahtına hakim olan Kutlug Türkân'ın saltanatının

⁴⁴² Nâsîrüddîn Münşî-i Kirmânî, *Simtü'l-'Ulâ*, s.52; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.123.

⁴⁴³ Nâsîrüddîn Münşî-i Kirmânî, *Simtü'l-'Ulâ*, s.52; Hondmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, s.269; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.123-124.

⁴⁴⁴ Nâsîrüddîn Münşî-i Kirmânî, *Simtü'l-'Ulâ*, ss.53-54; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.124-125.

elden gittiği gerçeğini değiştirmiyordu.

6. Türkân Hatun'un Ölümü

Ahmed Han'ın yanına giderken yol üstünde Kirmân tahtını kaybettiğini öğrenen Kutlug Türkân, Soyurgatmış'ın yanından ayrıldıktan kısa bir süre sonra olanları hazmedip toparlanarak doğruca Ahmed Han'ın yanına geldi. Kaldı ki bu zamana kadar her daim akıllıca adımlar atan bu hanımın, öyle kolayca tahttan indirilip karşı koymaksızın pes etmesi beklenemezdi. Türkân Hatun adet olduğu üzere pek çok değerli hediyeyi de beraberinde getirmişti. Zira daha önce onun Abaka Han ile yaptığı gibi Soyurgatmış da Ahmed Han ile olan dostluğunu kullanarak adeta kendi silahıyla onu vurmuştu. Fakat Türkân Hatun yine de aynı yolu denemekten vazgeçmemiş ve hediyeleri, hürmetiyle Ahmed Han'ı hoşnut edecek davranışlarla onun yumuşak karnını yoklamıştır. Öyle ki Türkân Hatun geldiğinde Sahib-i Divân Şemseddîn Güveynî⁴⁴⁵ ve emirlerden bazıları onu hürmetle karşılamıştı. Onun bu ziyaretinde yanında kızları Bibi Türkân ve Padişah Hatun'un da bulunmaktaydı.⁴⁴⁶

Attığı politik adımlardan az da olsa istediğini elde eden Türkân Hatun, ordugahta büyük bir saygı görmüş ve kendisine şu yolda yarlık hükmü yazılmıştı: “Sultan Soyurgatmış ile Türkân Hatun, Kutlug (Karahıtay) Hanedanlığını eşit haklarla idare etsinler.” Ne var ki Han tarafından verilen bu karar zaten Türkân Hatun için tam bir başarı sayılmasa da onun azlini isteyen Han'ın annesi Kutu Hatun ve Soğuncak Noyan tarafından hiç hoş karşılanmayıp ayaklanmalarına sebep olacaktır. Onlar Ahmed Han'a giderek “Eğer bu yarlığ hükmünü yerine getirirsen, o zaman Soyurgatmış senden nefret eder, Horâsân'a Argun Oğul'un yanına gidip onunla birleşir. En iyisi, Türkân Hatun bu kış burada kalsın; yazın Soyurgatmış da gelince ikisinin huzurunda bu iş halledilsin.” Diye beyanda bulundular.⁴⁴⁷ Yeğeni Argun ile mücadele içinde olan Ahmed Han, Soyurgatmış'ın karşı tarafa geçmemesini daha elzem bulmuş olacak ki onları dinlemiş ve bu kararını bir süre askıya almıştır.

Neticede attığı her adımı isteğinin aksine geri tepen Türkân Hatun o kışı Zemistan

⁴⁴⁵ Üçok, o zamanda Moğol hanedanlarının saltanat işleri Şemseddîn'in parmağı ucundaydı demekle böylesi önemli bir makamdan gelen bu ihtirâmın önemine işaret etmektedir. Bkz. Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s. 125, 133. Dipnot.

⁴⁴⁶ Nâsîrüddîn Münşî-i Kirmânî, *Simtü'l-'Ulâ*, s.54; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.125.

⁴⁴⁷ Nâsîrüddîn Münşî-i Kirmânî, *Simtü'l-'Ulâ*, s.54; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.125.

(Kışlak) veya Berdaa'da geçirmek zorunda kaldı. Sahib-i Divân Şemseddîn tarafından pek çok ikram ve iltifat gören Kutlug Türkân, yine onun yardımıyla yaz gelince Tebriz tarafından Çerendab'a gitti. Fakat bir müddet sonra kederinden yataklara düşen Türkân Hatun hastalığının ardından H. 681 (1282-83) yılında orada ölmüştür.⁴⁴⁸

Annesinin ölüm haberini aldığı sırada orduda bulunan Bibi Türkân hemen Çerendab'a geldi. Padişah Hatun'da Kirmân'a doğru yola çıktı. Bibi Türkân, annesinin naaşını alarak Kirmân'a getirdi. Sultan Celâleddîn Soyurgatmış ve Kirmân'ın ileri gelenleri onu karşıladılar ve Bibi Türkân'a baş sağlığı dilediler. Türkân Hatun'un cenazesi şehrin en güzel yerinde bulunan Medrese'nin kümbetine (Kubbe-i Sebz) defnedildi.⁴⁴⁹ Alimler, fazıllar ve halk onun ölümüne derin bir üzüntü duymuştur, zira Türkân Hatun'u kaybetmekle onun kendilerine sağladığı himaye ve nimetleri de kaybetmiş oldular.⁴⁵⁰

C. KUTLUG TÜRKÂN HATUN'UN TERCEME-İ HÂLİ

Kutlug Türkân Hatun, H. 655 (1257) yılından yarlık hükmünün çıktığı yıla kadar Kutlughan tahtına nâibelik etmiş, üvey oğlu Haccâc Sultan'ın Kirmân'ı terk etmesinden H. 681 (1282-83) yılına kadar da Kutlughan Devletini bağımsız bir şekilde yönetmiştir. Dolayısıyla seleflerine nazaran çok uzun bir süre iktidarda kalmayı başaran Türkân Hatun, Kirmân tahtının güçlü ve önemli hükümdarlarındanır.

Tarihçilerin eşi Sultan Kutbeddîn Muhammed zamanının vazgeçilmez aklı ve siyasi zekası olduğuna işaret ettiği Türkân Hatun, devletin yalnızca gizli mimarı olmakla kalmamış bağımsız bir şekilde devlet adına söz sahibi olduğunda da Kirmân'ı kalkındırarak devletini ileriye taşımayı başarmıştır. Nitekim onun zamanında bölgenin bayındır hale getirilmesinden tutun da hayır müesseselerinin çoğaltılmasına kadar pek çok alana öncelik verilmiştir. Ayrıca Kutlug Türkân akıllıca hamleler yaparak Moğol Hanlar'ı gibi devrin güçlü simalarıyla siyasi evlilik yoluyla dostluklar ve kendini daima sağlama alacak politik ilişkiler kurmuş, bu sayede devletin tam bir bağımsızlık ve asayiş içinde yönetilmesini

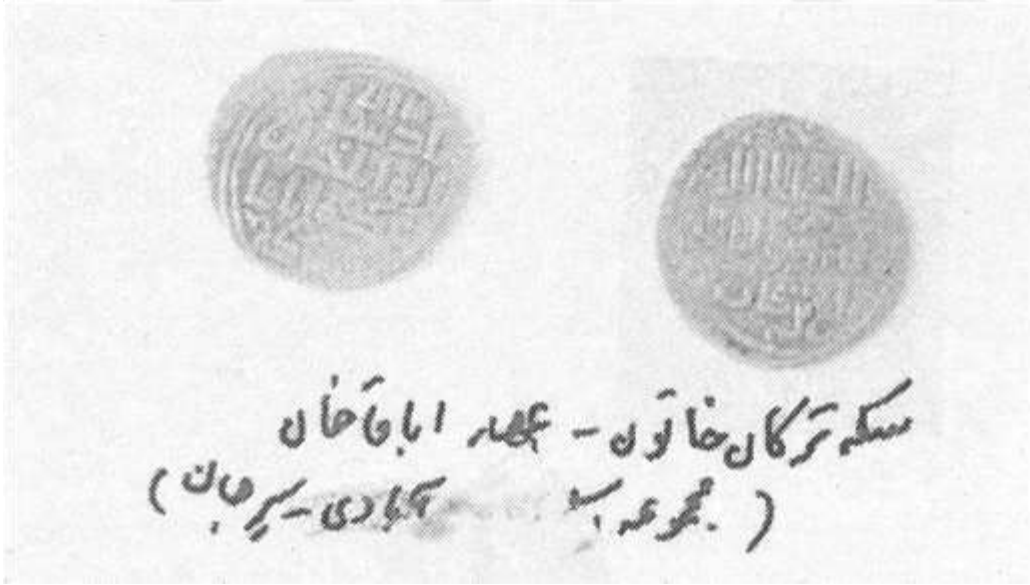
⁴⁴⁸ Muinüddîn Nazarî (*Müntehabâtü't-Tevârîh*, s.29) Türkân Hatun'un Argun Han'dan yardım istediğini yazarsa da Nâsîrüddîn Münşî-i Kirmânî (*Simtü'l-'Ulâ*, s.54) ve Hondmîr (*Târih-i Habîbü's-Siyer*, s.269)'de olay yukarıda ifade edildiği üzere aktarılmıştır.

⁴⁴⁹ Nâsîrüddîn Münşî-i Kirmânî, *Simtü'l-'Ulâ*, s.54; Hondmîr, Türkân Hatun'un önce Tebriz'e gömüldüğünü, sonra Bibi Türkân'ın onun adına bir medrese yaptırıp oraya naklettiğini kaydeder. Bkz. *Târih-i Habîbü's-Siyer*, s.269; Muinüddîn Nazarî, *Müntehabâtü't-Tevârîh*, s.29; Öztuna, "Kutluğ-Hanlar", s.392; Hamdullah Müstevfi, *Târih-i Güzide*, s.427.

⁴⁵⁰ Nâsîrüddîn Münşî-i Kirmânî, *Simtü'l-'Ulâ*, ss.54-55; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.126.

sağlamıştır. Bundan dolayı Kutlug Türkân zamanında devletin refah düzeyi yükselmiş ve hem siyasi hem de sosyal anlamda devlet zirve noktasına ulaşmıştır.

Kaynaklarda Türkân Hatun'un Kirmân'daki hakimiyeti sırasında hutbede adını okutmuş olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Zira Soyurgatmış Sultan, Türkân Hatun'a karşı giriştiği taht mücadelesinde itaatsizlik edip hutbede Türkân Hatun'un yanında kendi adını da okuttuğu zikredilmişti. Bu durum hutbenin Türkân Hatun adına okutulduğunu açıkça ortaya koymaktadır.⁴⁵¹ Kutlug Türkân'ın hükümdarlığı sırasında kendi adına para bastırılıp bastırılmıyorsa sorusuna gelince, bu konuda kaynaklarda detaylı bir bilgi aktarılmamıştır. Fakat Gençtürk'ün Tarih-i Kirmân'dan aktardığı bilgilere göre; "Rusyadaki Erminaj Lenin Grang Müzesin'de Terken Hatun'a ait sikkeden yapılmış 677 (1278-79) tarihli iki tane Dinâr bulunmaktadır." Ayrıca Tarih-i Şâhî Karâhitâyân-i Kirmân'dan aktardığı bilgilere göre de aşağıda fotoğrafı verilen ve Türkân Hatun'a ait olan sikkeyi Bâstânî-i Pârîzî, Bıçakçı'da olup Dört Kümbet'te bulunduğunu ancak bu sikkenin de şimdilik Sircân'da ikamet eden Agay-i Muhsin Esedî Zeyd Âbâdî'nin elinde olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla kaynaklardan hareketle Türkân Hatun'a ait günümüze ulaşan üç tane sikke olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁵²

453

İnsanın başarısı yalnızca geriye bıraktıklarından veya ortaya koyduğu işlerinden

⁴⁵¹ Nâsırüddîn Münşî-i Kirmânî, *Simtül-'Ulâ*, s.51; Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, s.126.

⁴⁵² Cihan Gençtürk, "Kutlughanlılar'da Kadın Bir Nâibe: Kutlug Terken Hatun", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.V, 2016, ss. 109-110.

⁴⁵³ *Abaka Han zamanında Türkân Hatun sikkesi* açıklamasıyla kaydedilen para örneği hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Gençtürk, "Kutlughanlılar'da Kadın Bir Nâibe: Kutlug Terken Hatun", s.110.

anlaşılabilir. Asıl muvaffakiyet hayırlı işler yapmaya devam eden evlattır. Kutlug Türkân Hatun'un ise Padişah Hatun ve Bibi Türkân adındaki evlatlarını adeta kendi ruhundan bir parça gibi yetiştirdiği anlaşılmaktadır. Öyle ki Padişah Hatun, annesi öldükten sonra ondan sancağı devralmıştır. Türkân Hatun'un güçlü, cesur, atılgan ve lider ruhu Padişah Hatun'da temayüz etmiş olacak ki annesinin taht yolculuğundaki yarım kalmışlığı o tamamlamak istemiştir. Gerçekten de annesinin izinden giderek Moğol Hanlarıyla olan evliliklerini doğru hamlelerle fırsata çeviren Padişah Hatun, Kirmân tahtını elde etmiştir. Saltanat yolculuğundaki engebeler bir yana Padişah Hatun annesi gibi türlü fazilet ve meziyetlerle donanmış, iyi ahlaklı bir hanımdı. Adil, merhametli, hayırsever oluşu Türkân Hatun'u hatırlatan Padişah Hatun, ayrıca çok iyi bir hattat, müzehhibe ve şairdi.⁴⁵⁴ Velhasıl, Türkân Hatun'un soy bağı da onun ne kadar değerli bir hayat sürdürdüğünü bir kez daha ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak siyasi dehası, idareciliği, ileri görüşlülüğü, cesareti, adil ve hayırsever oluşuyla tanınan Kutlug Türkân Hatun, nâibe olduğu yıllar dahil yirmi altı yıl gibi uzun bir süre Kutlughan Devleti'ni yöneten güçlü bir hükümdardır. Öyle ki Türkân Hatun Harizmşahlar, Moğollar ve Abbâsîler gibi dönemin güçlü devletleri arasında Kutlughan Hanedanı'nın varlığını korumuş hatta devleti daha da ileriye taşımıştır. Bunu sahip olduğu lider ruhu ve akıllıca gerçekleştirdiği politikalar sayesinde başarmıştır.

Kendisinden önce yöneticilik yapan kadın hükümdarlara kıyasla hem dönemin hem de Moğolların toplum ve siyaset nazarındaki kadın algısı Kutlug Türkân'a epey kolaylık sağlamıştır. Bu sebeple sırf kadın olmasından dolayı herhangi bir algı oyununa rastlamamıştır. Aksine XIII. yüzyıl Türk İslâm coğrafyasının sahip olduğu olumlu bakış açısını her anlamda en iyi şekilde kullanmıştır. Binaenaleyh, diğer kadın yöneticilere nazaran daha uzun soluklu bir saltanat sürmesinde bu durumun etkisi de yadsınmaz.

Kutlug Türkân Hatun hayatının tamamında yalnızca iyi işler yapmaya özen göstererek, halkın ve devletin çıkarlarını her şeyin üstünde tutarak neredeyse kusursuz denilebilecek bir insanlık ve yönetim sergilemiştir. Bu sebeple o, hakimiyet kurduğu dönemle sınırlı kalmayıp adını adeta tertemiz bir şekilde tarih sayfalarına kaydeden, asırlar sonra da yapıcı karakteriyle hatırlanan ender bir şahsiyettir. Biz de hem kişilik hem de

⁴⁵⁴ Üçok, *Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, ss.129-149; Gençtürk, *Kirman Karahitayları*, ss.58-71; Öncel, *Moğollarda Kadın*, ss.115-125.

yöneticilik anlamında önemli bir değer ortaya koyan bu hanımın hayatını detaylandırarak tarihteki yerini gün yüzüne çıkarmaya çalıştık.

SONUÇ

İslâm öncesi toplumlarda kadın çoğu zaman görmezden gelinmiş bazen de hasbelkader kıymeti bilinerek el üstünde tutulmuş hatta devlet lideri dahi olabilmiştir. Ancak bu zamanlarda bile tarih kadının konumunu hep sorgular vaziyette kalmıştır. Ta ki İslâm'ın kadının değerli ve saygın bir varlık olduğunu hatırlatmasına kadar. Zira bu zamana kadar istisnai bir şekilde sosyal, siyasi veya ilmi alanda kendilerine yer bulmuş olan kadınlar, İslâm'ın onlara birtakım hak ve sorumluklar vermesiyle hayatın akışında daha çok var olabilmişlerdir. Bu bakış açısı da tüm dünyaya sirayet etmiştir.

Var olan algıları yıkan ve yerine daha iyisini koyan İslâm medeniyeti, XIII. yüzyıl'a geldiğinde ise adeta bu zamana kadar içinde biriktirdiklerini taşımış ve en çok bu dönemde kadını toplumun zirvesine çıkarmıştır. Zira bu yüzyılda pek çok Müslüman kadın, sadece siyasette aktif rol oynamakla kalmayıp devletin en üst kademesinde yer alarak nâibelik ve hükümdarlık yapmıştır. Üstelik o sırada Müslüman olmayan çağdaş devletlerdeki kadınların idareci olması bir yana kamusal alanda var olabilmesi veya toplum içinde söz sahibi olabilmesi bile pek mümkün değilken, İslâm medeniyeti bütün tabuları yıkarak tüm dünyaya yeni bir bakış açısı kazandırmıştır.

Etrafın Haçlı ve Moğol gibi büyük tehlikelerle sarılı olduğu bir dönemde dahi İslâm devletlerinin Sultan Raziye, Şecerü'd-dürr, Türkân Hatun, Padişah Hatun, Abiş Hatun ve daha nicelerini tahta çıkartarak devletin tüm söz hakkını onlara inhisar etmesi İslâm'ın kadın hakkındaki bütün olumlu kanaatlerini ve Müslüman toplumun ona duyduğu güveni fazlasıyla gözler önüne sermektedir. Fakat günümüzde bazı kesimler, kadının değerini yüceltip onun her alanda etkin bir varlık olabildiğini ifade etmek isterken kadının tarihin her döneminde geri veya ikinci planda kaldığı ve tarihte hep erkeklerin söz sahibi olup yöneticilik yaptığı gibi aşırı söylemlerle destek bulmaya çalışmaktadır. Halbuki bu, tarihi yanlış veya eksik okumaktan başka bir şey değildir.

Tarihimizde Sultan Raziye, Şecerü'd-dürr veya tahta çıkmış bazı kadınların zaman zaman kadın olduğu bahane edilerek ikinci plana atılmak istendiği olmuştur. Ancak güç mücadelesinde kullanılan veya zaaf olarak görülen nokta sadece kadınlık olmadığı

unutulmamalıdır. Maalesef her dönemde siyaset merkezli siyaset yapılmamış. Siyasi eksiklikler siyaset üzerinden dile getirilmemiştir. Bu yüzden her dönem ve coğrafyada böyle küçük numaralara mahal verenler olmuş, kadınlığı bir zaaf olarak ileri sürerek güç devşirmek istemişlerdir. Fakat bu düşüncelere sahip kesimlerden yola çıkarak bunu tarihin bütününe teşmil etmek abesle iştigaldir. Nitekim bir grubun kadına karşı gelişi, kadının yadırganışıyla ilgili olamaz. Dolayısıyla kadınların özellikle de hükümdar olan kadınların sırf cinsiyetleri üzerinden hor görüldüğünü ve ikinci planda kaldıklarını söylemek ve bunu tarihi bir gerçeklik olarak yansıtmak aslında kadını önemsiyor gibi gözükürken küçük düşürmekten başka bir şey değildir. Keza kadının İslâm tarihinde hep yok sayıldığı söylemleri ne kadar yanlışsa kadının siyasi veya sosyal hayatta bir rolünün olamayacağı kanaatleri de bir o kadar gerçek dışıdır. Kaldı ki incelediğimiz yalnızca bir asır bile bunun yanlış bir varsayım ve genelleme olduğunu alenen göstermektedir. Ayrıca bu gibi olumsuz söylemler ön plana çıkartıldıkça aslında tarihte uzun yıllar boyunca idareyi elinde tutan, devletlerin göz bebeği olan, halkın sevdiği, değer verdiği, büyük kurtarıcılar olarak gördüğü kadın yöneticilerin önemli ve takdire şayan olan isimlerine gölge düşürülmektedir. Bu gibi düalist söylemler ve olumsuz algılar bir tarafa bırakılırsa İslâm medeniyetinin kadına verdiği değer, onu koyduğu konum ve bu anlamda Müslüman toplumun ortaya çıkardığı konjonktür açıkça anlaşılacaktır.

Günümüzde var olan söylemler tarihimizin bulanık kalan ve aydınlatılmaya muhtaç olan kısımları olduğunu göstermektedir. Keza birinci bölümde sınırlı şartlar altında çeşitlendirdiğimiz diğer bölümlerde özel olarak değindiğimiz kadın yöneticiler hakkında bu zamana kadar yeterli çalışma yapılmamış olması da bu ihtiyacı ortaya koymaktadır. Öyle ki İslâm medeniyetinin el üstünde tuttuğu ve gün yüzüne çıkartılması gereken kadın yöneticiler sadece bu isimlerle tahdit edilmemelidir. Bu da konunun daha fazla tetkik edilip genişletilmesiyle mümkündür. Çalışmamızın eksik veya boşluk kalan taraflarını tamamlayıp keyfiyet ve kemiyet yönünden bereketlendirilmesi ise gelecek araştırmacılara bırakılmaktadır.

KAYNAKÇA

- ABBAS Ismat, *Roma İmparatorluğu'nun III. Yüzyıl Krizine Etki Eden Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Gelişmeler*, (Yüksek Lisans Tezi), Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- ASLAN Şebnem, "İslam'ın Kadın Liderliğe Bakışı: Disiplinlerarası Nitel Araştırma", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.8, 2015, ss. 71-107.
- AĞIR Abdullah Mesut, "Memlûklarda Asabiyye", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi(İLKE)*, S.21, 2008, ss.1-15.
- _____, "Memlûklarda Bir Kadın Sultan: Şecer ed-durr İsmet ed-dîn Ümm-i Halîl", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.III., S.13, 2010, ss.9-15.
- AHMET M. Aziz, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*, haz. Tansu Say, İstanbul: Tercüman Gazetesi, [t.y.]
- ALPTEKİN Coşkun, "Atabeg", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.IV, İstanbul, 1991, ss.38-40.
- ANSARI A. S. Bazmee, "İltutmuş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXII, İstanbul, 2000, ss.158-159.
- AVCI Casim, "Maldivler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXVII., Ankara, 2003, ss.484-485.
- AYALON David, "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi", çev. Samira Kortantamer, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.IV.,1989, ss. 211-247.
- AYAZ Fatih Yahya, "Memlûkler", *İslâm Tarihi ve Medeniyeti: Müslüman Türk devletleri-II*, edt. Muhammed Hanefi Palabıyık, Osman Çetin, C.IX., İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.
- AYDIN Mehmet Âkif, "Kadın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXIV., İstanbul, 2001, ss.86-94.
- BALTACI Cahit, "Hürrem Sultan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XVIII., İstanbul, 1998, ss.498-500.
- BARDAKCI Kürşat, "Mısır Kraliçesi Kleopatra'nın Dağlık Kilikia'daki Egemenliği", *ANASAY (3 Aylık Ulusal Hakemli- Süreli Dergi)*, S.3, 2018, ss.117-128.
- BAYUR Y. Hikmet, *Hindistan Tarihi: İlk çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, C.I, 2.b., Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.
- _____, "Orta ve Yeni Kurunda Orta Asya ve Hindistan Türklerinde Kadınların Mevkii",

- Bellesten*, C.1, TTK Basımevi, Ankara 1995, ss.42-46.
- BAZIN Marcel, “Kirman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXVI, Ankara, 2002, ss.62-63.
- BEZER Gülay Öğün, “Terken”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XL, İstanbul, 2011, s.509.
- BUHÂRÎ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm Cu'fî, *Sahîhü'l-Buhârî*, ed. Mahmud Muhammed Nassar, Beyrut: Dârü'l Kütübi'l-İlmiyye, 1971.
- CÖHCE Salim, “Dehli Türk Sultanlığının Kurucusu Kutb ed-dîn Aybeg'in Hayatı ve Şahsiyeti”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 5, Elazığ 2000, ss.13-24.
- _____, “Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss.693-697.
- CÛZCÂNÎ Ebu Ömer Minhâcüddîn Osman b. Muhammed b. Osman, *Tabakâtu Nâsirî*, terc. Afaf es-Seyyid Zeydan, C.I., Kahire: el-Merkezü'l-Kavmi li't-Terceme, 2012.
- _____, *Tabakât-ı Nasiri: A General History of Muhammedan Dynasties of Asia Including Hindustan*, terc. H.G. Raverty, V.I, London 1881.
- CÜVEYNÎ Alaaddin Ata Melik, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Basımevi, Ankara 2013.
- ÇELİKER Hüseyin, “İslâm Hukuku'nda Devlet Başkanlığı”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun, 2008, S. 26-27., ss.251-298.
- DAVİES C. Collin, “Raziye”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.IX, MEB, İstanbul, 1964, ss.647-648.
- DENKNALBANT Ayşe, “Mama Hatun Külliyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXVII., Ankara, 2003, ss.549-550.
- DURMUŞ Aynur, “Raziye Sultan'ı Duydunuz mu?”, 07.04.2013, <https://odativ.com/raziye-sultani-duydunuz-mu-0704131200.html>. (13.02.2020)
- EBÛ'L-FİDA İmadüddin el-Melikü'l-Müeyyed İsmail b. Ali, *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*, thk. Muhammed Zeynühum Muhammed Azeb, Yahyâ Seyyid Hüseyin, Muhammed Fahri el-Vasıf, C.III., Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, 1998.
- EKBER Ali, Müşir SELİMÎ, *Zenân-ı Sühenver*, C.III, Tahran: Müessese-i Matbuatı Ali Ekber İlmi, 1958.
- EVLİYA ÇELEBÎ, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi: Anadolu, Suriye, Hicaz*, C.IX., İstanbul: Devlet Matbaası, 1935.
- FAROOQİ, Naimur Rahman, “Delhi Sultanlığı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.IX, İstanbul, 1994, ss.130-132.

- FRIEDRICH Carl J., “Siyasi Liderlik ve Karizmatik İktidar Meselesi”, çev. Metin Kıratlı, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.XVI, S.2, Ankara, 1961, ss.127-149.
- GENÇTÜRK Cihan, “Kutlughanlılar’da Kadın Bir Nâibe: Kutlug Terken Hatun”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.V, 2016, ss. 97-112.
- _____, “Barâk Hâcib ve Kutlughanlılar (Kirmân Karahıtayları)’ın Kuruluş Süreci”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.62, Erzurum, 2018, ss.323-336.
- GÜNER Ahmet, “Mecdüddeve”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXVIII., Ankara, 2003, ss.229-230.
- HARMAN Ömer Faruk, “Kadın”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXIV., İstanbul, 2001, ss.82-86.
- HASAN İbrahim Hasan, “Abbasi Hilafetine İsmen Tabi Bağımsız Devletler”, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Abbasilerin ikinci dönemi (447-656/1055-1258)*, terc. İsmail Yiğit, C.V, İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1986.
- HONDMÎR Gıyâseddîn b. Himâmmeddîn, *Târîh-i Habîbü’s-Siyer fî Ahbâri Efrâdi Beşer*, C.III, Tahran: Kitabhane-i Hayyam, 1333.
- https://ar.wikipedia.org/wiki/شجر_الدر (03.05.1993)
- https://en.wikipedia.org/wiki/Razia_Sultana (10 Nisan 2021)
- HÜSEYİN Kadriye, *Muhadderatu İslâm*, Kahire: Maârif Matbaası, 1952.
- İBN BATTÛTA Ebu Abdullah Muhammed Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi-I*, çev.,inc., A. Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- _____, *İbn Battûta Seyahatnamesi-II*, çev.,inc., A. Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- İBN HALDÛN Abdurrahman b. Muhammed el-Hadrami el-Magribi, *Târîhu İbn Haldûn*, C.V., Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2000/1421.
- İBN İYAS Muhammed b. Ahmed, *Bedâi’z-Zuhûr fî Vekâii’d-Duhûr*, thk. Muhammed Mustafa, C.I/I., Beyrut: el-Ma’hedü’l-Almani li’l-Ebhasi’ş-Şarkıyye, 2010.
- İBN KESÎR, *Büyük İslâm Tarihi : el-Bidâye ve’n-Nihâye*, çev. Mehmet Keskin, C.II., İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994.

- İBNÜ'L-ESİR Ebü'l-Hasan İzzeddîn Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, *İslâm Tarihi: el-Kâmil Fi't-Târîh Tercümesi*, terc. Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özeydin, C.XII, İstanbul: Bahar Yayınları, 1987.
- İBNÜ'L-İMÂD Ebü'l-Felah Abdülhay, *Şezeratü'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, C.V., Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, [t.y.]
- İLGÜREL Mücteba, “Kösem Sultan”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), C.XXVI., Ankara, 2002, ss.273-275.
- J. K. KRAMERS, “Kirmân”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.VI, MEB, İstanbul 1977, ss. 814-821.
- JACKSON Peter, "Sultan Radiyya bint İltutmish", *Women in the Medieval Islamic World: Power, Patronage and Piety*, ed. G. R. G. Hambly, St. Martin's Press, New York, 1998, ss.181-197.
- KAÇAR Mustafa, “Mihirimah Sultan”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), C.XXX., İstanbul, 2005, ss.39-40.
- KARADAĞ Bekir, “İslâm Hukukuna Göre Kadının Hâkimliği”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, C.X., S.20., 2018, ss.690-707.
- KARAKUŞ Yasin, *XIII. ve XIV. Yüzyılda Hindistan'da Türk Hâkimiyeti*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne, 2015.
- KAVUNCU Muallâ, “Osmanlılarda Aile ve Kadın”, *Dinî Araştırmalar*, C.II., S.4., 1999, ss.143-168.
- KAZVİNÎ Hamdullah Müstevfî, *Târih-i Güzîde*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.
- KEMALOĞLU İlyas, “Yarlık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XLIII, İstanbul, 2013, ss.334-335.
- KILIÇ Mustafa, *Melik Nâsır II. Salahaddin Yusuf devrinde Eyyûbîler Devleti: Hicri 634-659 / Miladi 1236-1261*, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2001.
- _____, “Eyyûbî-Memlûk Mücadelesi ve Memlûk Yönetimine Karşı Mısır'da Arapların İsyanı”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.V, S.2, 2001, ss. 427-437.
- KİRMÂNÎ Nâsırüddîn Münşî, *Simtü'l-'Ulâ li'l-Hazreti'l-'Ulya*, terc. Abbas İkbâl, Tahran, 1328.

- KOÇ Bilal, “Devletin Nesepten Sebebe Geçişine Direnen Bir Unsur Olarak Çihilgan/Kırklar Meclisi”, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi (ÇÜTAD)*, C.II, S.2, 2017, ss. 91-117.
- KONUĞÇU Enver, “Bopal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.VI., İstanbul, 1992, s.283.
- _____, “Halaciler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XV, İstanbul, 1997, ss.227-228.
- KOPRAMAN Kâzım Yaşar, “Mısır Memlûkleri (1250-1517)”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C.VI, İstanbul: Çağ Yayınları, 1990.
- _____, “Mısır Memlûkleri”, *Türkler*, C.V., Ankara, 2002, ss.101-102
- KORTEK S. Haluk, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat (1206 - 1414)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006.
- KURTULMUŞ Numan, “Açe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.I., 1988, İstanbul, s.330.
- KURTULUŞ Rıza, “Lur-ı Küçek”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXVII., Ankara, 2003, ss.226-227.
- KUŞÇU Ayşe Dudu, “Eyyübiler”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti: Abbâsiler Döneminde Kurulan Devletler (IX-XIII. yy)*, Cilt ed. İsmail Hakkı Atçeken, Mustafa Demirci, C.VII., İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.
- Kutsal Kitap, Eski ve Yeni Antlaşma*, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 2001, II. Krallar, 11/11
- MAGE-İ RAHMÂNÎ, *Perdeneşinân-ı Suhengûy*, Kabu'l-Matbaa-i Umûmi, 1331/1952.
- MAKRİZÎ Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir, *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, nşr. Muhammed Mustafa Ziyade, C.I/II., 2.b., Kahire: Lecnetü't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1957.
- MERÇİL Erdoğan, “Salgurlular”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXXVI., İstanbul, 2009, ss.29-31.
- MERNİSSİ Fatıma, *Hanım Sultanlar (İslâm Devletlerinde Kadın Hükümdarlar)*, çev. M. Ali Kayabol-Filiz Nayır, Cep Kitapları Yayınları, İstanbul 1992.
- MÜNECCİMBAŞI *Sahâifü'l-Ahbâr fî Vekâyi'l-A'sâr*, C.II., İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1285.
- NAZARÎ Muinüddîn, *Müntehabâtü't-Tevârih-i Mu'nî*, Tahran, 1383.

- NİZAMÎ Khaliq Ahmad, “Delhi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.IX, İstanbul, 1994, ss.126-128.
- NİZÂMÜDDÎN AHMED Bağşî el-Herevî, *Tabakât-ı Ekberî*, çev. B. De, Kolkata: The Asiatic Society, 2015.
- NÜVEYRÎ Şehabeddin Ahmed b. Abdülvehhab b. Muhammed, *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, thk. Necip Mustafa Fevvaz, Hikmet Keşlî Fevvaz, C.XXIX., Beyrut: Dârü'l Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- ÖNCEL Sümeyye Melek, *Moğollarda Kadın*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- ÖZAYDIN Abdülkerim, “Barâk Hacib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.V, İstanbul, 1992, s.62-63.
- _____, “Menşur”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXIX, Ankara, 2004, ss.148-149.
- _____, “Nevbet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXXIII, İstanbul, 2007, ss.38-41.
- _____, “Saltuklular”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXXVI., İstanbul, 2009, ss.54-56.
- ÖZDEMİR Mehmet, “Endülüs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XI., İstanbul, 1995, ss.211-225.
- _____, “Hişam II”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XVIII., İstanbul, 1998, ss.146-147.
- ÖZTUNA Yılmaz, “Kutluğ-Hanlar veya Kirmân Karahıtayları”, *Türk Ansiklopedisi*, C.XXII, MEB, Ankara 1975, s.392.
- REFİK Ahmet, *Tarihte Kadın Simaları*, İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, 1931.
- REŞİDÜDDÎN FAZLULLAH, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısım)*, çev. İsmail Akismet Ersan-Ahmad Hesamipour Khelejani, TTK Basımevi, Ankara, 2013.
- RUNCİMAN Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret İşiltan, C. III., Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.
- SAFEDÎ Salâhuddîn Halil b. İzziddîn Aybeg, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnavût, Türkî Mustafa, C.XVI, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/2000.
- SARBÂĞ Abbas, “Mîrâhur”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXX, İstanbul, 2005, s.141.

- SERTKAYA Pınar, *Türk Tarihinde Terkenler*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- SPULER Bertold, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, TTK Basımevi, Ankara 1957.
- SÜMER Faruk, “Âbiş Hatun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.I., İstanbul, 1988, ss.310-311.
- _____, “Ahlatşahlar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.II., İstanbul, 1989, ss.24-25.
- ŞAHİN H. Hilal, “Müslüman Türk Devleti’nin Tek Kadın Sultanı Belkîs-i Cihan Raziye Begüm”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5 (16), 2018, ss.362-377.
- ŞEKER Dursun Ali, “Mama Hatun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXVII., Ankara, 2003, s.548.
- ŞEKER Mehmet, “Hil’at”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XVIII, İstanbul, 1998, ss.22-25.
- ŞEŞEN Ramazan, “Eyyübîler Devleti”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, ed. Kenan Seyyithanoğlu, red. Hakkı Dursun Yıldız, C.VI, 1.b, İstanbul: Çağ Yayınları, 1990.
- _____, “Eyyübîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XII., İstanbul, 1995, ss.20-31.
- _____, “Eyyübîler”, *Türkler*, C.V., Ankara, 2002, s. 68.
- TABERÎ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Tarih-i Taberi Tercümesi*, C.I., 2.b., Konya: Can Kitabevi, t.y.
- TAĞRİBERDÎ Cemaleddin Ebü'l-Mehasin Yusuf b. el-Atabiki, *en-Nücümü'z-Zâhire fi Mülûki Mısr ve'l-Kahire*, C.VI., Kahire: Vizaretü's-Sekâfe ve'l-İrşad, 1929.
- TAKKUŞ Muhammed Süheyl, *Târîhu'l-Memâlik fi Mısr ve Biladi's-Şam: H.648-923 / M.1250-1517*, Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1999.
- TANERİ Aydın, “Çaşnigîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.VIII., İstanbul, 1993, s.232.
- _____, “Çetr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.VIII, İstanbul, 1993, ss.293-294.
- _____, “Hâcib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XIV, İstanbul, 1996, ss.508-511.

- TAŞAĞIL Ahmet, “Karahıtaylar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXIV, İstanbul, 2001, ss.415-416.
- _____, “Kâsım Hanlığı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXIV., İstanbul, 2001, ss.543-544.
- _____, “Kutluğhanlılar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXVI, Ankara, 2002, ss.492-494.
- TEKİN Mustafa, “İslâm’da ve Günümüzde Kadın”, *Aile Sempozyumu Tebliğler*, Ankara, 2015, ss. 117-131.
- TERZİ Arzu, “Türk Siyaset Kültüründe Kadınların Rolü”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, C.I., S.I., 2012, ss.17-24.
- TOMAR Cengiz, “Memlükler’in Başlattığı Deve Dolusu Hediye Geleneği”, *Hürriyet Tarih*, 12.02.2003, ss.12-14.
- _____, “el-Melikü’n-Nâsır, Yûsuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXIX, Ankara, 2004, ss.78-79.
- _____, “Sittülmülk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXXVII., İstanbul, 2009, ss.276-277.
- _____, “Şecerüddür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 2010, C.XXXVIII., s.404.
- TURAN Osman , “Türkler ve İslâmiyet”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, , C.IV., S.4., Ankara, 1946, ss.457-485.
- TURAN Refik, “XIII. Yüzyıl Anadolu Buhranı ve Ayakta Kalan Güçler”, *Erdem: Atatürk Kültür Merkezi Dergisi (Erdem: İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi)*, C.VIII., S.23. (Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı – II), Ankara, 1996, ss.529-539.
- TÜRKOĞLU İsmail, “Kazan Hanlığı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXV., Ankara, 2002, s.137.
- ULUÇAY M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992.
- USLU Recep, “Gevher Şad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XIV., İstanbul, 1996, ss.42-43.
- UYUMAZ Emine, “Türkiye Selçuklu Devleti-Eyyübî Münasebetleri”, *Türkler*, C.V, Ankara, 2002, ss.86-96.

- ÜÇOK Bahriye, "Delhi Müslüman-Türk Sultanlığının Kuruluşu ve Sultan Raziye'nin Saltanatı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 1, Ankara 1961, ss.125-134.
- _____, *İslâm Devletlerinde Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, 3.b., İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2011.
- ÜREKLİ Muzaffer, "Celâyirliler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.VII., İstanbul, 1993, 264-265.
- V. MİNORSKY, "Kutlug-Han", *İslâm Ansiklopedisi*, C. VI, MEB, İstanbul, 1977, s.1053.
- VİDİNLİ Hafsa Fidan, "Kur'ân'da Üç Kadın : Havvâ, Meryem, Sebe Melikesi", *Kur'ân ve Kadın Sempozyumu*, Ankara, 2013, ss. 151-166.
- W. BARTHOLD, "Barâk Hâcib", *İslâm Ansiklopedisi*, C.II, MEB, İstanbul, 1979, s.307.
- YARAN Rahmi, "Bid'at", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.VI, İstanbul, 1992, ss.129-131.
- YILDIZ Hakkı Dursun, "Abbâsîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.I., İstanbul, 1988, ss.31-48.
- YİĞİT İsmail, "Memlûkler (648-923/1250-1517)", *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, C.VII, 1.b., İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1991.
- YUVALI Abdülkadir, "İlhanlılar", *Türkler*, C.VIII, Ankara, 2002, s.361.
- YÜCEL Muallâ Uydu, "Kalmuklar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXIV., İstanbul, 2001, ss.267-268.
- ZEYDAN Corci, *Şeceretü'd-dürr*, Beyrut: Daru Mektebeti'l-Hayat, t.y.